

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛОГВІН ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ

УДК 351:355.01:342.34

**ДИСЕРТАЦІЯ
ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ**

281 - Публічне управління та адміністрування

28 - Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктор філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д.С.Логвін
(підпис)

Науковий керівник **Ващенко Костянтин Олександрович**, доктор
політичних наук, професор

Київ-2026

АНОТАЦІЯ

Логвін Д.С. Трансформація державного управління під час війни - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному теоретико-методологічному та прикладному аналізу трансформації державного управління в умовах війни як особливої форми кризового функціонування демократичної держави. Актуальність роботи зумовлена повномасштабною збройною агресією проти України, що радикально змінила умови діяльності органів державної влади, механізми прийняття рішень, баланс гілок влади та логіку реалізації державної політики. Водночас потреба збереження конституційної легітимності та демократичних засад вимагає наукового осмислення меж і форм концентрації владних повноважень у воєнний період.

У роботі систематизовано класичні та сучасні теоретичні підходи до аналізу надзвичайної влади, воєнного стану та кризового урядування. Проаналізовано еволюцію концепцій «конституційної диктатури», «вбудованого винятку», а також підходів до дослідження державотворення в умовах війни. Виявлено, що попри значну кількість зарубіжних і вітчизняних досліджень, у науковому дискурсі відсутня цілісна типологія моделей трансформації державного управління під час війни, що зумовлює методологічну невизначеність у визначенні їхніх ознак, меж застосування та довгострокових наслідків.

На основі поєднання інституційного, системного, структурно-функціонального та порівняльного аналізу розроблено

авторську концепцію трансформації державного управління під час війни як багатовимірному процесу, що охоплює зміни у політичних інститутах, організаційних структурах, управлінських процедурах, нормативно-правовому забезпеченні та соціально-гуманітарній політиці. Обґрунтовано положення про те, що війна виступає не лише дестабілізуючим чинником, а структуроутворювальним фактором, який формує специфічну модель кризового управління та змінює логіку взаємодії між ефективністю влади та демократичним контролем.

У дисертації вперше сформовано та обґрунтовано типологію моделей трансформації державного управління у воєнний час, що включає:

- традиційну модель, засновану на централізації управлінських рішень, розширенні надзвичайних повноважень виконавчої влади та мінімізації процедурних обмежень;
- прогресивну модель, яка передбачає збереження демократичної підзвітності, інституційної гнучкості, громадянського контролю навіть за умов воєнного стану;
- змішану модель, що поєднує елементи двох перших моделей в залежності від національних особливостей.

Для кожної моделі визначено типологічні ознаки, механізми функціонування, інституційні ризики та потенціал забезпечення стійкості держави в умовах тривалої війни. Доведено, що найбільш ефективною в умовах сучасних гібридних і затяжних конфліктів є змішана модель, яка забезпечує баланс між оперативністю управління та збереженням конституційної легітимності.

Особливу увагу приділено аналізу адаптації системи державного управління України в умовах воєнного стану. Досліджено процеси централізації управлінських рішень і перерозподілу повноважень, трансформацію взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, механізми функціонування нормативно-правового,

організаційно-управлінського та комунікаційно-цифрового забезпечення діяльності публічної влади. Окремо проаналізовано трансформацію державної політики у соціальній та гуманітарній сферах, а також вплив воєнних змін на суспільну легітимність і довіру до державного управління.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному теоретичному обґрунтуванні трансформації державного управління під час війни як самостійного об'єкта дослідження в межах теорії та історії державного управління; розробленні авторської типології моделей воєнної трансформації; уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження; доведенні структуроутворювальної ролі війни у формуванні нової логіки кризового управління.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання сформульованих висновків і рекомендацій для вдосконалення механізмів функціонування системи державного управління України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, а також у процесі формування стратегій інституційної модернізації та забезпечення довгострокової стійкості держави.

Ключові слова: державне управління, публічне управління, трансформація, воєнний стан, надзвичайні повноваження, кризове урядування, централізація, демократичний контроль, інституційна адаптація, інституційна стійкість, післявоєнне відновлення.

ANNOTATION

Logvin D.S. Transformation of Public Administration During Wartime - Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 281 "Public Management and Administration". – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2026.

The dissertation research is devoted to a comprehensive theoretical, methodological, and applied analysis of the transformation of public administration under wartime conditions as a specific form of crisis functioning of a democratic state. The relevance of the study is обґрунтована by the full-scale armed aggression against Ukraine, which has radically altered the conditions of operation of public authorities, decision-making mechanisms, the balance of powers, and the logic of public policy implementation. At the same time, the need to preserve constitutional legitimacy and democratic foundations requires scholarly reflection on the limits and forms of concentration of public authority during wartime.

The study systematizes classical and contemporary theoretical approaches to the analysis of emergency powers, martial law, and crisis governance. It examines the evolution of the concepts of “constitutional dictatorship” and the “embedded exception”, as well as approaches to the study of state-building under wartime conditions. It has been established that, despite the significant number of foreign and domestic studies, the scholarly discourse lacks a comprehensive typology of models of public administration transformation during war, which results in methodological uncertainty regarding their defining features, scope of application, and long-term consequences.

Based on a combination of institutional, systemic, structural-functional, and comparative analysis, the author develops an original concept of the transformation of public administration during war as a multidimensional process encompassing changes in political institutions, organizational structures, administrative procedures, regulatory and legal frameworks, as well as social and humanitarian policy. It is substantiated that war acts not only as a destabilizing factor but also as a structure-forming force that shapes a specific model of crisis governance and alters the logic of interaction between governmental efficiency and democratic control.

For the first time, the dissertation formulates and substantiates a typology of models of public administration transformation in wartime, including:

- the traditional model, based on the centralization of managerial decision-making, expansion of executive emergency powers, and minimization of procedural constraints;
- the progressive model, which ensures the preservation of democratic accountability, institutional flexibility, and parliamentary and judicial oversight even under martial law;
- the mixed (adaptive) model, combining elements of centralization with mechanisms of democratic control and an orientation toward post-war recovery.

For each model, typological characteristics, mechanisms of functioning, institutional risks, and the potential for ensuring state resilience in conditions of prolonged war are identified. It is proven that under contemporary hybrid and protracted conflicts, the mixed model is the most effective, as it ensures a balance between operational efficiency and the preservation of constitutional legitimacy.

Special attention is paid to the analysis of the adaptation of Ukraine's public administration system under martial law. The research examines the processes of centralization of decision-making and redistribution of powers, the transformation of interaction between state authorities and local self-government bodies, as well as the functioning of regulatory-legal, organizational-managerial, and communication-digital mechanisms supporting public governance. Particular attention is also devoted to the transformation of state policy in the social and humanitarian spheres, as well as to the impact of wartime changes on public legitimacy and trust in public administration.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive theoretical substantiation of the transformation of public administration during war as an independent object of study within the theory and history of public

administration; the development of an original typology of wartime transformation models; the clarification of the conceptual and categorical framework of the research; and the substantiation of the structure-forming role of war in shaping a new logic of crisis governance.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of applying the formulated conclusions and recommendations to improve the mechanisms of functioning of Ukraine's public administration system under martial law and during post-war recovery, as well as in the development of strategies for institutional modernization and ensuring the long-term resilience of the state.

Keywords: public administration, governance, transformation, martial law, emergency powers, crisis governance, centralization, democratic control, institutional adaptation, institutional resilience, post-war recovery.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті опубліковані у фахових виданнях України

1. Логвін, Д. (2024). Зв'язки з громадськістю в системі державного управління під час війни. Науковий вісник: Державне управління, (2(16)), 101-113.
[https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-2\(16\)-101-113](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-2(16)-101-113)
2. Логвін, Д. С. (2025). Зміст та функції державного управління під час війни. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (17), 11-17.
<https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-17-02-11>
3. Логвін, Д. (2025). Закордонний досвід трансформації державного управління під час війни. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління, 2(22), 73-79. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2025/22-10/14>

Тези опубліковані за матеріалами конференцій

4. Логвін, Д. С. (2023). Трансформація публічного управління під час війни: історичний аспект. У Л. Г. Комаха (Ред.), Шевченківська весна - 2023: публічне управління та державна служба: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (с. 310-311). Київ: ННІ ПУДС КНУ.
<https://ipacs.knu.ua/pages/osn/1/files/69f94e31-a546-4b48-8ef4-5aee6f756d2.pdf>
5. Логвін, Д. С. (2023). Адаптація європейських стандартів управління в умовах воєнного стану. У Л. Г. Комаха (Ред.), Глобалізаційні виклики: управління майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (с. 369-370). Київ: ННІ ПУДС КНУ.
<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi76/0056751.pdf>
6. Логвін, Д. С. (2024). Післявоєнне відновлення України у сфері державного управління. У Л. Г. Комаха & Т. П. Паламарчук (Ред.),

Шевченківська весна - 2024: публічне управління та державна служба: матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (с. 31). Київ: ННІ ПУДС КНУ.

<https://ipacs.knu.ua/pages/osn/1/files/7d132607-be54-4446-b919-798e58bbefff.pdf>

7. Logvin, D. S. (2025). Challenges of Public Administration during the War. In Proceedings of the International Scientific and Practical Conference “Modernization of the Economy: Current Challenges and Strategic Development Guidelines” (pp. 66-67). Boston, USA: Golden Quill Publishing. <https://www.economics.in.ua/2025/08/20.html>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	21
1.1. Класичні теоретичні підходи до пояснення трансформації державного управління в умовах війни.....	21
1.2. Сучасні теоретичні інтерпретації воєнної трансформації державного управління.....	38
1.3. Український науковий дискурс трансформації державного управління в умовах війни.....	49
Висновок до розділу 1.....	65
РОЗДІЛ 2. МОДЕЛІ ТА МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	68
2.1. Традиційна модель трансформації державного управління в умовах війни.....	68
2.2. Прогресивна модель трансформації державного управління в умовах війни.....	94
2.3. Змішана модель трансформації державного управління: адаптивний підхід.....	117
Висновок до розділу 2.....	133
РОЗДІЛ 3. АДАПТАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	135
3.1. Інституційні трансформації системи державного управління в умовах воєнного стану.....	135
3.2. Механізми функціонування державного управління в умовах воєнного стану.....	152
3.3. Трансформація державної політики в соціальній та гуманітарній сферах в умовах воєнного стану.....	169
Висновок до розділу 3.....	182
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:.....	187
ДОДАТОК.....	212

ВСТУП

Актуальність теми. Повномасштабна війна, розпочата проти України у 2022 році, а також зростаюча останнім часом загроза поширення російської агресії на інші демократичні країни актуалізували питання ефективного функціонування системи державного управління в умовах війни. Як наслідок, виникла нагальна необхідність теоретичного осмислення того, яким чином інститути державної влади трансформуються у період війни, які моделі управління демонструють найбільшу ефективність та стійкість, а які, навпаки, виявляють слабкі сторони в умовах війни.

З огляду на це теоретичне обґрунтування закономірностей та моделей трансформації державного управління у воєнний час набуває особливого значення для теорії та історії державного управління.

Станом на сьогодні системного наукового опрацювання потребує проблема визначення оптимальної моделі функціонування державного управління під час війни. Визначення та класифікація основних підходів і механізмів функціонування державного управління в умовах війни дозволяють переглянути головні пріоритети й стратегії, а також сприяють адаптації до нових реалій та впровадженню інноваційних рішень, необхідних для збереження державного суверенітету й територіальної цілісності. Саме тому ця тема дослідження є надзвичайно актуальною в сучасних умовах, у яких опинилася Україна.

Також дослідження трансформації державного управління під час війни може бути корисним для країни не лише у воєнний, а й у післявоєнний період. Адже від обраної моделі його функціонування в умовах війни залежатимуть механізми процесу відновлення політичних і соціальних інститутів держави, її стійкість та формування майбутньої стратегії розвитку.

Теоретичною основою дисертаційної роботи стали праці вчених, які досліджували різні аспекти функціонування системи державного управління під час війни. Серед класичних закордонних дослідників використано наукові напрацювання Р. Л. Шуйлера [159], Дж. Ферлі [102], Г. Тінгстена [163], К. Фрідріха [103, 104], К. Россітера [148], Ч. Фермана [105], С. Карра [86], А. Дженнінгса [120], М. Радіна [149], Р. Ранкіна [150], Дж. П. Френка [106], Р. Б. Теварі [164], К. Ф. Коттера [87], А. Клімана [123], Ч. Таунсенда [169], Л. Вокера [179], Ч. Тіллі [167], Б. Д. Тейлора [168], Р. Ботеа [168], Г. Сьоренсена [160], М. Неоклеуса [143], Д. Дайзенгауза [93, 94], Г. Тюссо [166], А. Цвіттера [182], Дж. Ю [181] та інших авторів, у працях яких обґрунтовано концепції «конституційної диктатури», «вбудованого винятку», воєнного стану, кризового урядування, державотворення в умовах війни та трансформації балансу гілок влади. Вітчизняну теоретичну базу дослідження становлять роботи І. В. Борщевського [2], О. Биков [3], І. Войналович [48], О. Василиці [2], Н. Гончарук [14, 17, 69], М. Іжа [25, 26], Л. Курносенко [25], І. Криворучко [28, 32], Н. Максименцевої [46, 47], А. Миколюка [43, 44], Ю. Морозюк [55], Є. Матвєєва [2], Д. Мельничука [48], М. Нинюк [55], О. Пономаренко [55], І. Ткаченка [21, 170], А. Чередниченко [14] та інших українських учених, які аналізують модернізацію публічного управління в умовах війни, інституційні зміни в системі державної влади, трансформацію соціальної та гуманітарної політики, а також поєднання процесів централізації й децентралізації в період воєнного стану.

Незважаючи на значну кількість зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень, присвячених особливостям функціонування державного управління в умовах війни, які охоплюють усі можливі напрямки цього процесу, вони поки що не пропонують жодної повноцінної класифікації моделей трансформації державного управління під час війни. Унаслідок цього в науковому дискурсі зберігається методологічна невизначеність

щодо типологічних ознак, меж застосування та довгострокових наслідків різних управлінських моделей в умовах війни. Тому відсутність системного підходу лише ускладнює як теоретичне осмислення процесів трансформації в умовах війни, так і подальше вироблення практичних рекомендацій для органів державної влади.

Таким чином, наукове осмислення трансформаційних процесів у сфері державного управління в умовах війни та порівняння українського досвіду із зарубіжними практиками є необхідною умовою для вироблення ефективних управлінських моделей, що матимуть як теоретичне, так і майбутнє прикладне значення для відновлення та модернізації держави.

Мета та завдання. Мета дисертаційного дослідження полягає у вивченні теоретико-методологічного обґрунтування та розробці практичних рекомендацій щодо трансформації державного управління під час війни. Задля досягнення поставленої мети необхідно виконати ряд завдань, а саме:

- Узагальнити та критично проаналізувати класичні й сучасні теоретичні підходи до трансформації державного управління в умовах війни;
- Дослідити еволюцію механізмів делегування та концентрації владних повноважень у демократичних державах під час воєнних конфліктів;
- Сформувати та обґрунтувати типологію моделей трансформації державного управління у воєнний час;
- Дослідити процес інституційної трансформації системи державного управління України в умовах воєнного стану;
- Обґрунтувати вибір оптимальної моделі трансформації державного управління України в умовах війни з урахуванням перспектив післявоєнного відновлення;

Об'єктом дослідження. Система державного управління під час війни.

Предметом дослідження - трансформація державного управління під час війни.

Методи дослідження. Методологічними засадами дисертаційного дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечують комплексний аналіз процесів трансформації державного управління під час війни. До загальнонаукових методів, використаних у роботі, належать діалектичний, історичний, компаративний, системний, структурно-функціональний, аналіз і синтез, узагальнення, класифікація, моделювання та прогнозування. До спеціальних методів - інституційний, конкретно-історичний, формально-правовий, порівняльно-правовий та метод тлумачення правових норм.

В основу дослідження покладено загальнонауковий діалектичний метод, який дозволяє розглядати трансформацію державного управління під час війни як динамічний, суперечливий і багаторівневий процес, що розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Застосування цього методу сприяло визначенню концептуальної логіки дисертації, структури викладу матеріалу та послідовності розкриття проблематики.

Історичний метод у поєднанні з компаративним було використано для дослідження еволюції підходів до надзвичайних повноважень, воєнного стану та кризового урядування у країнах Європи та США, а також для зіставлення зарубіжного досвіду з сучасною українською практикою функціонування державного управління в умовах повномасштабної війни (розділ 2, підрозділи 2.1-2.3). Це дозволило виявити закономірні зміни під час війни у балансі гілок влади, типові моделі централізації та механізми збереження демократичного контролю.

Системний метод застосовано для аналізу державного управління як цілісної системи взаємопов'язаних інститутів, елементів і функцій, що

зазнають трансформації під впливом воєнних викликів (розділи 2-3). Використання цього методу дозволяє систематизувати отримані дані та виявити закономірності змін та їхній вплив на функціонування держави під час війни. Завдяки ньому було визначено взаємозалежність політичних, адміністративних, соціальних і гуманітарних змін у структурі публічної влади (розділи 3).

Структурно-функціональний метод використано для розкриття змін у функціональному призначенні органів державної влади, перерозподілу їх повноважень та особливостей взаємодії між центральними й місцевими органами управління в умовах воєнного стану (підрозділи 2.1-2.3).

Інституційний метод дозволив дослідити трансформацію формальних і неформальних правил функціонування державних інститутів, механізми делегування повноважень, посилення виконавчої влади та збереження парламентського й судового контролю в умовах воєнного стану.

Формально-правовий та метод тлумачення норм законодавства було застосовано при аналізі нормативно-правових актів України, що регулюють запровадження та реалізацію воєнного стану, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах війни (підрозділи 2.1-2.2). Це дало змогу з'ясувати зміст правових норм, що визначають межі та механізми трансформації державного управління.

Порівняльно-правовий і конкретно-історичний методи використано для дослідження зарубіжного законодавства та практик організації державного управління під час воєнних конфліктів, а також для визначення можливостей адаптації світового досвіду до українських умов (розділ 2).

Метод класифікації застосовано для типологізації моделей трансформації державного управління у воєнний час (традиційної, прогресивної та змішаної), визначення їхніх ознак, переваг і обмежень (розділ 2). Формально-логічний метод дав змогу уточнити

понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема зміст понять «трансформація державного управління», «воєнний стан», «надзвичайні повноваження», «модель воєнної трансформації».

Методи моделювання та прогнозування використано для розроблення пропозицій щодо вдосконалення механізмів функціонування державного управління в умовах війни та післявоєнного розвитку, а також для визначення перспектив інституційної модернізації системи публічної влади України (розділ 3).

Методи аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації застосовано під час формулювання висновків до розділів і загальних висновків дисертації. Їх використання забезпечило логічну завершеність дослідження та наукову обґрунтованість отриманих результатів.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що в дисертаційній роботі здійснено комплексне теоретико-методологічне осмислення трансформації державного управління в умовах війни як особливої форми кризового функціонування демократичної держави, що поєднує надзвичайні управлінські механізми з інституційною адаптацією та збереженням конституційної легітимності. У результаті проведеного дослідження отримано нові наукові результати, а саме:

вперше:

- обґрунтовано трансформацію державного управління під час війни як самостійного об'єкта наукового дослідження в межах теорії та історії державного управління, що дозволило відійти від фрагментарного правового або суто політичного трактування воєнного стану;
- виокремлено та систематизовано традиційну, прогресивну та змішану моделі трансформації державного управління у воєнний час, визначено їх типологічні ознаки, механізми функціонування, переваги й обмеження, а також наслідки для балансу між

ефективністю публічної влади та демократичним контролем. Зокрема визначено, що традиційна модель базується на централізації влади, прогресивна - на збереженні інституційної підзвітності, а змішана - на їх адаптивному поєднанні. Це дозволило не лише класифікувати існуючі підходи, але й оцінити їх довгострокові наслідки для демократичного розвитку держави;

удосконалено:

- теоретико-методологічні підходи до дослідження державного управління в умовах війни шляхом поєднання інституційного, системного та порівняльного аналізу, що дало змогу комплексно дослідити механізми кризового управління;
- зміст поняття «трансформація державного управління під час війни», яке уточнено як багатовимірний процес змін у політичних інститутах, організаційних структурах, управлінських процедурах і соціально-гуманітарній політиці;
- підходи до аналізу співвідношення надзвичайних повноважень і демократичного контролю, що дозволило критично переосмислити можливості застосування концепцій «конституційної диктатури» та «вбудованого винятку» в сучасних умовах.

набуло подальшого розвитку:

- дослідження світового досвіду функціонування державного управління в умовах війни крізь призму його адаптації до українських реалій повномасштабної збройної агресії;
- наукове осмислення трансформацій політичних інститутів, інституційно-організаційної структури публічної влади, а також соціальної та гуманітарної сфери державного управління у воєнний час як взаємопов'язаних елементів єдиного управлінського процесу;
- уявлення про довгостроковий вплив воєнної трансформації державного управління на процеси післявоєнного відновлення,

стратегічного планування та модернізації системи публічного управління.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації теоретичні положення, висновки та прикладні рекомендації мають комплексний характер і можуть бути використані у правотворчій, управлінській, освітній та науково-дослідній діяльності.

Передусім, у сфері публічного управління та адміністрування результати цього дослідження можуть бути використані як концептуальна основа для вдосконалення нормативно-правового регулювання функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Розроблена авторська типологія традиційної, прогресивної та змішаної моделей трансформації державного управління (розділ 2) дозволяє використовувати її як аналітичний інструмент під час розроблення та експертизи проектів законів і підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють делегування повноважень, механізми парламентського і судового контролю, координацію між центральними та місцевими органами влади. Сформульовані у роботі критерії легітимної концентрації владних повноважень та обґрунтовані межі застосування надзвичайних управлінських механізмів можуть бути використані при вдосконаленні законодавства про воєнний стан, а також у процесі розроблення стратегій інституційної модернізації системи державного управління у надзвичайних умовах.

У діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування практичне значення мають рекомендації щодо поєднання централізації управлінських рішень із збереженням демократичної підзвітності, що обґрунтовано в межах змішаної (адаптивної) моделі трансформації (підрозділ 2.3; розділ 3). Запропоновані підходи можуть також бути використані при вдосконаленні механізмів координації між військовими адміністраціями, органами виконавчої влади та органами місцевого

самоврядування, а також у процесі формування управлінських рішень у соціальній та гуманітарній сферах під час війни (розділ 3).

У сфері стратегічного планування та післявоєнного відновлення результати дослідження можуть слугувати методологічною основою для розроблення довгострокових програм реформування системи публічної влади з урахуванням воєнного досвіду. Обґрунтоване положення про структуроутворювальну роль війни у зміні логіки державного управління та необхідність збереження балансу між ефективністю та конституційною легітимністю може бути використане під час формування державних стратегій інституційної стійкості, реформування публічної служби та адаптації європейських стандартів управління в умовах безпекових загроз.

У навчальному процесі результати дослідження можуть бути використані при викладанні дисциплін «Теорія та історія державного управління», «Кризове урядування», «Публічне управління в умовах воєнного стану», «Інституційна стійкість держави», а також при розробленні навчально-методичних матеріалів для підготовки магістрів і докторів філософії за спеціальністю 281 - Публічне управління та адміністрування. Запропонована авторська концепція трансформації державного управління під час війни як багатовимірного процесу (розділи 1-2) може бути використана як теоретична модель для аналізу сучасних кризових процесів у системі публічної влади.

У науково-дослідній діяльності наша робота може слугувати методологічною основою для подальших досліджень трансформації державного управління в умовах війни, кризового урядування, надзвичайних повноважень, інституційної адаптації та післявоєнної модернізації держави. Розроблена типологія моделей трансформації та уточнений понятійно-категоріальний апарат створюють підґрунтя для розвитку теорії державного управління як галузі знань, що враховує воєнний вимір функціонування демократичної держави.

Таким чином, практичне значення одержаних результатів полягає не лише у можливості їх використання для вдосконалення механізмів функціонування системи державного управління України в умовах воєнного стану, але й у формуванні концептуальних засад для інституційної модернізації держави, зміцнення її стійкості та забезпечення балансу між ефективністю управління і збереженням демократичних принципів у довгостроковій перспективі.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи були представлені у доповідях та обговоренні на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (м. Київ, 17-18 листопада 2022 р.); «Шевченківська весна - 2023: публічне управління та державна служба» (м. Київ, 29 березня 2023 р.); «Глобалізаційні виклики: управління майбутнього» (м. Київ, 26-27 квітня 2023 р.); «Шевченківська весна - 2024: публічне управління та державна служба» (м. Київ, 20 березня 2024 р.); «Modernization of the Economy: Current Challenges and Strategic Development Guidelines» (м. Бостон, США, 20 серпня 2025 р.).

Публікації. Загальні положення дослідження висвітлено у 7 наукових публікаціях. Основні результати висвітлено в 3 статтях, які надруковано у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії Б; 4 матеріалах тез доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації відповідають поставленим дослідницьким завданням. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 213 сторінок, з них основного тексту - 176 сторінок. Дисертація містить список використаних джерел налічує 182 найменування, з яких іноземною мовою - 105 джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Класичні теоретичні підходи до пояснення трансформації державного управління в умовах війни

Дослідження, пов'язані з адаптацією системи державного управління в умовах війни, почали з'являтися ще на початку XX століття, переважно в країнах Західної Європи. Це було зумовлено ускладненням форм управління, необхідних для ефективного функціонування держави в умовах більш масштабних воєнних конфліктів. Війни в кінці XIX - на початку XX століть почали вимагати мобілізації значніших за обсягами ресурсів, більшої централізації влади та залучення нових управлінських інститутів для забезпечення оперативного й стратегічного керівництва країною.

Одним із перших дослідників трансформацій, які відбулися в управлінських інститутах був Роберт Лівінгстон Шуйлер, автор праці, присвяченої особливостям діяльності британського уряду під час Першої світової війни. У своїй статті Роберт Шуйлер порівняв довоєнну систему управління та ту, яка сформувалася у 1917 році, вже під час одного із наймасштабніших військових конфліктів в історії. У результаті компаративного аналізу він констатував кілька важливих змін.

По-перше, виділення з кабінету міністрів окремого органу, який займався питаннями пов'язаними із веденням війни - Військового кабінету. Члени Військового кабінету не були обтяжені адміністративними питаннями і могли сконцентруватися на забезпеченні фронту всім необхідним для продовження бойових дій. У той же час кабінет міністрів

продовжував функціонувати у звичайному режимі вирішуючи внутрішні справи [159, с. 383-384].

По-друге, зменшення членів Воєнного кабінету та збільшення профільних департаментів, потреба у яких виникла після початку війни. Роберт Шуйлер зазначає, що спершу Воєнний кабінет був надто громісткий і включав до свого складу надто багато міністрів та голів департаментів, які не були необхідними і лише заважали його ефективній роботі [159, с. 381].

По-третє, Парламент втратив колишній вплив на уряд, який під час війни отримав більшу автономію ніж зазвичай. На підтвердження своїх слів Роберт Шуйлер у роботі наводить численні приклади нехтування вимогами Палати представників Прем'єр-міністром та членами його кабінету [159, с. 390-391].

У кінці автор задається питанням, яке залишається актуальним і через століття потому: зміни у системі державного управління, які відбулися під час війни є тимчасовими чи вже незворотні? І робить своє припущення про те, що зміни такого характеру вже безповоротні [159, с. 395].

Інший американський дослідник Джон Ферлі у своїй статті для Мічиганського юридичного оглядача приходить до тих самих висновків, що і Роберт Шуйлер. Він вважає трансформацію державного управління у Британії 1914-1918 років важливим етапом еволюції адміністративних та політичних інститутів. Робота Джона Ферлі є дуже цінною, оскільки він не обмежується аналізом роботи Військового кабінету, а проводить порівняння з іншими провідними країнами того часу: Британії, Франції та Німеччини. Завдяки цьому ми можемо глибше оцінити вплив Першої світової війни на державне управління європейських країн.

Порівнюючи трансформації в управлінні державою у Франції та Британії Джон Ферлі зазначає, що французька модель подібна до

британської лише наявністю воєнного кабінету, але відмінні за складом. Так, французький воєнний кабінет складався не з усіх керівників адміністративних апаратів, які були задіяні у забезпеченні фронту, у той час як у Британії військовий кабінет був відокремлений від адміністративних обов'язків [102, с. 479].

Згідно із оцінкою Джона Ферлі державне управління в Німеччині зазнало найменших трансформації у період з 1914 - 1918 роки. Він пише про трансформацію державного управління в Німеччині наступне: «У Німеччині, де канцлер був номінально єдиним міністром, але чия влада, мабуть, була обмежена рішеннями керівників військових відомств, були зроблені деякі кроки принаймні до форми консультацій з Рейхстагом та комітетами цього органу» [102, с. 479].

Одже, якщо у Британії та Франції трансформація системи управління відбувалася у бік концентрації влади, то у Німеччині трансформація мала менш значний рух і у протилежному напрямку. Це можна пояснити тим, що влада у Німеччині була сконцентрована в руках канцлера ще до війни, і могла потребувати більшого контролю. Це спостереження може свідчити про різні тенденції у трансформації державного управління під час війни.

Таким чином, після ознайомлення з матеріалом двох перших досліджень трансформації державного управління під час Першої світової війни, здійснені Р. Шуйлером та Дж. Ферлі, ми можемо помітити ключові зміни на які вказують автори, зокрема посилення виконавчої влади, ослаблення парламентського контролю та формування спеціалізованих воєнних органів управління. Водночас ці роботи мали переважно описовий характер і не пропонували узагальненої теоретико-правової моделі такого процесу.

Саме цю прогалину заповнює робота шведського вченого Герберта Тінгстена, який одним із перших здійснив системний аналіз механізмів делегування повноважень уряду в умовах війни, у тому числі

законодавчих, та показав, що воєнна трансформація управління відбувається не поза конституційним порядком, а через його внутрішню перебудову.

У дослідженні Герберта Тінгстена війна постає передусім як правовий і інституційний механізм перерозподілу влади між парламентом та урядом в демократичній державі [163, с.146]. Аналізуючи досвід європейських країн часів Першої світової війни, він доводить, що ключовим інструментом трансформації державного управління є не скасування конституції, а її внутрішнє розширення через так звані «конституційні повноважні закони» (*konstitutionella fullmaktslagar*), які, на думку автора, дозволяють уряду здійснювати нормотворчість замість парламенту [163, с.169].

Разом із цим Герберт Тінгстен, подібно до Р. Шуйлера та Дж. Ферлі, звертає увагу на те, що після завершення війни значна частина інституцій та практик, створених як тимчасові, продовжує функціонувати, закріплюючи зсув рівноваги між гілками влади на користь виконавчої. Так, наприклад, він наголошує на тому, що велика кількість постанов про внесення змін до законодавства залишаються чинними навіть після закінчення війни, не будучи поданими на затвердження парламенту [163, с.176].

Таким чином, розроблена Гербертом Тінгстеном концепція «повноважного законодавства» засвідчує, що надзвичайні управлінські практики мають легальне походження і формуються в межах парламентських процедур, однак при цьому також істотно змінюють баланс між гілками влади. Цю ідею суттєво доопрацював Карл Фрідріх, який увів у науковий обіг нову категорію «конституційної диктатури» як особливої форми тимчасової концентрації влади, спрямованої на збереження самого конституційного ладу.

Карл Фрідріх пропонує вже не просто опис, а повноцінну теорію трансформації держави під час війни. Центральним для його концепції є поняття «конституційної диктатури», що використовується ним для позначення всіх методів тимчасової концентрації влади під час війни [103, с.573]. Аналізуючи реалізоване в різних країнах положення про воєнне правління, стан облоги та конституційні надзвичайні повноваження він виявив між ними значну кількість подібностей, які виділив у чотири основні критерії «конституційної диктатури»:

- 1) призначення диктатора;
- 2) визначення надзвичайної ситуації;
- 3) точний ліміт часу;
- 4) законна мета: захист самої конституції.

Перший критерій слід розуміти, як процес наділення виконавчої гілки влади надзвичайними повноваженнями, що відбувається відповідно до точних конституційних процедур [103, с.580]. При цьому Карл Фрідріх вважає, що тільки конституційний порядок, такий як у Сполучених Штатах, найліпше відповідає першому критерію з його точними конституційними положеннями щодо впровадження воєнного стану [103, с.581]. Однак надалі буде продемонстровано, що таке твердження може бути доволі спірним, адже, на відміну від більшості інших країн, у США відсутній спеціальний закон про воєнний стан.

Згідно з другим критерієм виконавча влада, що наділяється диктаторськими повноваженнями, не повинна мати компетенції оголошувати або скасовувати надзвичайний стан, адже ця функція є виключною прерогативою законодавчої гілки влади. Водночас Карл Фрідріх не висловлює повної довіри й до парламентського контролю в цьому питанні, оскільки виконавча влада, як правило, тісно пов'язана з партійним керівництвом, що, на його думку, робить такий контроль значною мірою формальним [103, с.581].

Третій критерій конституційної диктатури передбачає наявність положення про суворий термін, протягом якого можуть здійснюватися концентровані повноваження. Автор також наголошує, що дотримання цього терміну передбачає наявність процедури законодавчої перевірки при здійсненні таких повноважень. Зокрема, він звертає увагу на те, що різні конституції та закони передбачають негайне повідомлення про будь-які заходи, вжиті виконавчою владою, та їх скасування, якщо законодавчий орган цього вимагатиме [103, с.582].

Четвертим критерієм для здійснення конституційних надзвичайних повноважень є те, щоб мета була законною, тобто концентрація повноважень була використана для захисту конституційного порядку, а не для його знищення [103, с.583].

Окрім чотирьох уже виокремлених критеріїв, автор побіжно звертає увагу й на низку додаткових обставин адаптації держав до умов війни. Зокрема, він наголошує, що в демократичних системах управління надзвичайні повноваження використовуються переважно для призупинення дії законів, а не для їх зміни. Також підкреслюється, що традиційним проявом «конституційної диктатури» є тимчасове розширення повноважень виконавчої влади [103, с. 585].

Окрему увагу в дослідженні приділено механізмам воєнного управління. Карл Фрідріх розрізняє поняття військового уряду з декількох точок зору: як управління військовими цивільним населенням на окупованій ворожій території; як військове право, що застосовується до осіб у збройних силах; а також як воєнне правління, яке полягає у здійсненні влади військовими на внутрішній території держави та щодо її громадян [103, с. 588].

Він продовжує досліджувати функціонування воєнного управління вже в іншій своїй статті, у якій закінчує концептуальне розмежування між військовим управлінням яке здійснюється тоталітарною та конституційною

диктатурами. Карл Фрідріх обґрунтовує тезу про те, що військовий уряд, запроваджений конституційними диктатурами, за своєю суттю не є тоталітарною формою правління, оскільки його ключовою метою виступає не встановлення всеохопного політичного контролю, а відновлення конституційного порядку та створення умов для функціонування демократичних інститутів [104, с.7].

Отже, ми можемо зробити висновок, що Карл Фрідріх першим визначив основні критерії ефективної трансформації державного управління під час війни. Запропонована ним концепція конституційної диктатури визначає чіткі умови, за яких надзвичайні повноваження можуть вважатися легітимними, а саме: вони мають надаватися згідно встановлених конституційних процедур; бути обмеженими в часі; перебувати під контролем інших гілок влади; переслідувати єдину законну мету - збереження конституційного ладу.

Таким чином, його теорія слугує не лише в якості цінного компаративного аналізу надзвичайного правління, а й дуже цінним теоретичним підґрунтям для подальшого вивчення процесу трансформації державного управління в умовах війни.

Накопичений у першій половині XX століття досвід правового регулювання надзвичайних повноважень зумовив потребу в його подальшій систематизації та узагальненні. Саме таку спробу здійснив Клінтон Россітер, який запропонував комплексну концепцію кризового урядування в сучасних демократіях. Яка спирається на попередні наукові напрацювання, насамперед на роботи Карла Фрідріха та його концепцію «конституційної диктатури». Його підхід поєднав історичний аналіз із нормативною оцінкою та дозволив розглядати трансформацію державного управління під час війни як закономірний, але водночас небезпечний етап розвитку демократичних інститутів.

Клінтон Россітер запропонував погляд на кризове управління як на неминучу форму існування демократії у війні та прямо визнав небезпеку цього процесу. Водночас він сформулював головний принцип надзвичайної влади, а саме: «війна не є і не може бути демократичною» [148, с.19]. З цього він робить логічний висновок, що жодна форма правління не може вижити, якщо виключає конституційну диктатуру, коли на кону стоїть життя держави та нації.

Таким чином, війна, за Клінтоном Россітером, радикально змінює логіку управління, оскільки складна система поділу влади, процедур, прав і гарантій виявляється непридатною для швидкої мобілізації ресурсів і прийняття рішень. У таких умовах відбувається перехід до адміністративно-командного режиму, в якому провідну роль відіграє виконавча влада. Демократія фактично призупиняє частину власних принципів, щоб зберегти себе як політичну форму в майбутньому. Водночас, Клінтон Россітер визначає три ключові трансформації державного управління до яких веде війна:

1. Централізації влади - передусім у руках президента або уряду [148, с.232].
2. Делегування законодавчих повноважень виконавчій владі через надзвичайні акти.
3. Нормалізації обмеження прав і свобод як допустимої ціни за виживання держави [148, с.23-24].

Значною мірою, подібні узагальнення запропоновані Клінтоном Россітером, стали відправною точкою для подальших теоретичних дискусій другої половини XX та початку XXI століття. Якщо класичні підходи розглядали надзвичайні повноваження переважно як тимчасовий інструмент реагування на війну, то сучасні автори дедалі частіше акцентують увагу на їхній тенденції до інституційної стабілізації та «нормалізації».

Таким чином, концепція «конституційної диктатури», запропонована Карлом Фрідріхом та вдосконалена Клінтоном Россітером, окреслила загальні межі легітимної концентрації влади під час війни та визначила її як тимчасовий інструмент самозбереження демократії. Водночас логіка цих підходів закономірно поставила питання про конкретні правові механізми реалізації надзвичайного режиму та про те, які інституційні гарантії здатні запобігти його переростанню у зловживання владою. Саме ця проблематика зумовила подальший розвиток наукових досліджень, у яких увага зміщується від загальнотеоретичних критеріїв до аналізу практики функціонування воєнного стану в окремих державах.

У середині XX століття ще один американський вчений Чарльз Фермен почав досліджувати правову природу воєнного стану. Проте, на відміну від своїх колег, які вивчали здебільшого європейський досвід часів Першої світової війни, він сконцентрував свою увагу на особливостях дії воєнного стану на іншому боці Атлантики в Сполучених Штатах Америки.

Завдяки цьому ми маємо можливість поглянути на досліджуване питання під новим кутом. Одними із ключових питань для Чарльза Фермена є збереження в умовах воєнного стану справедливого і правомірного порядку. Для цього, на його думку, необхідно забезпечити незалежну діяльність судових органів та верховенство цивільної адміністрації над військовими. Адже наділення військового керівництва надзвичайними повноваженнями може мати небезпечні наслідки для громадських свобод.

Виходячи з оцінки низки судових рішень щодо повноважень, які військові можуть отримати під час дії воєнного стану Чарльз Фермен визначив два ступені: абсолютний та превентивний [105, с.595].

У превентивній формі воєнного стану влада військових обмежується суто поліцейськими функціями, які необхідні для забезпечення громадської безпеки. Військові отримують повноваження арештовувати

або затримувати порушників, осіб, які несуть загрозу громадському порядку тощо. Однак, у такому випадку військові підкоряються цивільній адміністрації, та зобов'язанні передати затриманих до цивільного суду [105, с.595].

Під час абсолютної форми воєнного стану військові отримують більш широкі, додаткові повноваження, які включають передачу їм всієї влади. У такому разі військове командування може видавати накази обов'язкові до виконання цивільним населенням на цій території, має право слідкувати за їх виконанням, а у разі порушення здійснювати затримання та суд над цивільними у воєнному трибуналі [105, с.595].

На думку Чарльза Фермена, воєнний стан у абсолютній формі може бути застосований лише у тому випадку, якщо цивільні адміністрації відсутні через активні бойові дії в даній місцевості, і має бути скасована одразу після їх завершення, щоб запобігти будь яким зловживанням владою зі сторони військового командування [105, с.601].

Таким чином, ми можемо помітити суттєву різницю при вивченні європейського та американського підходів до трансформації державного управління під час війни. Якщо Роберт Шуйлер та Джон Ферлі, які досліджували британський та європейський досвід трансформації, більше сконцентровані на питанні взаємодії політичного та адміністративного управління державою під час війни, то Чарльз Фермен майже не розрізняє їх, але, натомість, висловлює занепокоєння щодо делегування управлінських функцій військовому керівництву.

Позицію Чарльза Фермена підтримував також англійський юрист Сесіл Карр, який працював у Великій Британії у 1940 році, під час Другої світової війни. Порівнюючи британську та американську системи, Сесіл Карр наголошував на важливості незалежного судового контролю за трансформацією державного управління під час війни. На його думку, парламентського контролю може бути недостатньо, особливо з огляду на

британський досвід Першої світової війни, коли парламент фактично втратив контроль над виконавчою владою.

Також Сесіл Карр одним із перших заговорив про суспільство як окремого суб'єкта, який зацікавлений у певному результаті й здатен наділяти або позбавляти владних повноважень окремі державні інституції. Згідно з цим твердженням, під час війни парламент може делегувати частину повноважень, які раніше належали до його відповідальності, виконавчій владі, оскільки громадськість зацікавлена в «захисті країни» і проявляє свою солідарність зі своєю владою [86, с.1312].

Однак він наголошує, що дія, яка в британському праві має назву «субделегування», тобто повторне делегування подібних обов'язків третім особам, що ускладнює контроль за ефективністю та доцільністю використання повноважень, є неприпустимою і, безумовно, має викликати обурення серед громадян.

При цьому, у процесі дослідження кризового законодавства Сесіл Карр послідовно застосовував порівняльний метод. Зокрема, об'єктом його аналізу виступали не лише британсько-американські норми права, але й особливості інституційної трансформації державного управління у Великій Британії в періоди воєнних загроз - 1914-1918 рр. та 1939 р.

Одним із перших зауважень, які зробив Сесіл Карр, стала систематизація та кодифікація нормативних змін, що відбувалися в умовах надзвичайного стану. Він помітив, що трансформація державного управління у Великобританії під час Першої світової війни мала хаотичний характер і майже жодним чином не була закріплена парламентом. Відсутність чітко закріпленого механізму трансформації державного управління під час війни створює велику кількість небезпек для демократії в середині країни. Розуміння цього стало запорукою ухвалення закону «Про надзвичайні повноваження (оборону)» у 1939 року,

який став спробою правового впорядкування виконавчих повноважень в умовах війни [86, с.1316].

Посилаючись саме на цей закон Сесіл Карр робить три застереження, які, з його позиції, мали принципове значення для забезпечення балансу між ефективністю виконавчої влади та збереженням правових обмежень.

По-перше, жодне оборонне положення не дозволяло будь-яку форму обов'язкової служби у військово-морських, сухопутних чи військово-повітряних силах [86, с.1316].

По-друге, Сесіл Карр зазначає, що будь-яка форма промислового призову відповідно до законодавства Великобританії є незаконною [86, с.1316].

По-третє, військовий суд не може здійснювати судовий розгляд справ щодо осіб, які не підпадають під дію спеціальних статутів, що регулюють службу у військово-морських, сухопутних або військово-повітряних силах [86, с.1316].

Через рік Айвор Дженнінгс також згадає про ці обмеження під час роботи з новою редакцією закону «Про надзвичайні повноваження (оборону)» від 1940 року. Але, на відміну від Сесіла Карра, він уточнює, що військова служба у Великобританії є обов'язковою згідно з іншим законом, прийнятим у 1939 році [120, с.132].

На його думку, обмеження щодо діяльності спеціальних судів, або ж трибуналів, також є доволі умовними, адже цей закон 1940 року має дуже не чіткі обмеження щодо меж компетенції такого суду. Ось, як про це пише Айвор Дженнінгс: «...єдина умова полягає в тому, щоб така оцінка здавалася обґрунтованою «King in Council» (виконавчій владі). Відтак, будь-яке кримінальне правопорушення може бути трансформоване у правопорушення проти Положень про оборону й розглядатися спеціальним судом у будь-який момент» [120, с.134].

При цьому, Айвор Дженнінгс зазначає, що діяльність «звичайних судів» під час дії воєнного стану, на чому наполягають більшість його колег, сама по собі не є захистом від тиранії. Навіть спеціальні суди, або військові трибунали, на його думку, можуть бути запорукою демократії, якщо буде дотримано три основні правила.

По-перше, сам закон повинен бути справедливим. Як пише автор: «закон не може забезпечити захист від поганого закону» [120, с.134].

По-друге, неупереджене виконання закону. Іншими словами, закон повинен застосовуватися належним чином, а не з метою будь-якого тиску [120, с.134].

По-третє, судові рішення має бути справедливим. На думку Айвора Дженнінгса це найважливіше правило, тому що відсутність справедливого судочинства лишається найбільшою небезпекою для свободи як у мирний час, так і під час війни [120, с.134]. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що обмеження про які писав Сесіл Карп, на практиці залишилися суто формальними, а уряд Великобританії фактично отримав значно ширші повноваження на час війни.

У 1940-х роках, вивченням трансформації державного управління під час війни зацікавився також Макс Радін. Однак, на відміну від своїх колег, які концентрували увагу переважно на «заплутаних і суперечливих» англо-американських традиціях з цього питання, він звернув увагу на французький досвід.

У Франції воєнний стан називається «*état de siège*», що можна перекласти буквально - «стан облоги». Як і в більшості країн, у Франції цей стан настає у результаті іноземного вторгнення, загрози вторгнення, або повстання. Найхарактернішою рисою стану облоги є передача більших повноважень виконавчій владі та військовим.

Попри загальну подібність стану облоги до воєнного стану у Великобританії, він має ряд важливих відмінностей. Макс Радін докладно

описує як у Франції в умовах війни здійснюється трансформація державного управління і виділяє кілька спостережень.

По-перше, стан облоги у Франції є чітко формалізованим правовим інститутом, який закріплений конституцією та окремими законами. У той час, як у Великобританії цей процес було започатковано лише під час Другої світової війни, а Сполучені Штати Америки і досі не мають законодавства, яке б чітко регулювало воєнний стан.

По-друге, французькі військові отримують контроль над частиною цивільної влади, однак у межах визначених процедур та під контролем як цивільних, так і адміністративних судів. Це означає, що під час стану облоги у Франції цивільна адміністрація може функціонувати далі, або діяти як агент військової адміністрації. А контроль над військовими адміністраціями закріплено за цивільними та адміністративними судами [149, с.637].

По-третє, автор також наголошує на тому, що конституційні права не скасовуються автоматично під час надзвичайного стану. На думку Макса Радіна, така система дозволяє реагувати на загрози без повного відходу від верховенства права [149, с.637].

Загалом, стаття Макса Радіна, є важливим джерелом інформації, адже завдяки порівняльному підходу стаття демонструє, що навіть у воєнний час можливо зберегти оперативність та ефективність державного управління, не вдаючись до повного розриву з демократичними нормами.

Окремої уваги, серед закордонних дослідженнях присвячених функціонуванню державного управління під час війни, заслуговує воєнний стан на Гаваях, який діяв у 1941 - 1944 роках. Цей унікальний приклад трансформації державного управління у Сполучених Штатах Америки під час війни знайшов відображення у роботах таких дослідників, як Роберт С. Ранкін та Джон П. Френк. Їхні дослідження є особливо цікавими для

вивчення особливостей функціонування системи державного управління під час війни в Сполучених Штатах Америки.

Роберт Ранкін у своєму дослідженні зосередив увагу на функціях управління під час дії положення про воєнний стан та визначив три шляхи їх трансформації: перший шлях полягав у тому, щоб повністю передати цивільні функції управління військовим до закінчення війни; другий шлях полягав у тому, щоб відмовитись від воєнного стану та повернути всі повноваження цивільним органам влади; третя можливість полягала в тому, щоб залишити більшість функцій управління цивільній адміністрації, за винятком випадків, коли це стосується безпосередньо військових зусиль [150, с.285].

Саме на такому роздоріжжі опинились Гаваї у 1943 році, коли в результаті зменшення загрози вторгнення та нанесення ворожих ударів громадськість почала вимагати послаблення воєнного стану або його повної відміни. У тому ж році, цивільне та військове керівництво островів прийшло до компромісу. Попри збереження на Гаваях воєнного стану цивільній владі були повернуті вісімнадцять функцій управління [149, с.270], які у своїй статті вказує Роберт Ранкін: контроль цін; нормування товарів серед цивільних осіб; управління лікарнями; контроль за виробництвом та розподілом продуктів харчування; контроль орендної плати; контроль за транспортною мережею та дорожнім рухом; охорона здоров'я, санітарія та профілактика захворювань серед цивільного населення; ліцензування та регулювання підприємств; судові провадження; контроль імпорту та експорту; цензура пошти; контроль спиртних напоїв та наркотичних речовин; нагляд за школами та дітьми; опіка над іноземним майном; збір та утилізація сміття та відходів; банківська справа, валюта та цінні папери; цивільно-оборонна діяльність; трудові та профспілкові питання. Натомість, за військовими лишилися функції управління

пов'язанні переважно із забезпеченням безпеки цивільних осіб та протидії ворожим діям [150, с.286-287].

Зрештою, Роберт Ранкін прийшов до висновку, що воєнний стан залишається інструментом уряду, який можна використовувати під час війни або крайньої необхідності. На його думку, він не витісняє Конституцію, а навпаки, є засобом, який повинен бути використаним для відновлення її повної дії.

Джон П. Френк, на відміну від Роберта Ранкіна, аналізуючи застосування воєнного стану на Гаваях під час Другої світової війни значно більше критикує та, навіть, піддає сумнівам законність військового управління, яке повністю замінило цивільні органи влади. В основі свого аналізу він використовує судовий прецедент 1866 року, згідно з яким воєнний стан у США не може виникнути внаслідок загрози вторгнення. Тобто, для впровадження воєнного стану вторгнення повинне бути реальним, наприклад таким, яке паралізує суди і усуває цивільну адміністрацію [106, с.640].

Однак, вже згаданий Роберт Ранкін не згодний із таким застосуванням цього прецеденту. На його думку, сучасні війни ведуться зовсім іншим способом, ніж той, що використовувався в 1866 році, коли був створений цей прецедент. Тоді вторгнення означало, що солдати повинні були увійти в країну, і фактичні бойові дії повинні були відбуватися до тих пір, поки звичайні умови життя не будуть повністю порушені. Ранкін, висловлює серйозні сумніви, чи відповідає ця ідея вторгнення теперішнім умовам. У сучасних війнах вторгнення може прийти повітряним шляхом, коли цивільних жителів вбивають сотнями обстріли з повітря, а величезна кількість майна знищується далеко за фактичною зоною бойових дій. У такому випадку, на його думку, дія воєнного стану повинна трансформуватися відповідно до сучасних умов

війни [150, с.282]. Досвід України здобутий після вторгнення росії у 2022 році є яскравим прикладом актуальності цього підходу.

У цьому контексті вартим уваги є також узагальнюючий аналіз воєнного стану у США, запропонований дослідником Р. Б. Теварі. Автор акцентує увагу на складному розподілі повноважень між федеральним центром та урядами штатів, підкреслюючи, що навіть у надзвичайних умовах будь-яке військове управління не повинно суперечити положенням конституційного права.

Особливої уваги дослідник приділяє питанню допустимості воєнного стану на рівні окремих штатів, вказуючи, що такі дії потенційно можуть викликати конфлікт із федеральним законодавством і Конституцією США, яка забороняє штатам самотійно вести воєнні дії без згоди Конгресу [164, с.541]. Теварі також аналізує практичні приклади запровадження воєнного стану, зазначаючи, що будь-які подібні дії мають залишатися в межах правового поля і підлягають перевірці з точки зору принципу належної правової процедури.

Таким чином, Р. Б. Теварі допомагає краще зрозуміти логіку трансформації державного управління в умовах війни у США. Він робить висновок, що воєнний стан - це не лише перерозподіл повноважень між цивільними та військовими органами, але й спроба зберегти баланс між ефективним управлінням і верховенством права. У цьому, на думку автора, полягає одна з ключових особливостей демократичного підходу до запровадження воєнного стану.

Підсумовуючи, слід зазначити, що дослідження Чарльза Фермена, Сесіла Карра, Айвора Дженнінгса, Макса Радіна, Роберта Ранкіна, Джона П. Френка та Р. Б. Теварі суттєво поглибили розуміння трансформації державного управління під час війни, змістивши акцент із загальнотеоретичних моделей до конкретних правових механізмів функціонування воєнного стану.

1.2. Сучасні теоретичні інтерпретації воєнної трансформації державного управління

Спостереження про управління в умовах конфлікту доповнює і розвиває Марк Неоклеус. Якщо інші вчені здебільшого аналізують слабкість держави внаслідок війни, то Неоклеус показує протилежну динаміку - як війна стає інструментом посилення держави через нормалізацію надзвичайного стану. Робота Марка Неоклеуса є глибоким теоретичним внеском у розуміння того, як риторика безпеки трансформує державне управління, особливо в умовах перманентної загрози. На його думку, сучасна держава вже не просто реагує на війну, а заздалегідь трансформує свої структури і норми під можливість війни.

Він відмічає, що воєнний стан поступово перестає бути пов'язаним лише з війною як такою. Його логіка переноситься на страйки, соціальні заворушення, економічні кризи тощо. У результаті чого з'являється поняття «emergency powers» - повноваження надзвичайного характеру, що використовуються для управління вже не зовнішніми, а внутрішніми конфліктами [143, с.497-499].

Це означає, що державне управління в умовах війни стає прототипом значно ширшої управлінської моделі, застосування якої продовжується і в «мирний» час. Сам Марк Неоклеус назвав цей процес «лібералізацією воєнного стану», тобто його концептуальним включенням в рамки конституційної демократії [143, с.490].

Цей підхід важливий для осмислення того, як саме війна і загроза війни змінюють не лише функції, а й саму логіку управління - від процедурної до виключної, від розподільчої до регулятивної, від політичної до безпекової.

Провівши ґрунтовний аналіз змін, які відбулися у практиці використання надзвичайних повноважень протягом другої половини ХХ

століття, Марк Неоклеус робить висновок, що сучасні демократії не потребують формального воєнного стану, бо його функції тепер реалізуються через звичайну політику безпеки.

Таким чином, Марк Неоклеус пропонує критичне переосмислення поняття «безпека» як форми постійного надзвичайного управління, що має глибоке коріння у традиції воєнного стану, але в новій політичній формі [143, с.504].

Схожу позицію у своїх працях продовжує розвивати Девід Дайзенгауз, який формулює концепцію, що є протилежною раніше згаданих ідеї «конституційної диктатури», де передбачається тимчасове призупинення або обмеження конституційних гарантій задля збереження держави. Він активно критикує класичний воєнний стан, що, на його думку, руйнує існуючий правовий порядок. Як зазначає Дайзенгауз, воєнний стан створює простір юридичного сенсу для дій влади, але водночас тимчасово знищує наратив верховенства права [93, с.2-3].

Натомість Девід Дайзенгауз пропонує концепцію, відповідно до якої законодавство має бути здатним до такого тлумачення, що дозволяє застосовувати його з дотриманням вимог належного процесу [94, с. 12-13]. Відтак він не заперечує самого існування ситуацій, які можуть потребувати використання виняткових повноважень, однак відкидає тезу про те, що їх реалізація обов'язково передбачає відхід від принципу верховенства права [94, с. 17].

На відміну від концепції «конституційної диктатури», яка трактує надзвичайні повноваження як автономний режим, що функціонує поза або понад конституційним порядком, Девід Дайзенгауз розглядає їх як елемент самої правової системи. На його думку, виняткові заходи не повинні означати вихід за межі Конституції чи її призупинення, а навпаки - мають бути внутрішньо вбудованим механізмом реагування на надзвичайні обставини.

Отже, виняток постає не як окрема правова зона, а як інтегрована складова конституційного порядку. Оскільки сам автор не надає своїй теоретичній концепції спеціальної назви, її можна умовно визначити як концепцію «вбудованого винятку» (built-in exception). Таким чином, Девід Дайзенгауз пропонує бачити воєнний стан не як призупинення правопорядку, а як тест на його стійкість і адаптивність у межах правової демократії.

Практичне підтвердження теоретичної концепції Девіда Дайзенгауза можна знайти в працях уже згаданого Марка Неоклеуса, а також у статті Томаса Пула. У ній автор також переконливо доводить, що надзвичайні повноваження дедалі частіше оформлюються через звичайний законодавчий процес. Так, наприклад, антитерористичні закони, воєнні акти, надзвичайні режими XX століття - усе це має статутне походження, а не є частиною воєнного стану чи його відповідників [165, с. 253-254].

Відтак виняток, на його думку, набуває форми звичайного законодавчого регулювання, а формальна межа між нормою і надзвичайністю поступово стирається. З точки зору трансформації державного управління під час війни це означає глибоку інституційну зміну, у результаті якої надзвичайність перестає бути окремим режимом і стає варіантом функціонування звичайного демократичного процесу.

Протилежний погляд щодо функціонування державного управління під час війни має французький вчений Гійома Тюссо. Він розглядає теоретичні засади запровадження надзвичайного стану в різних країнах, демонструючи таким чином, що це поняття не має чітких меж або стабільного змісту, але відіграє ключову роль у питаннях трансформації державного управління.

Тюссо стверджує, що аргумент надзвичайності є риторичним і стратегічним, оскільки його сила полягає в рідкості застосування, що нібито підтверджує його легітимність [166, с. 516]. На противагу концепції

«вбудованого винятку» він надає перевагу традиційній моделі «конституційної диктатури», за якої використання надзвичайних повноважень є допустимим лише для тимчасового відновлення нормальності.

Водночас, автор підкреслює, що надзвичайна влада завжди має бути підпорядкована меті - повернення до правопорядку, і жодна надзвичайна норма не повинна створювати нові системні цінності чи структури.

Натомість, Андрій Цвіттер аналізує, як ліберальні демократії реагують на кризи через інструмент надзвичайного стану, і як це впливає на державне управління.

Він критикує традиційну модель як надто радикальну, і натомість пропонує інклюзивну модель, в якій надзвичайний стан є внутрішньою частиною правової системи, а не зовнішнім винятком, що є дуже подібним до концепції запропонованої Марком Неоклеусом та «вбудованого винятку» Девіда Дайзенгауза.

Андрій Цвіттер також наголошує, що повернення до «нормального» стану часто не відбувається, і надзвичайні практики стають частиною звичайного адміністрування, створюючи довготривалу трансформацію державного управління [182, с.10].

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що концепція «вбудованого винятку» найбільш адекватно пояснює сучасну тенденцію довгострокової трансформації державного управління в умовах війни. На відміну від традиційної моделі «конституційної диктатури», яка розглядає надзвичайні повноваження як тимчасове відхилення від правопорядку, підхід Дайзенгауза, підтриманий низкою інших сучасних вчених, дозволяє розглядати кризове управління як внутрішній механізм самозбереження правової демократії.

Водночас критика Неоклеуса переконливо демонструє ризик поступової нормалізації надзвичайності, коли безпекова логіка непомітно

витісняє процедурну й політичну. Саме ця напруга між інституційною адаптивністю та небезпекою перманентного винятку є ключовою для розуміння сучасних управлінських процесів.

Тому, на нашу думку, трансформація державного управління під час війни не повинна зводитися ані до розуміння надзвичайних повноважень як режиму поза конституційним порядком, ані до їх безмежної інтеграції у звичайну політику без належних правових гарантій. Найліпшим рішенням є пошук балансу між цими підходами, за якого виняткові повноваження залишаються конституційно вбудованими, контрольованими та спрямованими на збереження правопорядку, а не на його поступову заміну логікою постійної надзвичайності.

У другій половині XX століття, справжню революцію в дослідженні взаємозалежності війни та держави здійснив американський соціолог Чарльз Тіллі. Він стверджував, що національні держави виникають з необхідності вести війни. На прикладі європейських країн Чарльз Тіллі довів, що саме війни сприяли централізації влади та трансформації державних інститутів [167, с. 20].

Тіллі показує, що підготовка до війни та ведення війни змушували правителів концентрувати ресурси, вибудовувати адміністративні апарати, впроваджувати системи оподаткування та розширювати контроль над населенням. Саме цей процес він описує як ядро державотворення [167, с. 15]. З цієї точки зору, війна не просто супроводжувала формування держави - вона створювала міцне підґрунтя для її організаційної структури.

У підсумку трансформація державного управління під час війни в концепції Тіллі має кілька вимірів: централізація примусу; інституціоналізація екстракції; формування постійної бюрократії; поява нових форм взаємодії між правителем і соціальними класами; включення держав до системи взаємної конкуренції. Держава, за Тіллі, є побічним

продуктом воєнного підприємництва правителів, які прагнули вижити в умовах конкурентної міжнародної системи.

Таким чином, протягом тисячоліть саме здатність держави швидко адаптуватися до умов воєнного часу визначала її шанси на виживання, розвиток і збереження внутрішнього порядку. Війна постійно виступала не лише зовнішнім викликом, але й чинником, що впливав на формування структури влади, механізмів прийняття рішень, характер державних інституцій тощо.

Не випадково протягом всієї історії питання співвідношення війни й влади привертало увагу багатьох мислителів, які намагалися осмислити, яким чином державне управління мусить реагувати на загрози існуванню політичного організму. Саме такі філософські спостереження можна знайти і у кількох класичних англійських авторів, чиї міркування закладають важливе теоретичне підґрунтя для сучасного розуміння функціонування держави у воєнний час.

Так, наприклад, Джон Лок у своєму найвідомішому творі «Два трактати про правління» описував війну як «стан ворожості й руйнації», і єдиний засобом боротьби із цим станом він вбачав лише у ефективному управлінні та сильній владі [2, с. 165]. Схожої думки дотримується і Томас Гоббс у своїй праці «Левіафан»: «поки люди живуть без спільної влади, що тримає їх усіх в страху, вони перебувають у тому стані, який називають війною» [12, с. 153].

Саме тому воєнні конфлікти мають значний вплив на функціонування державного управління, вимагаючи швидкої адаптації урядових структур, правових норм та механізмів прийняття рішень. А досвід різних країн свідчить, що ефективність державного управління під час війни визначається здатністю швидко реорганізувати державні інституції, мобілізувати ресурси та підтримати громадський порядок.

Однак, на початку 2000-х років теза Чарльз Тіллі, що «війна творить державу» була розкритикована молодими вченими. Так, наприклад, Браян Д. Тейлор та Роксана Ботеа доводять, що війна не завжди призводить до зміцнення державного управління. Вони приходять до висновку, що війна може стимулювати ефективне державотворення лише за наявності певних умов: міждержавних конфліктах, етнічної однорідності, початкової інституційної спроможності та централізованої політичної волі [168, с. 28].

Особливо варто відзначити, що Браян Д. Тейлор та Роксана Ботеа свідомо нехтують досвідом західних демократій, зосереджуючись на прикладах країн Третього світу з Африки та Південної Америки.

Такий вибір зумовлений тим, що ці держави перебувають у процесі активного формування системи державного управління та значно частіше, ніж розвинені демократії, стикаються з війною або зовнішнім вторгненням.

Подібний підхід використовує і данський дослідник Георг Сьоренсен, який розширює дискусію, зосереджуючи увагу на структурних і політичних чинниках, які пояснюють невдачі державотворення в умовах війни у країнах Третього світу.

Георг Сьоренсен також стверджує, що серед країн Третього світу війни часто призводять до руйнування держав, а не до їх зміцнення. Він визначає кілька причин цього: відсутність зовнішньої загрози, штучні кордони після деколонізації, зовнішнє втручання без зацікавлення у сильному управлінні, слабкі внутрішні інститути та егоїстичне, нереформаторське лідерство [160, с. 343-348].

Автор пояснює, що ефективне державне управління під час війни можливе лише за наявності сприятливих внутрішніх умов, відповідального лідерства, специфіки типу війни та міжнародного середовища, яке не підриває легітимність влади.

У контексті нашого дослідження трансформації державного управління наведена дискусія має принципове методологічне значення, оскільки дозволяє відійти від спрощеного уявлення про війну як автоматичного чинника зміцнення держави. Концепція Чарльза Тіллі задає аналітичну рамку, в межах якої війна розглядається як каталізатор інституційної перебудови: вона стимулює централізацію, розвиток фінансово-адміністративних механізмів, професіоналізацію бюрократії та зміну характеру відносин між владою і суспільством. У цьому сенсі війна виступає структурним драйвером трансформації державного управління.

Водночас подальша критика цієї тези демонструє, що трансформаційний ефект війни є контекстуально зумовленим. Дослідження країн Третього світу показують, що за відсутності інституційної спроможності, політичної консолідації та сприятливого міжнародного середовища війна може не зміцнювати, а руйнувати управлінські структури. Отже, війна сама по собі не гарантує модернізації державного управління - вона лише створює екстремальне середовище, у якому проявляється реальний потенціал інститутів.

Для нашого дослідження це означає, що трансформація державного управління в умовах війни повинна аналізуватися не як лінійний процес посилення державності, а як варіативний і залежний від комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників процес інституційної адаптації. Таким чином, війна виступає радше тестом на спроможність держави до організаційної консолідації, ніж універсальним механізмом її зміцнення.

Менш оптимістичний погляд на американську традицію трансформації державного управління в умовах війни продемонстрував Корнеліус Ф. Коттер у своїй статті. На думку автора, американська система базується на надто розмитих повноваженнях, які президент може реалізовувати у надзвичайних ситуаціях навіть поза межами закону, що становить загрозу для демократичних цінностей [87, с.382].

Натомість, він радить Сполученим штатам Америки брати приклад з британців, які незважаючи на відсутність писаної конституції, змогли, на його думку, інституціоналізувати процес трансформації державного управління у надзвичайних обставинах через парламентський контроль, чітке делегування повноважень та підзвітність уряду. Ключовою особливістю британської моделі він вважає систему законодавчо визначених надзвичайних повноважень, які уряд може використовувати у разі війни чи надзвичайної ситуації, не порушуючи демократичних засад управління [87, с.417]. Парламент при цьому контролює дії виконавчої влади шляхом регулярної звітності, затвердження регуляторних актів і обмеження сфери дій адміністративних посадовців.

Відомий ізраїльський вчений Аарон Кліман у своїй статті висловлює схожу думку. Він підкреслює, що відсутність чітких інституційних процедур на випадок надзвичайної ситуації, стає джерелом правового вакууму, який заповнюється прецедентною практикою та ініціативами виконавчої влади, особливо під час війни.

Однак, на відміну від Корнеліуса Коттера, Аарон Кліман врешті робить висновок, що хоча американська модель і не передбачає легкої трансформації державного управління до надзвичайних обставин, її гнучкість дозволяє адаптуватися до криз, водночас не втрачаючи демократичного характеру державного управління [123, с.236].

Більш детально історію формування воєнного стану у Великобританії дослідив у 80-х роках Чарльз Таунсенд. У роботі автор детально аналізує еволюцію практики застосування воєнного стану у Британській імперії та її колоніях у період з 1800 по 1940 роки. Він доводить, що більшість цього часу британський уряд послідовно уникав формального правового оформлення надзвичайних повноважень, спираючись радше на прецедент і доктрину необхідності, ніж на чітке законодавство [169, с.167].

На його думку, це неодноразово ставало причиною неузгодженості між цивільною і військовою владою, що призводило до паралічу управління та затягування конфліктів. У підсумку Таунсенд підкреслює, що саме відсутність узгодженої системи надзвичайних повноважень і стала головною вразливістю Британської імперії у період світових війн [169, с.194].

Ще одним вагомим дослідженням історії трансформації державного управління є стаття Ларрі Вокера. У цій статті автор ґрунтовно досліджує внесок президента Вудро Вілсона у формування теорії та практики державного управління у США в умовах Першої світової війни.

Особливу увагу він приділяв ідеї Вілсона про відокремлення політики від адміністрування, що, з одного боку, повинно було зберегти нейтральність бюрократії, а з іншого - забезпечити її ефективність. Однак, Вокер також підкреслює, що в умовах надзвичайних ситуацій - таких як війна - політика все одно проникає в адміністрування, навіть попри прагнення до їх формального розмежування. Це дає автору підстави стверджувати, що війна не лише активізує адміністративний апарат, а й перетворює його, роблячи менш прозорим, але більш цілеспрямованим та централізованим [179, с.511]. У цьому контексті особливого значення набувають концепції державотворення через війну та «вбудованого винятку», які дозволяють по-новому осмислити довгострокові наслідки воєнної трансформації державної влади.

Окремої уваги, заслуговує стаття, у якій Джон Ю досліджує, як війна впливає на структуру та функціонування виконавчої влади в США. Він аргументує, що у період збройного конфлікту президент та адміністративні органи отримують розширені повноваження, оскільки війна вимагає швидких і централізованих рішень, несумісних із традиційною процедурною логікою адміністративного права.

Ю обстоює ідею, що державне управління під час війни має бути гнучким, оперативним та здатним діяти поза звичайними бюрократичними процедурами. Він звертається до історичних прикладів - від Авраама Лінкольна до Джорджа Буша - аби показати, що під час війни виконавча влада часто здійснює надзвичайні повноваження з мінімальним контролем з боку судової чи законодавчої гілок влади. Основна теза автора полягає в тому, що війна трансформує державне управління, зрушуючи його у бік централізації, зниження прозорості та збільшення президентського контролю. На думку Джона Ю, це є не викривленням демократії, а її адаптацією до екстремальних умов [181, с.2283].

Загалом, проаналізувавши закордонні дослідження і публікації на тему функціонування державного управління під час війни, ми можемо помітити головну особливість. Закордонні дослідники концентруються переважно на розв'язанні правових підстав функціонування державного управління під час війни.

Відповідно до цього підходу вони виділяють дві основні концепції: вбудований виняток та конституційну диктатуру. Перша передбачає поступову інтеграцію надзвичайних повноважень у звичайне управління, що робить «виняток» постійним елементом політики безпеки та адміністративної практики. Друга ж, навпаки, спирається на обмеженість у часі та чітку правову регламентацію використання надзвичайних повноважень, які повинні завершитись із відновленням нормального порядку.

Таким чином, у закордонному науковому дискурсі простежується ключова дилема: чи має трансформація до умов війни залишатися винятком і завершуватися з відновленням нормального правопорядку, чи вона стає інтегрованою частиною управління. Це питання є принциповим для розуміння того, як війна впливає на еволюцію інститутів влади.

1.3. Український науковий дискурс трансформації державного управління в умовах війни

На відміну від зарубіжних авторів, в Україні перші наукові розвідки, присвячені адаптації та особливостям функціонування державного управління в умовах війни, почали з'являтися відносно нещодавно - після 2014 року. Водночас їхнє справжнє концептуальне осмислення та інтенсивний розвиток припадають уже на період після початку повномасштабної війни у 2022 році.

Це можна пояснити як історичними обставинами, наприклад, відсутністю тривалого досвіду масштабних воєн після здобуття незалежності та тривалою орієнтацією української науки на мирні умови державотворення, так і особливостями розвитку української політико-адміністративної науки, яка до 2014 року рідко зверталась до проблематики кризового управління.

Для України 2014 рік став періодом глибоких внутрішніх і зовнішніх потрясінь, що безперечно суттєво позначилися на системі державного управління. Це була перша точка переходу від «мирного» розуміння державного управління до управління спершу в умовах гібридної загрози, а згодом і в межах воєнного стану.

Уже ранні вітчизняні дослідження фіксують, що поряд із воєнними подіями на Сході розгорнулася й тривала інформаційна війна, яка виявила вразливості державної політики та координації суб'єктів протидії. Одним з таких є дослідження Юрія Горбаня 2015-го року.

Вже у постановці проблеми він наголошує, що інформаційна війна була розпочата ще до відкритої фази збройного конфлікту проти України [13, с.136]. Таким чином, війна постає не лише як воєнний феномен, а як комплексна гібридна модель впливу, де інформаційний компонент випереджає силовий. З точки зору трансформації державного управління

це означає зміну самої логіки безпекової політики, яка передбачає, що держава повинна реагувати не лише на воєнну агресію, а й на маніпулятивні технології ворожого впливу на свідомість громадян.

Суттєвою проблемою в період з 2014 по 2022 рік була гібридність російської агресії проти України, яка ускладнювала для вітчизняних науковців коректне застосування терміна «війна» та комплексне дослідження її впливу на систему державного управління. Водночас поступово з'являються праці, у яких гібридна агресія осмислюється як багатовимірна криза, що охоплює не лише воєнну сферу, а й економіку, соціальну політику, інформаційний простір, систему публічної комунікації тощо.

У науковому обігу закріплюються категорії «антикризове управління», «управління ризиками», «безпековий сектор», «стратегічні комунікації» та інші, що свідчать про поступове формування нової кризової проблематики в межах науки державного управління.

Зокрема до таких робіт належить стаття Олексія Соколова, яка присвячена комплексному аналізу кризових явищ у системі публічного управління незалежної України та визначенню механізмів їх подолання. У ній автор формулює чотири ключові механізми подолання криз, які можуть бути інтерпретовані в межах нашого дослідження, як складові адаптації до умов війни: глибокий і прогностичний аналіз ситуації; передбачення кризових процесів та їх попередження; розроблення інноваційних антикризових технологій; політико-правове, організаційне та кадрове забезпечення антикризових технологій [63, с.301-302].

Крім того, в умовах війни ці механізми можуть трансформуватися у стратегічне планування оборони, посилення взаємодії держави і громадянського суспільства, запровадження цифрових інструментів управління, реформування публічної служби тощо.

Таким чином, після 2014 року в українському науковому середовищі питання трансформації державного управління в умовах війни не отримало належного висвітлення. Натомість, дослідницька увага переважно концентрувалася на окремих аспектах кризового реагування, реформуванні сектору безпеки і оборони, розвитку стратегічних комунікацій та впровадженні антикризових механізмів у публічному управлінні.

У цьому контексті, показовою може бути стаття Сергія Кравченка, яка присв'ячена дослідженню основних тенденцій розвитку державного управління станом на 2016 рік, ще до повномасштабного вторгнення росії. У ній автор звертає увагу на основні тенденції глобальної еволюції систем державного управління, такі як: універсалізація принципів управління; розширення участі громадськості в державному управлінні; розвиток електронного уряду або діджиталізація управління; децентралізація; розвиток систем надання державних послуг тощо [124, с.42].

Проте, після початку збройної агресії російської федерації проти України виникли абсолютно нові умови, які спонукали вітчизняне наукове товариство до осмислення нових викликів, таких як: мобілізація, управління на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій, забезпечення функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування в умовах надзвичайних загроз тощо. Це спровокувало зміни основних тенденцій розвитку системи державного управління та вимагало перегляду теоретичної складової. Саме тому, з 2022 року українські вчені почали поступово формувати власний підхід до дослідження цих проблем, спираючись переважно на накопичений вітчизняний досвід.

Одним із перших ґрунтовних досліджень на цю тему була стаття Наталії Гончарук та Анастасії Чередниченко. Вони поєднали аналіз

політичних, економічних, інституційних і ціннісних аспектів модернізації державного управління в Україні під час війни.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують сформульовані Н. Гончарук та А. Чередниченко у ході дослідження сім головних трендів ціннісного розвитку суспільства під час війни. До них належать: сприяння ціннісних трансформацій суспільства з боку державних організацій; перевага ситуативних цінностей над стратегічними під час війни; повільний життєвий цикл трансформації цінностей - нерівномірна чутливість до нього різних вікових груп; негативний вплив індивідуалізації на процеси, які мають бути керованими через публічне управління; поступове наближення ціннісних орієнтирів до європейських; ризик непослідовності та сталості такої системи цінностей; потреба у сприянні позитивним ціннісним трансформаціям суспільства з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування [14, с.52].

Виокремлення цих семи трендів ціннісного розвитку суспільства під час війни дає змогу в подальшому сформувати дорожню карту трансформації українського суспільства та визначити місце органів державного управління у цій сфері.

У певному сенсі орієнтиром на початку повномасштабного вторгнення виявилось і дослідження Андрія Миколюка, яке присвячене аналізу викликів, що постали перед системою державного управління України після запровадження воєнного стану. Він наголошує на тому, що ефективність публічного адміністрування в умовах війни є найголовнішою теоретичною проблемою, яка потребує ґрунтовного дослідження, адже саме від здатності держави виконувати свої функції в таких надзвичайних умовах залежить сьогодні національна безпека [43, с.45].

Зокрема, у висновку автор вказує на чинники, які б могли підвищити ефективність системи управління в умовах воєнного стану, наприклад: впровадження дистанційної роботи держслужбовців; спрощення процедур

працевлаштування; залучення військових до військово-цивільних адміністрацій; організація навчання та підвищення кваліфікації державних службовців з урахуванням умов війни [43, с.48].

Також однією із знакових розвідок українських вчених для дослідження трансформації державного управління у перший рік війни є спільна робота Віктора Борщевського, Оксани Василиці та Євгенія Матвєєва. Вони одними із перших звернули увагу на дослідження проблеми розвитку публічного управління в Україні в умовах воєнного стану. Їхня робота стала однією із перших присв'ячених вивченню трансформацій, які переживає система управління під час війни в Україні.

Найважливішим елементом їхнього дослідження, на нашу думку, є опрацювання авторами досвіду інших країн які зіштовхнулися з проблемами розвитку публічного управління під час війни як і Україна. У статті вони звертаються до успішних прикладів розв'язання вказаних проблем в таких країн як Грузія, Хорватія та Ізраїль. Водночас наголошують і на необхідності врахування не лише позитивних прикладів, а і ризиків для побудови ефективної моделі управління в умовах воєнного часу [2, с.32].

Таким чином, серед перших наукових розвідок вітчизняних вчених у 2022 році домінував пошук теоретико-методологічних підходів до осмислення змін, які відбуваються в державному управлінні під час війни. Однак, найважливішим є те, що ці роботи заклали підґрунтя для проведення подальших наукових досліджень.

У окрему групу можна виділити праці, присвячені змінам під час війни на рівні місцевого самоврядування. Одними із перших у 2022 році цим питанням зацікавилися Олександр Биков та Вікторія Самань, які присв'ятили своє дослідження функціонуванню органів місцевого самоврядування в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Вони змогли виділити кілька основних викликів з якими зіштовхнулось місцеве самоврядування в Україні під час протидії російській агресії, а саме: співпраця місцевих рад із військовими адміністраціями, а також проблему дисбалансу ресурсів між громадами, що перебувають у різних умовах безпеки [3, с.268].

Автори звертають увагу на те, що цивільні та військові адміністрації під час війни періодично зіштовхуються з проблемою розподілу повноважень, що неминуче призводить до виникнення конфліктів. На їхню думку, щоб запобігти цьому військові адміністрації не повинні змінювати вже сформовану систему, а мають реагувати на ситуацію в країні шляхом налагодження способів та інструментів оперативного прийняття рішень в умовах війни на місцевому рівні [3, с.267-268].

Не менш вагомим викликом, на їх думку, для функціонування органів місцевого самоврядування в умовах агресії став дисбаланс фінансового забезпечення між громадами, що перебувають у різних умовах безпеки. Так, громади які знаходяться ближче до лінії зіткнення поступово втрачають підприємства, які переміщують виробництво у безпечніші регіони країни. Внаслідок цього, виникає суттєве недоотримання коштів у місцевих бюджетах, а витрати для підтримання належного рівня добробуту з наближенням лінії бойового зіткнення пропорційно зростають, що і створює суттєвий дисбаланс ресурсів.

Однак, попри всі вказані виклики, у роботі автори підкреслюють важливість збереження інституту місцевого самоврядування під час війни та його здатності зберігати демократичні засади та забезпечувати життєдіяльність громад навіть у таких критичних умовах.

Важливу роль місцевого самоврядування у протистоянні зовнішній агресії підкреслює і вже згаданий Андрій Миколук. Він зазначає, що місцеве самоврядування стало одним із ключових елементів стійкості держави, адже децентралізована модель управління продемонструвала

ефективність і переваги самоорганізації громад порівняно з централізованими підходами [44, с.72].

Андрій Миколук також визначає основні завдання, покладені на громади в умовах війни, зокрема: взаємодію з військовими адміністраціями; підтримку військового командування; роботу з внутрішньо переміщеними особами; реагування на виклики окупації; співпрацю з волонтерами, громадськими ініціативами та міжнародними партнерами [44, с.70].

До питання децентралізації в умовах війни звертаються й інші вітчизняні вчені, зокрема Тетяна Стешенко, Павло Крайній, Наталія Нечаєва-Юрійчук та Олександр Білик та інші.

Тетяна Стешенко підтверджує висновки Миколука. Вона підкреслює що децентралізація, започаткована у 2014 році, надала громадам реальні ресурси та повноваження, що особливо проявилось після початку повномасштабного вторгнення РФ [64, с.104-105].

У своїй роботі вона також пропонує кілька ключових напрямків діяльності органів місцевого самоврядування під час війни, які частково співпадають із основними завданнями виділеними Миколуком: співпраця з військовими адміністраціями; забезпечення порядку на звільнених територіях; підтримка армії; евакуація населення та релокація бізнесу [64, с.104].

При цьому Стешенко звертає увагу і на проблемах з якими зіштовхуються місцева влада під час війни: ризики колаборації окремих представників влади, матеріально-фінансові труднощі та обмеження у взаємодії з громадськістю під час воєнного стану. Логічно припустити, що зазначені проблеми зберігають свою актуальність не лише на місцевому рівні, а й у системі державного управління загалом [64, с.106-107].

Особливу увагу дослідженню правових, організаційних і функціональних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування в

умовах дії правового режиму воєнного стану приділили Павло Крайній та Наталія Нечаєва-Юрійчук. Так само, як Миколук та Стешенко, вони відзначають величезне значення проведеної децентралізації, яка підготувала місцеву владу до викликів війни, але звертають більш детальну увагу на нормативно-правову базу, що регламентує діяльність органів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного часу.

Зокрема, вони зазначають, що ухвалені на початку російської агресії зміни надали місцевим головам розширені повноваження в громадах, де не ведуться бойові дії [27, с.65-66]. При цьому підкреслюється, що такі рішення мають тимчасовий характер і потребують подальшого врегулювання після завершення воєнного стану.

Окрему увагу присвячено діяльності органів місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях, де законодавство України суворо забороняє функціонування незаконно створених органів, проте допускає обмежену взаємодію з ними в контексті «забезпечення національних інтересів України». Автори звертають увагу на необхідність уточнення цього поняття, оскільки його невизначеність може призвести до юридичних колізій [27, с.67].

Таким чином, робота П. Крайнього та Н. Нечаєвої-Юрійчук, на нашу думку, комплексно розкриває трансформацію місцевого самоврядування України під впливом війни, показуючи його роль у забезпеченні життєдіяльності населення, стійкості територіальних громад і збереженні державності в умовах воєнного стану.

Окремо вартим уваги є дослідження Олександра Білика, у якому розглядається вплив воєнних дій на розвиток регіональної економіки та механізми підвищення її конкурентоспроможності. Проаналізувавши Державну стратегію регіонального розвитку до 2027 року, він пропонує оновити її з урахуванням потреб постраждалих регіонів [4, с.8-9].

Отже, можна відмітити, що вітчизняні дослідники виявляють спільну тенденцію до розгляду органів місцевого самоврядування як ключових елементів стійкості держави в умовах війни. У більшості розглянутих робіт підкреслюється, що саме децентралізація, започаткована у 2014 році, створила підґрунтя для ефективного реагування на виклики повномасштабної агресії. Попри різні акценти, дослідники одностайні в оцінці ролі місцевого самоврядування як стабілізуючого чинника, здатного забезпечити життєдіяльність населення, зберегти демократичні засади управління та підтримати державу під час війни.

У 2023 році українські вчені приділили значно більшу увагу вивченню питань пов'язаних з викликами та проблемами які спіткали систему державного управління у воєнний час. Дослідження на цю тему були проведені такими вітчизняними вченими як: Ірина Криворучко, Лариса Курносенко, Микола Іжа, Віктор Чечотка, Наталія Галунець, Альона Ключник та Анжела Гусенко.

Зразковою, на нашу думку, є стаття написана Миколою Іжа та Ларисою Курносенко, яка присвячена аналізу функціонування системи публічного управління України в умовах війни. У ній автори визначають ключові групи викликів, які, на їхню думку, виникли в ході війни і будуть впливати на стійкість держави в повоєнний період: безпекові, ресурсні, інтеграційні та інформаційні.

Загалом виділені ними групи викликів (безпекова, ресурсна, інтеграційна та інформаційна) можна вважати базовими та необхідними сучасній вітчизняній науці, оскільки вони комплексно відображають системний характер впливу воєнного стану на публічне управління та створюють концептуальне підґрунтя для подальших досліджень механізмів забезпечення стійкості держави в умовах війни [25, с.23].

Таким чином М. Іжа та Л. Курносенко заклали дуже важливу теоретичну основу подальшого дослідження процесу адаптації публічного

управління до викликіві воєнного стану. Подальші дослідження проблем публічного управління в умовах війни в працях українських вчених переважно зосереджуються на аналізі окремих інституційних викликів, що постають у процесі функціонування державної влади за надзвичайних умов.

Аналізу трансформації системи державного управління України під час повномасштабної війни також присвячена стаття Ірини Криворучко. У ній авторка підкреслює, що війна висунула перед Україною нові вимоги до ефективності та стійкості органів влади, актуалізувавши таким чином питання цінностей, стратегічного планування й інституційної спроможності.

У роботі вона розглядає нагальні проблеми нормативно-правового забезпечення, кадрової політики, комунікації влади з громадянами, а також співпраці з міжнародними партнерами. Особливий акцент зроблено на необхідності впровадження європейських стандартів публічного управління й розвитку демократичних практик навіть у надзвичайних умовах, адже саме ефективна система публічного управління має стати ключовим інструментом відновлення України та її подальшої інтеграції до європейського простору [28, с.49].

Схожі акценти можна простежити і в статті Володимира Чечотки, у якій автор розкриває ключові інституційні та управлінські проблеми, що загострилися після початку російської агресії. Дослідник наголошує, що головним завданням публічного управління в умовах війни є не лише забезпечення безперервності його функціонування, а й визначення оптимального напрямку державного розвитку з урахуванням ресурсної економії.

Він підкреслює, що війна не лише створює нові загрози для держави, але й оголює слабкі місця існуючої управлінської системи. Серед ключових небезпек він виокремлює: ризик руйнування стійкої системи

державного управління; різкі трансформації економічної структури; падіння бюджетних надходжень; загострення соціально-демографічних проблем та погіршення інвестиційного клімату [76, с.8]. У відповідь на ці виклики В. Чечотка, як і І. Криворучко, наголошує на необхідності продовження інституційних реформ розпочатих ще до війни [76, с.11].

Також, на нашу думку, важливим є висновок В. Чечотка, де підкреслюється критична роль стратегічного планування та інституційної стандартизації для підвищення спроможності держави діяти в умовах війни. Він пропонує комплексний підхід до зміцнення державного управління - від вдосконалення нормативної бази та кадрової політики до запровадження системи підвищення кваліфікації службовців, орієнтованої на специфіку роботи у воєнний час [76, с.10].

У контексті вдосконалення кадрової політики також доцільно звернути увагу на дослідження групи українських учених, Наталії Галунець, Альони Ключник та Анжели Гусенко, присвячене впливу війни на розвиток публічної служби в Україні. На відміну від робіт попередніх авторів, які акцентуються переважно на інституційних та стратегічних аспектах модернізації державного управління під час війни, їхня робота зосереджується на практичних змінах у функціонуванні публічної служби, зокрема - на кадрових процесах, організації роботи службовців тощо.

Вони відзначають, що запровадження воєнного стану призвело не лише до тимчасового призупинення діяльності частини державних інституцій, але й до формування нових вимог до публічної служби та умов її функціонування. Одним із ключових викликів вони вважають зростання навантаження на державних службовців, а також необхідність оперативної адаптації кадрових процедур, включно з можливістю призначень без конкурсного відбору та переходом на дистанційний формат роботи за спрощеними правилами. Досвід отриманий під час пандемії COVID-19 відіграв позитивну роль у швидкій адаптації службовців до дистанційної

роботи під час повномасштабного вторгнення, що дозволило зберегти функціональність органів влади в цей період [15, с.96-97].

Водночас вони підкреслюють, що кадровий потенціал державної служби суттєво постраждав від війни, зокрема через втрату частини працівників, мобілізацію та окупацію частини територій, що створює додаткові структурні виклики для системи публічного управління [15, с.94-95].

Таким чином, аналіз вітчизняних наукових розвідок перших років після повномасштабного вторгнення РФ в Україну може свідчити про осмислення впливу війни на систему державного управління. Українські вчені, незалежно один від одного, приходять до подібних висновків про те, що війна не лише загострила наявні проблеми, але й відкрила можливості для модернізації, насамперед у напрямку продовження реформ державного управління з урахуванням специфіки воєнного стану.

Саме такий погляд на війну, не лише як на джерело викликів, а й як об'єктивний чинник, що актуалізує необхідність глибоких адміністративних трансформацій простежується у роботі Олександра Шевчука та Олексія Кравченка. Вони виходять із того, що ефективне реформування системи державного управління в умовах війни є ключовою передумовою політичної стабільності, економічного зростання та соціального розвитку України у середньо- та довгостроковій перспективі.

На відміну від попередніх досліджень, які зосереджувалися передусім на класифікації викликів або аналізі інституційних слабкостей управлінської системи, О. Шевчук і О. Кравченко акцентують увагу передусім на напрямках реформування державного управління в умовах воєнного стану. Вони виділяють ключові напрямки реформування системи державного управління в Україні. Такі як: підвищення якості державної служби, збільшення прозорості та підзвітності, розширення участі громадськості та зміцнення верховенства права [77, с.108].

Окрему увагу вони приділяють кадровому виміру реформ, наголошуючи на проблемах некомпетентності, дефіциту фахівців та надмірної бюрократизації управлінських процесів. На їхню думку, подолання цих проблем можливе шляхом інвестування в професійний розвиток державних службовців, стандартизації управлінських процедур та подальшого спрощення адміністративних регламентів [77, с.108-109]. Ці висновки корелюють з позиціями Н. Галунець, А. Ключник та А. Гусенко щодо необхідності адаптації кадрової політики до умов війни.

Подальше поглиблення зазначеної логіки реформування державного управління можна спостерігати і у статті Андрія Кучука, де автор переносить акцент із організаційно-інституційних змін на переосмислення ціннісних основ публічного управління. Він наголошує на тому, що навіть в умовах воєнного стану держава не може відмовлятися від демократії, правовладдя та захисту прав людини, оскільки саме вони визначають сутність публічного управління та формують підґрунтя суспільної довіри. У цьому контексті війна розглядається не як підстава для згортання демократії, а як обставина, що підвищує її значущість [29, с. 1].

Окрему увагу Кучук приділяє принципу правовладдя, підкреслюючи його критичну роль у забезпеченні стабільності державного управління в умовах воєнного стану. Автор обґрунтовує, що навіть за умов обмеження окремих прав і свобод усі управлінські рішення мають залишатися правомірними, пропорційними та тимчасовими, а механізми захисту прав людини - дієвими [29, с. 4]. Зокрема, такий підхід Кучука корелює з позиціями більшості закордонних дослідників.

Також, як окрему групу ми можемо виокремити праці українських вчених, які присвячені інституційній стійкості під час війни. У цьому контексті цікавою може бути робота Галини Зеленько, яка зосереджується на здатності держави зберігати керованість, легітимність і ефективність публічної влади за умов повномасштабної збройної агресії. Центральною

тезою її дослідження є положення про те, що інституційна спроможність держави під час війни формується як результат поєднання адекватної реакції влади на виклики воєнного часу та високого рівня суспільної мобілізації, що ґрунтується на довірі громадян [19, с. 49].

Окрему увагу вона приділяє феномену «інституційних пасток», які сформувалися в Україні впродовж попередніх десятиліть і в умовах війни набувають особливої небезпеки. До них авторка відносить дефіцит інституціоналізації влади, недовіра механізмів стримувань і противаг, слабкість інституту політичної відповідальності та розмитість процедур підзвітності виконавчої влади. За її оцінкою, воєнний стан не скасовує цих проблем, а навпаки - може поглиблювати їх, якщо інституційні деформації не будуть предметом цілеспрямованого реформування [19, с. 51-52].

Водночас наголошується, що війна не повинна розглядатися як індульгенція на інституційну стагнацію. Навпаки, вона актуалізує потребу у зміцненні інституційної спроможності держави, зокрема через підвищення прозорості, підзвітності та ефективності діяльності органів влади, а також через розвиток механізмів суспільного залучення і підтримання легітимності владних інститутів [19, с. 52-54].

Розвиток зазначеного напрямку досліджень державного управління під час війни спостерігається також у статті Марини Масик-Бесової, де інституційна стійкість безпосередньо розглядається як ключовий елемент системи національної безпеки та кризового управління. Однією з центральних проблем, на яку вона звертається увага є фрагментарність і несистемність заходів, спрямованих на посилення інституційної стійкості, а також брак концептуальної та термінологічної визначеності в цій сфері, що ускладнює формування цілісної державної політики [45, с. 123].

Подальший розвиток проблематики інституційної стійкості в умовах війни зустрічається у статті Ігоря Ткаченка, у якій автор зосереджується на ролі цифрових інструментів та інформаційно-комунікаційних технологій у

забезпеченні безперервності й ефективності публічного управління за умов повномасштабної збройної агресії.

На відміну від попередніх досліджень, що акцентували увагу переважно на організаційних або нормативно-інституційних аспектах стійкості, у цій роботі інституційна спроможність розглядається крізь призму цифровізації управлінських процесів і розвитку електронного врядування. Автор виходить із тези про те, що в умовах сучасної війни використання інформаційно-комунікаційних технологій стає основним чинником інституційної життєздатності. Він підкреслює, що здатність влади зберігати керованість, надавати публічні послуги та забезпечувати захист даних залежить від стійкості цифрової інфраструктури, рівня кібербезпеки та ефективності координації [170, с. 59-60].

Окремо можна виділити і дослідження, присвячені ефективності державного управління в умовах війни. Раніше ми вже згадували низку праць пов'язаних з цією темою, зокрема опублікованих на початку повномасштабного вторгнення, автором яких є Андрій Миколук. До кола дослідників, які у своїх працях також звертаються до проблематики ефективності державного управління в умовах війни, належать Армен Назарян, Віталій Круглов, Олександр Пономаренко, Юрій Морозюк та Марія Нинюк.

Олександр Пономаренко, Юрій Морозюк та Марія Нинюк у своїй статті розглядають ефективність державного управління як комплексну характеристику, що поєднує потенційні можливості управлінської системи та реальні результати її функціонування в умовах воєнного стану.

Автори підкреслюють, що повномасштабна війна зумовила докорінну переорієнтацію діяльності органів державної влади на забезпечення національної безпеки, обороноздатності та безперервності виконання базових державних функцій [55, с. 1].

Схожі акценти, але з більш прикладним спрямуванням, містяться у статті Армена Назарян. У ній він розглядає війну як багатовимірний виклик, що змінює умови діяльності держави та вимагає оперативної адаптації. Ефективність державного управління, на його думку, визначається здатністю органів влади забезпечувати стабільність держави за умов ресурсного дефіциту та зростання безпекових ризиків [50, с. 2].

Більш узагальнений і концептуалізований підхід до проблеми ефективності публічного управління представлено у статті Віталія Круглова. Автор аналізує різні управлінські моделі - централізовану, децентралізовану та змішану - з точки зору їх спроможності забезпечувати ефективність і стійкість держави в умовах воєнного часу. Круглов виходить із того, що жодна з моделей у «чистому» вигляді не є достатньо ефективною для реагування на комплексні виклики війни [30, с. 69-70].

Центральним висновком дослідження Круглова є обґрунтування доцільності застосування змішаної моделі публічного управління під час війни, що передбачає концентрацію ключових безпекових і стратегічних функцій на центральному рівні за одночасного збереження елементів децентралізації для вирішення локальних проблем [30, с. 70].

У 2024 році проблематика трансформації державного управління в умовах війни в Україні знайшла відображення і у кількох кваліфікаційних роботах, виконаних у закладах вищої освіти, що свідчить про поступове зростаючу актуальність цієї теми не лише на рівні наукових статей, а й у межах освітньо-наукових досліджень.

Таким чином, проаналізувавши значну кількість теоретичних розвідок українських учених, присвячених проблемам функціонування державного управління під час війни, можна зробити висновок, що вітчизняний науковий дискурс, попри його відносну новизну, достатньо швидко набув системного характеру та зосередився на пошуку практичних відповідей на виклики повномасштабної війни.

Висновок до розділу 1

Попри значний масив проаналізованих зарубіжних і вітчизняних досліджень, які присвячені функціонуванню держави в умовах війни, ключове й принципове обмеження наявних підходів полягає в тому, що жоден із них не пропонує цілісної, комплексної концепції трансформації державного управління до умов війни.

У науковому дискурсі вже накопичено значний масив окремих пояснень, описів і нормативних актів, однак вони досі не сформульовані в єдину наукову концепцію, здатну системно описати, як саме змінюється управлінська система в умовах війни, за якою логікою ці зміни відбуваються, які конфігурації вони утворюють і які наслідки мають для стійкості держави та збереження демократичних цінностей.

Передусім ця концептуальна незавершеність проявляється у фрагментарності предмета аналізу. Частина досліджень зосереджена на правовому вимірі - надзвичайних повноваженнях, режимах воєнного стану, проблематиці легітимності управлінських рішень. Інші праці аналізують окремі інституційні механізми або процес функціонування державного управління за окремими секторами (оборону, соціальну сферу, місцеве самоврядування, цифровізацію публічного управління тощо). Унаслідок цього війна постає або як сукупність правових винятків, або як набір адміністративних адаптацій у конкретних галузях, тоді як трансформація системи державного управління в її цілісності залишається поза повноцінною теоретичною інтерпретацією.

Із цього випливає наступна проблема - відсутність розробленої типології трансформації державного управління під час війни. Хоча в наукових працях фіксуються характерні тенденції воєнного періоду (посилення виконавчої влади, централізація управлінських рішень, запровадження спеціальних правових режимів, зміна ролі

субнаціонального рівня, переорієнтація публічних політик), ці емпіричні спостереження рідко перетворюються на взаємодоповнюючий аналітичний інструментарій. Відповідно, бракує можливості: здійснювати порівняльний аналіз різних держав і періодів війни; визначати межі ефективності конкретних управлінських конфігурацій; пояснювати, чому в одних випадках війна спричиняє формування жорстко централізованої моделі, а в інших - стимулює розвиток більш гнучких, мережових і підзвітних механізмів управління.

За відсутності типологізації науковий дискурс переважно залишається описовим, тобто таким, який фіксує зміни, але не забезпечує їх системного впорядкування та концептуального узагальнення.

Раніше нами вже було закладено підґрунтя для вирішення цієї проблеми. У ній здійснено ґрунтовний аналіз іноземного досвіду функціонування систем державного управління в умовах війни та окреслено основні риси двох підходів до трансформації, які отримали назви традиційного та прогресивного [36, с. 77]. Зазначені результати було сформульовано на основі компаративного аналізу кількох держав, відібраних за такими критеріями: належність до демократичних політичних режимів і участь у повномасштабному воєнному конфлікті.

Водночас отримані результати не є вичерпними, оскільки запропонована нами раніше типологія потребує подальшого теоретичного уточнення та емпіричного поглиблення. Зокрема, необхідним є розширення кола порівнюваних кейсів, деталізація критеріїв віднесення до тієї чи іншої моделі, а також уточнення меж і внутрішніх варіацій кожної з них. Лише за умови такої концептуальної та методологічної доопрацьованості типологія може набути статусу повноцінного аналітичного інструменту для дослідження трансформації державного управління в умовах війни.

Третім обмеженням наявних підходів є методологічна одновимірність багатьох досліджень. Навіть концептуально сильні праці часто інтерпретують воєнну трансформацію переважно з одного ракурсу - правового, політичного або інституційного. Однак війна створює комплексну управлінську ситуацію, у якій держава одночасно має забезпечувати мобілізаційну ефективність і оперативність прийняття рішень, зберігати легітимність і підзвітність та підтримувати функціонування публічних сервісів. Аналітична рамка, що не поєднує ці виміри, неминуче або переоцінює значення централізації як універсального засобу ефективності, або абсолютизує ризики демократичного згортання, не демонструючи механізмів їх балансування.

Нарешті, особливої уваги потребує і проблема тривалої війни як специфічного режиму функціонування держави. Якщо класичні теорії надзвичайного стану орієнтовані на короткочасний період мобілізації, то сучасні конфлікти дедалі частіше набувають затяжного характеру. У таких умовах надзвичайний режим перестає бути тимчасовим відхиленням і перетворюється на довготривалу управлінську реальність. Відтак постає питання не лише про оперативну мобілізацію ресурсів, а й про здатність інституцій витримувати тривале навантаження без ерозії процедур, втрати довіри та зниження адміністративної спроможності.

Отже, сучасний стан наукової розробки проблеми свідчить про необхідність переходу від фрагментарних описів до інтегрованої аналітичної моделі. Саме з цією метою в дослідженні пропонується типологізація трьох моделей трансформації державного управління в умовах війни - традиційної, прогресивної та змішаної. Запропонована типологія виконує функцію інтегрованої концептуальної рамки, що дозволяє впорядкувати різноманітні емпіричні спостереження, визначити межі застосування кожної моделі та обґрунтувати необхідність адаптивного підходу як відповіді на виклики тривалої війни.

РОЗДІЛ 2. МОДЕЛІ ТА МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Традиційна модель трансформації державного управління в умовах війни

Спираючись на аналіз теоретичних підходів та результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, логічним наступним кроком є з'ясування історично сформованих інституційних механізмів реагування держави на воєнні загрози, а також виявлення тих структурних принципів, що лежать в основі функціонування влади в умовах війни та надзвичайного стану. Таким чином реконструюючи базову модель організації публічної влади в кризових обставинах, яка тривалий час розглядалася як універсальний і майже безальтернативний спосіб забезпечення виживання держави.

Найчастіше це досягається шляхом тимчасового обмеження демократичних інститутів та передачею ширших повноважень виконавчій владі. Такий підхід до трансформації державного управління під час війни можна назвати традиційним адже він відомий і застосовується ще з античних часів. Хрестоматійним прикладом його використання є Римська республіка, в якій Сенат під час смуту, тобто загрози зовнішньої чи внутрішньої, міг наділити надзвичайними повноваженнями одну людину - диктатора, на якого покладался обов'язок захищати Рим та його громадян [1, с. 75].

Стародавні римляни розуміли, що в критичній ситуації ключову роль відіграє швидкість реакції та своєчасність прийняття рішень, а не глибина дискусії в сенаті. Але надмірна концентрація влади в одних руках викликала побоювання, що одна людина отримавши таку велику владу захоче її зберегти для себе. Тому навіть диктатор наділений громадянами

найширшими повноваженнями мав обмеження, які мали б захистити республіку від тиранії.

Про це нам повідомляє видатний давньоримський політик та оратор Ціцерон, який залишив детальний опис усіх трансформацій державного управління в стародавньому Римі під час війни. Ознайомившись із ними, можна помітити, що давні римляни, які понад усе цінували свою республіку, передбачили ряд запобіжних заходів проти людини, яка, отримавши диктаторські повноваження, вирішила б встановити тиранію.

Першою умовою було чітко визначене обмеження терміну дії диктаторських повноважень. Ось як про це пише Ціцерон: «Коли буде тяжка війна, хай одна людина протягом шести місяців, не довше, буде провідником народу» [75, с. 91]. Таким чином, для того щоб гарантувати повернення влади народу і сенату, римляни встановили чіткі часові межі - пів року. Протягом цього періоду диктатор отримував у своє розпорядження всі ресурси держави.

Другим запобіжником був принцип територіальності. Це означало, що після призначення екстраординарних магістрів останні мали терміново залишити Рим, адже у «Місті» не могло бути диктатора [75, с. 91]. Також існувало правило, яке забороняло повертатися в Італію з військом. Це одразу ж розцінювалося як тиск на сенат і спроба узурпувати владу народу.

Третій запобіжник полягав у збереженні конституційного контролю. Для його здійснення до диктатора обов'язково призначали заступника, обізнаного в законах [75, с. 91]. Якщо диктатор порушував закони республіки або діяв несправедливо, а його заступник не суперечив і не намагався його зупинити, тоді до відповідальності перед народними зборами притягували обох.

Однак, деякі дослідники не погоджуються з цим твердженням. Зокрема, англійський вчений Роберт Дж. Боннер стверджує, що влада диктатора в ранні часи римської республіки під час війни не обмежувалася

ані правом вето трибунів, ані апеляцією до народу, ані колегіальністю [79, с. 146]. Це означає, що в умовах війни держава свідомо створювала режим, у якому правові гарантії та громадянські свободи відступали перед вимогами публічної безпеки.

Тривалий історичний досвід Риму демонструє, що тимчасова концентрація влади в умовах воєнного часу може бути ефективним механізмом збереження державності. Однак це працює лише за умови наявності чітких обмежень і механізмів контролю. Саме наявність чітких механізмів контролю за розширеними повноваженнями і визначає рівень ефективності таких трансформацій та відрізняє «конституційну диктатуру» від звичайної.

Сьогодні різні держави розробили власні моделі збереження рівноваги між потребою в оперативному прийнятті рішень під час війни та збереженням демократичних засад управління. Подальший аналіз систем державного управління в умовах воєнного стану у Великій Британії, Сполучених Штатах Америки та інших країн дозволить виявити ключові підходи до трансформації державного управління під час війни.

Сучасні країни вже не вкладають особливі повноваження в одну людину поза урядом, як це було у стародавньому Римі, але багато хто надає надзвичайні повноваження обраному президенту. Яскравим прикладом такої адаптації римської традиції можуть бути Німеччина та Франція. Зокрема, Джон Фереджон та Паскуале Паскіно у своїй роботі констатують, що законодавство Веймарської республіки та Франції є зразковими в цьому відношенні [107, с. 213].

Так, наприклад, механізм трансформації державного управління під час війни у Франції багатьма своїми рисами нагадує римську модель, яка включає тимчасове делегування надзвичайних повноважень виконавчій владі задля відвернення загрози й відновлення звичайного правопорядку.

Ключовим французьким інструментом такої трансформації історично став «état de siège», або «стан облоги», який дозволяє передавати цивільні управлінські функції військовій владі на час необхідний для відвернення загрози територіальної цілісності, суверенітету та безпеки держави. Як зазначає Амеріго Карузо з Боннського університету, концепції та реалізації стану облоги йшли рука об руку з розвитком державної влади та конституційною реформою в Європі ще з дев'ятнадцятого століття [88, с. 98]. Це заклало для Франції певну траєкторію трансформації державного управління під час війни, де правові режими безпеки стають каналом перерозподілу владних повноважень між цивільною адміністрацією та військовим командуванням [88, с. 101].

Також, французьку модель трансформації державного управління під час війни наближає до римського варіанту те, що запровадження стану «держава в облозі» передбачає не лише передачу окремих адміністративних функцій військовій владі, а й збереження системи контролю, включно з парламентським наглядом і судовою відповідальністю за перевищення повноважень. Таким чином, навіть в умовах воєнної необхідності трансформація управління здійснюється через нормативно закріплені механізми, а не через позаправові рішення.

Протягом тривалого часу протилежний досвід мала Велика Британія. Чарльз Таунсенд стверджує, що «між Британією та багатьма континентальними державами» існує значна конституційна різниця, пов'язана із «здійсненням влади під час надзвичайних ситуацій». На його думку, ця відмінність пояснюється «відсутністю іноземного вторгнення, так само як і слабкістю внутрішніх революційних загроз» [169, с. 167]. Водночас це не стосувалося заокеанських володінь імперії та Ірландії, де воєнний стан запроваджувався досить часто для придушення протестів і бунтівних рухів.

Ситуація у Великій Британії почала змінюватися лише у XX столітті. Найяскравішим прикладом трансформації державного управління під час війни у Великій Британії стало ухвалення парламентом двох законів «Про надзвичайні повноваження (оборону)» у 1939 і 1940 роках. Ці закони були прийняті на початку Другої світової війни та надавали уряду особливі повноваження для забезпечення обороноздатності країни.

Спершу був прийнятий закон 1939 року, який охоплював широкий спектр заходів - від націоналізації приватного майна та права проникнути в приміщення до внесення змін у чинне законодавство. Це означало, що уряду Великої Британії під час війни дозволялося обходити багато законів, які були прийняті у мирний час.

Настільки широкі повноваження виконавчої влади навіть викликали жваві дебати в британському парламенті. Так, наприклад, містер Сільверман під час обговорення закону в палаті представників заявляв: «Я впевнений, що ті, хто в цей час і за цих обставин схвалює ці необмежені повноваження, покладені на цього міністра і в цьому уряді, погодиться, що може бути небажаним в інший час і за інших обставин, з іншими урядами та іншими міністрами, надати ці ж необмежені повноваження» [59].

У відповідь на це міністр внутрішніх справ сер Джон Андерсон підкреслив, що у парламенту є можливість перегляду цього закону і внесення необхідних змін, а також погодився надати всі необхідні докази того, що всі надзвичайні повноваження дійсно необхідні його міністерству [98].

У результаті поданого урядом пізніше звіту парламент ухвалив продовження закону «Про надзвичайні повноваження (оборону)» і дозволив його щорічне продовження. У редакції закону 1940 року були ще більше розширені повноваження уряду. Закон «Про надзвичайні повноваження (оборону)» 1940 р. вимагав від кожного громадянина

зробити себе та своє майно доступними для військових потреб і дозволив уряду карати тих, хто піде проти правил оборони [99].

У таких умовах, аби уникнути зловживань владою зі сторони правлячої партії в Британії під час війни прийнято створювати коаліційний уряд, до складу якого входять представники від усіх парламентських партій. Участь в управлінні країною під час війни всіх політичних сил сприяє справедливому політичному контролю і допомагає запобігти узурпації влади. Однак, досвід Великої Британії у першій світовій війні продемонстрував, що занадто великий кабінет міністрів заважає прийняттю швидких рішень і ефективному управлінню в умовах війни. Тому, з приходом до влади коаліційного уряду вносяться певні модифікації, згідно з якими усі питання пов'язані з веденням війни доручаються невеликому воєнному кабінету, звільненому від усіх адміністративних обов'язків, і все ж який знаходиться у найближчому контакті з усіма відомчими міністерствами, тоді як адміністративна відповідальність повністю покладається на міністерство і кабінет міністрів [137, с. 383].

У тому числі, практика створення воєнних кабінетів поширилася і в Сполучених штатах Америки. Хоча досвід трансформації системи державного управління під час війни, або будь якої іншої загрози в США суттєво відрізняється, і має найменше запозичень серед інших демократичних країн. Одразу варто зауважити, що термін «воєнний стан» невідомий і чужий американському законодавству. Як пише Р.Б. Теварі: «Цей термін не знаходить місця в статутах і законах цієї країни ... але деякі положення Конституції можуть бути пов'язані із забезпеченням воєнного стану в США» [164, с. 539].

Зокрема в Сполучених Штатах Америки досить поширеним є запровадження воєнного стану губернаторами штатів [105, с. 591], що очевидно зумовлено особливостями політико-адміністративної системи.

Це відбувається за надзвичайних ситуацій, які можуть потребувати залучення військових. Частіш за все цей стан запроваджується для подолання наслідків природних катаклізмів або придушення громадських заворушень. Якщо йдеться про війну, або іноземне вторгнення, воєнний стан теж оголошується, але лише в сусідніх або постраждалих штатах, як, наприклад, на Гаваях у 1941 році.

Гавайський кейс є одним із найпоказовіших прикладів трансформації державного управління в умовах війни в американській традиції. Після нападу на Перл-Гарбор у грудні 1941 р. на Гаваях було запроваджено воєнний стан із передачею широкого кола цивільних і судових повноважень військовому командуванню. Фактично відбулася глибока інституційна перебудова системи влади, за якої військовий губернатор концентрував у своїх руках виконавчі, нормотворчі та судові функції.

Таким чином, під час війни влада в США також отримує ширші, ніж зазвичай, повноваження. Однак, тут теж є суттєві відмінності з іншими демократичними країнами. По-перше, у США під час війни повноваження поділені між Конгресом і Президентом. Конгрес уповноважений оголошувати мобілізацію в країні, придушувати повстання та відбивати вторгнення, а президент є головнокомандувачем армії та флоту. Таким чином, в Сполучених Штатах надзвичайні повноваження надаються не виконавчій, а законодавчій владі, тобто Конгресу, тоді як виконавча влада на чолі з Президентом є лише виконавцем [148, с. 596].

По-друге, особливу роль у трансформації державного управління США під час війни виконують федеральні агентства та спеціальні комісії. Наприклад, під час Другої світової війни було створено Управління військової мобілізації та виробництва, яке координувало економічні ресурси для підтримки армії та оборонної промисловості. Аналогічні структури виникали і в наступні періоди, коли США брали участь у

військових конфліктах, наприклад, під час війни у В'єтнамі та операції на Близькому Сході.

По-третє, ще однією, дуже вагомою відмінністю процесу трансформування державного управління під час війни в США є здійснення контролю. На відміну від більшості демократичних країн у США контроль за дією воєнного стану здійснює не парламент, а судова гілка влади. Зокрема, на Верховний суд США покладаються визначення законності запровадження воєнного стану, а також визначення законності дій виконавчої влади в надзвичайних обставинах.

Розглянутий досвід Стародавнього Риму, Франції, Великої Британії та Сполучених Штатів Америки засвідчує, що найважливішим елементом трансформації державного управління під час війни є не посилення виконавчої влади, а ефективний механізм контролю, який, втім, дозволяє уряду вчасно мобілізувати ресурси та оперативно ухвалювати рішення. Проаналізувавши та порівнявши досвід різних країн, можна дійти висновку, що історично усталеним і концептуально оформленим способом реагування держави на воєнні виклики є модель трансформації державного управління, заснована на централізації владних повноважень та інституціоналізації надзвичайного режиму в межах правового порядку, яку умовно можна назвати традиційною.

Виокремлена традиційна модель трансформації державного управління під час війни історично склалася як домінуючий спосіб реагування держави на воєнні загрози. Ця модель формувалася протягом багатьох тисячоліть і ґрунтується передусім на логіці тимчасового відступу від звичайних демократичних процедур заради збереження держави та її безпеки.

Так, у нормальних умовах демократичні держави навмисно побудовані як системи стримувань і противаг, покликані запобігати узурпації влади. Проте саме ця інституційна складність робить їх

вразливими в умовах війни або гострих внутрішніх конфліктів. З метою мінімізації інституційних затримок у воєнний період і збереження демократії в довгостроковій перспективі ще з античних часів вважалося доцільним, а подекуди й необхідним, тимчасово відмовитись від принципів колегіальності, взаємного контролю або навіть від частини прав і свобод, якими громадяни були наділені в мирний час [79, с. 145].

У законодавствах сучасних демократичних країн ця модель трансформації державного управління, як правило, закріплена в окремих законах про воєнний або надзвичайний стан. Залежно від історичного досвіду тієї чи іншої держави назви таких законів, а також конкретні положення й процедури можуть різнитися. Так, наприклад, у Франції йдеться про стан «країни в облозі», тоді як у Великій Британії - про «надзвичайні повноваження».

Водночас ці правові режими об'єднує низка спільних рис, які можна вважати типовими для цієї моделі трансформації державного управління під час війни. Ключовими серед них є:

- 1) обмеження або призупинення конституційних прав і свобод;
- 2) розширення повноважень виконавчої гілки влади;
- 3) застосування військового управління;
- 4) локалізація, або використання територіального принципу;
- 5) тимчасовість трансформацій;
- 6) збереження контролю.

Традиційна модель трансформації державного управління під час війни в першу чергу є конституційним механізмом, який вбудований у демократичну систему з метою її захисту через позаконституційні або надконституційні засоби. Це пов'язано із тим, що демократичні політичні системи зазвичай добре функціонують у часи спокою та миру, але під час надзвичайних ситуацій нормальне функціонування демократичного режиму може загрожувати самому її існуванню.

Необхідність держави під час війни посилити свій контроль над стратегічними галузями, фінансовими, трудовими ресурсами та інформаційним простором безпосередньо призводить демократичний уряд до вимушеного тимчасового обмеження або призупинення деяких конституційних прав і свобод громадян.

Як приклад, ми можемо згадати досвід Великобританії у Другій світовій війні. Закон «Про надзвичайні повноваження (оборону)» прийнятий британським парламентом на початку війни дозволяв королівському уряду обходити багато законів. Наприклад, закон вимагав від кожного підданого корони «зробити себе своє майно доступним для військових потреб», уряду надавалося право націоналізувати та проникати всередину приватного майна тощо, а за порушення «правил оборони» передбачалося покарання [97, 61].

Обмеження конституційних прав можна простежити в період 1941-1945 років і в іншому регіоні світу - на Гаваях (США). У Сполучених Штатах Америки обмеження або призупинення окремих конституційних прав і свобод громадян під час надзвичайного стану чи стану війни зазвичай не здійснюється шляхом ухвалення спеціального закону, а відбувається через видання акта про призупинення дії *habeas corpus*. По суті *habeas corpus* є правом особи на судовий розгляд законності її затримання, тобто інструментом судового контролю за діяльністю правоохоронних органів. Відтак саме його призупинення розглядається як форма обмеження конституційних прав і свобод громадян.

Оскільки в США формально відсутній окремий закон про правовий режим воєнного стану, в американській правничій та науковій традиції в подібних випадках звертаються до статті 1, розділу 9 Конституції США, у якій зазначається, що «привілей наказу *habeas corpus* не може бути призупинений, за винятком випадків повстання або вторгнення, коли цього вимагає громадська безпека» [176, с. 13]. Саме тому американські

дослідники розглядають призупинення дії *habeas corpus* як правовий механізм, функціонально близький до запровадження режиму воєнного стану.

Унікальний приклад механізму обмеження конституційних прав і свобод як типологічної характеристики традиційної моделі державного управління під час війни можна простежити на прикладі Франції. У статті L. 2121-8 Кодексу оборони Франції передбачає, що «незважаючи на стан облоги, усі права, гарантовані Конституцією, продовжують здійснюватися, якщо їх використання не було призупинене відповідно до інших положень цього кодексу» [151]. Водночас цей самий Кодекс оборони надає урядові право здійснювати обшуки в житлових приміщеннях у будь-який час доби, а також право реквізувати людей, майно та послуги.

Подібні обмеження спостерігаються і в сучасній Україні. Так, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачається тимчасове, зумовлене воєнною загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [56]. Правовою основою таких обмежень виступає стаття 64 Конституції України, яка встановлює можливість запровадження «окремих обмежень прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» в умовах воєнного або надзвичайного стану [8].

При цьому українські дослідники наголошують, що йдеться не про «анулювання» прав, а про їх тимчасове звуження в межах принципів законності, необхідності та пропорційності. Зокрема, Н. Петечел у статті «Обмеження прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану», для журналу «Law and Society» підкреслює, що навіть за умов широкого застосування воєнних заходів конституційна модель прав людини зберігає свою дію, а обмеження мають розглядатися як виняткові та бути тісно пов'язані з воєнною метою [57, с. 143].

Другою типологічною характеристикою традиційної моделі трансформації державного управління під час війни, на нашу думку, є розширення повноважень виконавчої гілки влади. В умовах війни, як правило, відбувається концентрація управлінських функцій у руках виконавчої влади, а в окремих випадках - безпосередньо у керівництва держави або військово-політичного центру, внаслідок чого вибудовується чітка ієрархічна вертикаль прийняття рішень. Така централізація, як правило, обґрунтовується необхідністю оперативного ухвалення рішень, швидкої мобілізації ресурсів і мінімізації інституційних затримок, притаманних системі управління в мирний час.

Так, французький дослідник цього питання у своїй роботі наводить приклад рішення Касаційного суду Греції 1913 року, у якому було визнано, що виконавча влада може втручатися навіть у сферу законодавчих повноважень у разі виникнення безпосередньої загрози державі або нагальної необхідності, коли з тих чи інших причин нормальне й ефективне функціонування законодавчої гілки влади стає неможливим [166, с. 505].

Одним із прихильників застосування цього механізму в надзвичайних умовах є Джон Ю, який, досліджуючи вплив війни на структуру та функціонування виконавчої влади в США, доходить висновку, що воєнні загрози потребують швидких і централізованих рішень, несумісних із процедурною логікою мирного періоду. Відтак, на його думку, державне управління в умовах війни має бути більш оперативним, гнучким і здатним діяти поза межами звичних бюрократичних процедур [181, с. 2280].

Натомість, американський дослідник Майкл Дженовезе який також аналізує практику розширення повноважень виконавчої влади в умовах війни або надзвичайних ситуацій, на відміну від Джона Ю, займає більш критичну позицію. Коментуючи наслідки тривалого посилення виконавчої

влади, він підсумовує, що «нація, яка змушена постійно покладатися на сильну централізовану виконавчу владу для розв'язання своїх проблем, страждатиме від ерозії інших своїх інститутів» [111, с. 284].

Ще більшу недовіру серед західних вчених викликає наступна, третя типова риса традиційної моделі державного управління під час війни - військове управління.

Зазвичай у воєнний час військові інститути отримують ширші управлінські функції, зокрема у сферах безпеки, контролю територій, логістики, мобілізації та громадського порядку. У крайніх формах це може призводити до встановлення військової адміністрації або передачі значної частини цивільних повноважень військовому командуванню. При цьому цивільна адміністрація або підпорядковується військовим, або відсувається на другий план, що є характерним для класичних моделей воєнного управління.

Досвід застосування військового управління найяскравіше простежується в таких демократичних державах, як США та Франція. Так, під час дії воєнного стану на Гаваях у 1940-х роках американське військове командування фактично перебрало на себе всі ключові функції управління регіоном, поширивши регулювання навіть на ті сфери суспільного життя, що були віддалені від безпосередніх питань безпеки або ведення бойових дій, зокрема на орендні відносини, організацію дорожнього руху, санітарні правила та утилізацію відходів [150, с.286-287].

Аналізуючи цей досвід, американський дослідник Роберт Ранкін виокремив три можливі моделі організації взаємодії між військовими та цивільними органами влади під час війни:

1. Повна передача цивільних функцій управління військовим до завершення воєнного стану;
2. Відмова від воєнного стану та повернення повноважень цивільній адміністрації;

3. Збереження більшості управлінських функцій за цивільною адміністрацією за винятком тих сфер, що безпосередньо стосуються питань безпеки, оборони та захисту територіальної цілісності [150, с.285].

Натомість, у Франції, на відміну від американської практики, існує своя модель взаємодії цивільної та військової адміністрації під час війни, яка регламентується, вже згаданими раніше, положеннями кодексу про оборони Франції (Code de la défense). Цей шлях є результатом тривалої еволюції французького інституту, що має назву - держава в облозі (état de siège), який сформувався у роки найбільших воєнних загроз та був вдало інтегрований у сучасну систему державного управління.

У межах цієї моделі в країні створюються зони оборони та безпеки, які є наслідком поєднання цивільного та військового управління. До кожної такої зони оборони та безпеки направляється генерал-офіцер, який знаходиться під безпосереднім керівництвом начальника штабу Збройних сил Франції та здійснює заходи щодо координації дій збройних сил у сфері військової оборони [151, Article R*1422-2].

Окремим елементом цієї системи є передання під безпосереднє підпорядкування військового командування поліції та жандармерії, а в регіонах, де оголошено стан «держави в облозі» (état de siège), - запровадження діяльності військових судів щонайменше на період дії такого режиму [151, Article L2121-2].

Таким чином, більша частина повноважень цивільної влади під час війни у Франції передається військовому командуванню, що формує модель глибокої інтеграції військових структур у систему державного управління та забезпечує високий рівень централізації оборонних і безпекових рішень. Водночас, варто враховувати, що така передача повноважень здійснюється в межах чітко визначеної правової процедури та супроводжується збереженням інституційних механізмів цивільного і

парламентського контролю, що відрізняє французьку модель від практик повної мілітаризації управління та дозволяє інтерпретувати її як формалізований, правово врегульований варіант поєднання цивільної та військової влади в умовах війни.

Елементи військового управління як складова традиційної моделі трансформації державного управління в умовах війни простежуються і в Україні. У сучасних умовах правові підстави їх застосування визначені Законом України «Про правовий режим воєнного стану», який передбачає можливість утворення військових адміністрацій у районах, де виникає необхідність у посиленому режимі управління та забезпеченні оборони, безпеки і функціонування критичної інфраструктури [56].

У науковій літературі військові адміністрації справедливо характеризуються як тимчасові органи публічної влади, що функціонують у період дії воєнного стану та покликані забезпечувати реалізацію як державної політики в сфері оборони і безпеки, так і значної частини повноважень місцевих органів влади.

Так, О. М. Буханевич та О. В. Забожчук у спільній статті наголошують, що військові адміністрації на місцевому рівні виконують визначені законом повноваження місцевих державних адміністрацій та частково - органів місцевого самоврядування, при цьому їхні повноваження у питаннях національної безпеки й оборони є ширшими, ніж у «звичайних» місцевих органів влади [5, с. 114].

Вони підкреслюють, що утворення військових адміністрацій в Україні не завжди означає повну ліквідацію цивільних органів, а радше зміну балансу владних повноважень і посилення вертикалі виконавчої влади в зонах підвищеної безпекової загрози [5, с. 113].

Практика після 24 лютого 2022 року показала, що взаємодія цивільних і військових органів в Україні будується за двома базовими моделями. Перша - це модель повного заміщення, коли у зв'язку з

утворенням військової адміністрації припиняються повноваження відповідної ради та її виконавчих органів (обласної, районної, сільської, селищної, міської), а військова адміністрація здійснює їхні повноваження в повному обсязі. Такий механізм прямо передбачений у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» для окремих випадків [56], а також реалізований в указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» та «Про утворення військових адміністрацій» [58, 59].

Друга - модель паралельного функціонування, коли органи місцевого самоврядування формально продовжують діяти, але в питаннях оборони, безпеки, мобілізації, охорони громадського порядку та функціонування критичної інфраструктури пріоритет належить військовій адміністрації, а її рішення є обов'язковими для виконання місцевими органами влади.

У межах цієї системи військові адміністрації виступають специфічною ланкою виконавчої влади з комплексним адміністративно-правовим статусом. Як зазначає І. І. Шаповалов, військові адміністрації поєднують у собі управлінські та правоохоронні функції, використовуючи широкий спектр інструментів публічного адміністрування (підзаконні нормативні акти, індивідуальні адміністративні акти, організаційні рішення, інструменти електронного врядування тощо), що дозволяє їм ефективно впливати на всі ключові сфери життя регіону в умовах воєнного стану. Водночас їхня діяльність, як правило, здійснюється не ізольовано, а у взаємодії з місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами та військовим командуванням [78, с. 127].

При цьому, аналізуючи взаємодію цивільної та військової адміністрацій під час війни в Україні, окрему увагу варто приділити питанням розмежування повноважень між військовими адміністраціями та «класичними» органами місцевої влади. Буханевич і Забожчук звертають увагу на значний обсяг дублювання повноважень і роблять висновок, що,

попри таке дублювання, військові адміністрації повинні відігравати провідну роль саме в безпековій та оборонній площині [5, с. 113-114].

В. К. Зінкевич, аналізуючи проблеми правового статусу військових адміністрацій та практику припинення повноважень місцевих рад, також підкреслює, що чинне законодавство потребує більш чіткого визначення критеріїв «фактичного невиконання повноважень» органами місцевого самоврядування, оскільки від цього залежить обґрунтованість рішення Президента про утворення військової адміністрації й потенційний баланс між демократичним самоврядуванням та воєнною доцільністю [20, с. 64-66].

Загалом, взаємодію цивільної та військової влади в Україні під час дії воєнного стану можна охарактеризувати як інституційно асиметричну, але формально інтегровану. Військові адміністрації, будучи тимчасовими органами, створюються для забезпечення оборони, безпеки та безперервності публічного управління в умовах агресії, при цьому вони або повністю заміняють, або істотно обмежують повноваження органів місцевого самоврядування на відповідній території. Водночас законодавець декларує збереження загальної моделі демократичного врядування, виходячи з того, що припинення воєнного стану має супроводжуватися припиненням повноважень військових адміністрацій і відновленням повноцінного функціонування цивільних інститутів публічної влади [56].

Проведений аналіз дає змогу констатувати, що застосування військового управління як однієї з ключових рис традиційної моделі трансформації державного управління під час війни має різні форми інституційної реалізації у демократичних державах, проте зберігає спільну функціональну логіку. Американський досвід демонструє потенційну варіативність співвідношення цивільної та військової влади - від повної мілітаризації системи управління до часткової передачі окремих функцій

військовому командуванню за умови збереження інституційної ролі цивільних органів. Французька модель, натомість, характеризується більш високим рівнем формалізованої інтеграції військових структур у систему публічної влади, що поєднує концентрацію управлінських повноважень у руках військового командування з наявністю правових та парламентських механізмів контролю. Українська практика, сформована вже в умовах сучасної повномасштабної війни, посідає проміжне місце між цими підходами та виявляється у гнучкому поєднанні моделей повного заміщення або паралельного функціонування цивільних і військових адміністрацій залежно від рівня безпекової загрози та спроможності місцевих інститутів виконувати свої функції.

У сукупності ці приклади підтверджують, що військове управління в межах традиційної моделі трансформації державного управління постає не як заперечення демократичної організації влади, а як тимчасовий механізм концентрації управлінських ресурсів, спрямований на забезпечення оборони держави, збереження інституційної безперервності та створення передумов для подальшого повернення до повноцінного функціонування демократичних процедур після завершення воєнного періоду.

Локалізація дії надзвичайних повноважень, або територіальний принцип, є ще однією ключовою типологічною характеристикою традиційної моделі трансформації державного управління під час війни. У межах цього принципу механізми воєнного чи надзвичайного управління від початку пов'язуються з чітко окресленим просторовим контуром їх застосування, що слугує одним із базових запобіжників від неконтрольованого поширення надзвичайного режиму на території, які зберігають ознаки мирного функціонування.

Історичні витоки такого територіального підходу простежуються вже в інститутах ранньої Римської республіки. Так, наприклад, дослідження Ф. Дрогули переконливо доводить, що влада диктатора за загальним

правилом мала «позамуровий» характер і не поширювалася всередину сакрального кордону міста - *romerium* [95, с. 420]. У середині самого Риму домінувала цивільна влада, а застосування військового управління допускалося лише у виняткових випадках, таких як *tumultus*, пов'язаних із неочікуваною загрозою або війною [95, с. 450].

Подальший розвиток демократичних інститутів надзвичайного управління не скасував цієї логіки, а радше адаптував її до нових умов. Так, у сучасній теорії надзвичайних повноважень О. Гросс і Ф. Ні Аолайн спеціально підкреслюють, що в більшості конституційних систем надзвичайні режими мають не лише часові, а й територіальні межі застосування, що дозволяє диференціювати інтенсивність правових обмежень залежно від ступеня загрози [112, с.7-8].

Чітко виражена територіальна логіка простежується і в законодавстві Іспанії. Органічний закон «Про стани тривоги, винятку та облоги» прямо передбачає можливість запровадження стану тривоги «на всій або частині національної території». У відповідних статтях цього закону також детально регламентується, що уряд у декреті про запровадження стану тривоги зобов'язаний зазначити територіальний обсяг дії цього режиму [121].

Іспанські вчені, зокрема Х. М. Лафуенте Бальє у праці «*Los estados de alarma, exserción y sitio*», наголошують, що саме можливість «часткового» застосування надзвичайного режиму дозволяє обмежити втручання в конституційні права лише тими регіонами, де загроза є найбільш відчутною [138, с. 39].

Аналогічний територіальний підхід можна помітити і у французькому законодавстві про стан облоги. Відповідно до статті L2121-1 вже згаданого раніше Кодексу оборони Франції, стан облоги може бути оголошений лише в разі безпосередньої загрози, спричиненої зовнішньою війною або збройним повстанням, і у відповідному декреті Кабінету

міністрів обов'язково зазначається територія, до якої застосовується цей режим, а також тривалість його дії [151].

Як показує компаративний аналіз Г. Белленгі щодо держав-членів ЄС, французька модель є типовою для континентальної Європи, оскільки більшість законів про надзвичайні стани прямо передбачають можливість обмеження режиму окремими регіонами, що розглядається як необхідна гарантія проти надмірної централізації надзвичайної влади [80, с. 8-9].

Українське законодавство про воєнний стан також використовує територіальний принцип. Зокрема, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що може запроваджуватися «в Україні або в окремих її місцевостях» у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності. А статті 5-6 Закону прямо вимагають, щоб в указі Президента про введення воєнного стану були зазначені межі території, на якій він вводиться [56].

Таким чином, локалізацію надзвичайних повноважень можна вважати типовою рисою традиційної моделі трансформації державного управління під час війни. Використання територіального принципу не лише дозволяє пов'язати інтенсивність правових обмежень із реальною географією загроз, але й виступає важливим елементом системи стримувань та противаг у надзвичайних умовах, обмежуючи просторове розширення кризових режимів і полегшуючи таким чином повернення до звичайного конституційного порядку після усунення воєнної небезпеки.

Наступною типологічною характеристикою традиційної моделі трансформації державного управління в умовах війни та однією з її ключових характеристик, на думку Марка де Відля, є тимчасовий характер запроваджених змін. З огляду на це надзвичайні управлінські механізми, які активуються у воєнний період, за своєю природою мають бути

обмеженими в часі та спрямованими виключно на подолання конкретної загрози [96, с. 575].

Головною особливістю цієї типологічної характеристики є орієнтація на повернення до «нормального стану» після завершення війни. У межах цієї логіки трансформація державного управління розглядаються як вимушені та тимчасові, а не як підґрунтя для структурної модернізації. Надзвичайні повноваження, військові адміністрації та обмеження прав і свобод мають бути скасовані з відновленням мирного часу, а система управління - повернутися до довоєнної конфігурації.

Принцип тимчасовості вперше набув чіткого інституційного оформлення в політичній практиці Стародавнього Риму, де за умови воєнної загрози або внутрішньої кризи запроваджувався інститут диктатури. Одна особа наділялася надзвичайними повноваженнями, однак термін її перебування на цій посаді не мав перевищувати шість місяців [96, с. 556]. Таке обмеження надзвичайних повноважень диктатора у часі було зумовлене насамперед воєнним характером посади, оскільки в античний період воєнні кампанії, як правило, не велися в зимові місяці.

Сучасний досвід демократичних країн свідчить не лише про збереження цього механізму, але і про його глибоку еволюцію. З плином часу воєнні дії почали вестися без чіткої прив'язки до пори року, що зумовило збільшення часових рамок дії надзвичайних повноважень. Унаслідок цього тривалість відповідних трансформацій у сучасних умовах може істотно перевищувати античний шестимісячний термін, однак сама логіка їх застосування залишилася незмінною.

Показовим у сучасному контексті є досвід України, де в умовах повномасштабної війни запровадження правового режиму воєнного стану супроводжується його періодичним продовженням у чітко визначеному законодавством порядку. Такий підхід дозволяє поєднати необхідність тривалого застосування надзвичайних управлінських механізмів із

збереженням принципу їх тимчасовості та демократичного характеру політичного режиму в довгостроковій перспективі.

Водночас самі по собі часові обмеження концентрації влади не гарантують демократичної стабільності після завершення війни. Саме тому традиційна модель трансформації державного управління історично поєднує принцип тимчасовості з іншою не менш важливою характеристикою - збереженням контролю за здійсненням надзвичайних повноважень. У цьому контексті питання не лише тривалості, але й підзвітності та обмеженості влади набуває визначального значення для оцінки ефективності та демократичної легітимності воєнних трансформацій державного управління.

Збереження контролю над механізмом трансформації державного управління в умовах війни є логічним і функціональним продовженням принципу тимчасовості. Саме через інституціоналізовані процедури контролю забезпечується реальна, а не декларативна обмеженість надзвичайних повноважень у часі. Ключовим елементом такого контролю виступає необхідність регулярного підтвердження легітимності надзвичайного правового режиму з боку представницьких або судових органів влади.

У сучасних демократичних державах механізм контролю найчастіше реалізується через обов'язок виконавчої влади періодично звертатися до парламенту з ініціативою продовження дії воєнного або надзвичайного стану. Така процедура не лише формально поновлює часові межі дії надзвичайного режиму, але й створює можливість політичної та публічної оцінки доцільності подальшого застосування розширених повноважень. У цьому сенсі сам акт продовження воєнного стану перетворюється на інструмент парламентського контролю над виконавчою владою.

Показовим є досвід України, де в умовах повномасштабної війни продовження правового режиму воєнного стану здійснюється виключно за

рішенням Верховної Ради України на підставі відповідного подання Президента. Така модель дозволяє поєднати тривале функціонування надзвичайних управлінських механізмів із регулярним залученням парламенту до процесу ухвалення рішень, що, своєю чергою, знижує ризики неконтрольованої узурпації влади в руках виконавчих органів.

Крім процедури формального продовження дії воєнного стану, парламент зберігає низку додаткових контрольних функцій, які можуть застосовуватися щодо виконавчої влади під час війни. Зокрема, угорський дослідник Андраш Якаб у праці, присвяченій аналізу дилеми традиційного дискурсу про надзвичайний стан на прикладі Угорщини та Німеччини, звертає увагу на те, що парламенти цих держав або спеціально створені комітети мають право отримувати інформацію «без зволікань», вимагати припинення окремих надзвичайних заходів, скасовувати акти, ухвалені у надзвичайному порядку, а також формально завершувати стан оборони чи надзвичайний стан [122, с. 464-465]. Таким чином, у низці європейських країн конституційно закріплюється, що навіть під час війни політична відповідальність не зникає, а лише трансформується, набуваючи інших інституційних форм.

Окрім парламентського виміру, важливу роль у забезпеченні контролю відіграє судовий нагляд за реалізацією надзвичайних повноважень. У цьому контексті зразковим є досвід Сполучені Штати Америки, де судова влада традиційно зберігає право оцінювати конституційність дій виконавчої влади навіть у період надзвичайного стану або війни. Судовий контроль дозволяє обмежувати потенційні зловживання надзвичайними повноваженнями, не заперечуючи при цьому самої необхідності їх застосування в умовах кризової ситуації.

Таким чином, збереження контролю виконує дуже важливу функцію в межах традиційної моделі трансформації державного управління під час війни. Вона забезпечує інституційний баланс між потребою оперативного

та централізованого управління й вимогами демократичної підзвітності. Саме поєднання тимчасовості з ефективними механізмами парламентського та судового контролю дозволяє розглядати надзвичайні режими не як загрозу демократичному ладу, а як інструмент його збереження в умовах воєнних викликів.

Отже, традиційну модель трансформації державного управління у воєнний час можна охарактеризувати як ієрархічну, централізовану, безпеково орієнтовану та виняткову за своєю природою. Її ключовою перевагою, перевіреною історичним досвідом, є тимчасовість застосування, яка забезпечує можливість повернення до нормальної системи управління, притаманної мирному періоду. Саме завдяки цим рисам ця модель набула широкого поширення та стала загальноприйнятною для більшості демократичних країн. Водночас держави, що тривалий час перебувають в умовах екзистенційних загроз, з огляду на власну специфіку не завжди можуть покладатися на тимчасовість таких трансформацій, оскільки їх постійне або надмірно тривале застосування створює суттєві ризики для демократичного розвитку. Усвідомлення цих обмежень зумовило появу альтернативних - прогресивних та змішаних - моделей трансформації державного управління, аналіз яких потребує окремого розгляду.

Традиційна модель трансформації державного управління під час війни має беззаперечні переваги в умовах гострої та масштабної загрози державному суверенітету, які були неодноразово доведені протягом історії. Її головним плюсом є здатність забезпечити оперативну мобілізацію ресурсів, швидкість прийняття рішень і чітку вертикаль координації. Завдяки концентрації повноважень у виконавчій владі мінімізуються процедурні затримки та мінімізуються перешкоди до дій в режимі підвищеної ефективності.

Водночас ефективність традиційної моделі не означає її універсальності та безпечності для демократичної системи в довгостроковій перспективі. Її інституційна логіка передбачає свідоме звуження простору політичної конкуренції, обмеження парламентського контролю та тимчасове посилення ролі виконавчої влади. У межах гострої воєнної фази такі кроки можуть бути виправданими необхідністю швидкого реагування, однак якщо надзвичайна ситуація стає постійною, вона втрачає свою легітимність [166, с. 517].

Саме тому традиційна модель за своєю природою має бути тимчасовою. Вона покликана забезпечити захист держави в екстраординарних умовах, але не може слугувати довготривалою формою організації влади без ризику структурних деформацій. У разі необмеженого у часі застосування надзвичайних механізмів зростає небезпека поступового перетворення виключення на норму, коли концентрація повноважень перестає сприйматися як вимушений захід і починає набувати рис інституційної стабільності. Так, вже згаданий нами раніше французький дослідник Гійом Тюссо стверджує, що сила надзвичайних повноважень полягає саме в їх винятковості [166, с. 516].

Тому тривале функціонування в режимі підвищеної централізації може призводити до ерозії системи стримувань і противаг, звуження реального парламентського та судового контролю над виконавчою владою, зниження ролі представницьких інститутів і громадянського суспільства. Крім того, внаслідок безстрокового використання традиційної моделі трансформації державного управління під час війни зростає ризик формування нової управлінської практики, в якій доцільність дедалі частіше домінує над процедурністю, а безпекові аргументи - над правовими гарантіями.

Таким чином, традиційна модель є ефективним інструментом мобілізації та стабілізації держави в умовах гострої воєнної загрози, проте

її тривале використання об'єктивно підвищує ризики для демократичних інститутів. Саме усвідомлення цієї межі дозволяє розглядати її не як остаточну форму воєнної трансформації державного управління, а як тимчасовий механізм, застосування якого потребує чітких часових, правових та інституційних обмежень.

Зокрема, у сучасних теоретичних дослідженнях зарубіжних учених, таких як Марк Неоклеус, Девід Дайзенгауз, Томас Пул та інші, дедалі виразніше простежується занепокоєння щодо нормалізації надзвичайних повноважень після терористичної атаки 11 вересня 2001 року [143, с.504]. Ці повноваження влада формально обґрунтовує необхідністю боротьби з тероризмом, однак на практиці сфера їх застосування може бути значно ширшою.

У результаті в західному науковому дискурсі формується новий теоретичний підхід, що ґрунтується на переосмисленні традиційної природи надзвичайної влади та її співвідношення з конституційним порядком. На відміну від традиційної моделі, яка передбачає концентрацію повноважень і тимчасове «призупинення» окремих демократичних процедур, ця концепція виходить із необхідності інституціоналізації виняткових повноважень у межах правової системи без запровадження окремого режиму навіть в умовах воєнного стану.

Цей підхід сьогодні активно застосовується в сучасних демократичних державах, які функціонують в умовах перманентних безпекових загроз, зокрема в Сполучені Штати Америки та Ізраїль, що змушені бути готовими до реагування на кризові ситуації у будь-який момент. Для України цей досвід також має принципове значення, оскільки дозволить подолати обмеження традиційної моделі в умовах тривалої війни з росією. У цьому контексті особливої актуальності набуває виокремлення наступної моделі трансформації державного управління в умовах війни - прогресивної.

2.2. Прогресивна модель трансформації державного управління в умовах війни

Війна традиційно розглядається як екзистенційний виклик для демократії, оскільки вона актуалізує потребу в оперативності, концентрації владних повноважень та посиленні виконавчої гілки влади. Водночас саме в умовах війни постає питання про межі допустимої централізації, механізми стримування та противаг і способи збереження республіканських інститутів без їх формального демонтажу.

У цьому контексті особливого значення набуває аналіз еволюції надзвичайних форм правління, які, з одного боку, забезпечують здатність держави діяти в кризових обставинах, а з іншого - не повинні остаточно руйнувати демократичний порядок. Історичний досвід стародавнього Риму демонструє, що трансформація надзвичайних повноважень від конституційної диктатури до більш інституційно замаскованих форм є прикладів пошуку балансу між необхідністю та законністю. Саме цей перехід дозволяє простежити витоки тих демократичних механізмів адаптації, які згодом стануть характерними для модерних конституційних держав.

На думку Роберт Дж. Боннер, у стародавньому Римі диктатура поступово почала втрачати своє первісне значення лише після переміни стратегічного становища римської держави та зростання її території. Коли безпосередня загроза самому місту зникла, а війни стали віддаленими та тривалими, потреба в класичній військовій диктатурі зменшилася, що призвело до посилення демократичних елементів, які дедалі гостріше сприймали відсутність можливості здійснювати контроль над диктатором як загрозу свободі та республіці. У результаті надзвичайне управління в стародавньому Римі зазнало суттєвої інституційної трансформації. Зокрема, замість диктатури все частіше починає застосовуватися

«остаточна постанова Сенату», яка формально не скасовувала республіканських інститутів, але фактично наділяла консулів надзвичайними повноваженнями [79, с. 146-147].

Клінтон Вокер Кіз робить аналогічні висновки про трансформацію системи державного управління стародавнього Риму. Він зазначає, що у випадку війни у Римі відбувалося не посилення існуючої системи управління, а її тимчасове скасування і заміна режимом централізованої виконавчої влади [125, с. 303]. Врешті він, так само як і Роберт Дж. Боннер, доводить, що зростання держави, розширення її території та ускладнення адміністративної структури зробили таку модель управління непридатною. Починаючи з періоду Другої Пунічної війни, диктатура зазнає принципової трансформації. У цей час війна перестає бути короткочасною кризою і перетворюється на тривалий структурний стан, що вимагає не руйнування, а адаптації державного механізму [125, с. 304-305].

Цей перехід має принципове значення для подальшого розуміння еволюції визначених нами моделей трансформації державного управління під час війни. Якщо рання римська диктатура означала пряму заміну конституційного порядку, як традиційна модель, то надзвичайні декрети сенату являли собою вже обхід і розмивання правових норм, а не їхнє відкрито проголошене призупинення. Таким чином, війна перестає породжувати чітко обмежений надзвичайний режим і починає сприяти виникненню чіткіших меж між законністю та необхідністю.

У сучасну епоху одним із найбільш показових прикладів такої прогресивної адаптації є Ізраїль - держава, яка формувала систему державного управління паралельно з веденням воєн і змушена була забезпечити ефективне функціонування інститутів в умовах перманентної загрози. Трансформація його державного управління в умовах війни є складним і багатовимірним процесом.

Одним із головних викликів для Ізраїлю в перші роки його існування стало втручання політичної еліти та уряду у військові процеси, що пояснювалося стратегічною необхідністю. Зокрема, у монографії «Закон про національну безпеку Ізраїлю: політична динаміка та історичний розвиток» Аміхая та Стюарта Кoenів зазначається: «В епоху Бен-Гуріона, уряд та його установи взяли на себе - і за замовчуванням отримали - повноваження вирішувати питання національної безпеки будь-яким способом, який виконавча влада вважала за доцільне» [89, с. 186].

Однак наприкінці 1960-х років в Ізраїлі почалися законодавчі реформи, спрямовані на чіткий розподіл відповідальності між урядом і військовими. Це було зумовлено необхідністю створення балансу між оперативною ефективністю армії та демократичним контролем над військовою сферою. Можна виділити три основні напрямки реформ:

По-перше, розширення ролі Кнесету (парламенту) в ухваленні військових рішень. Кнесет зберігав контроль над: формуванням збройних сил, окрім ЦАХАЛу; призовом на військову службу; і повноваження видавати військові інструкції. Таким чином, зміни до законодавства закріпили необхідність парламентського контролю за військовими операціями, що дозволило збільшити прозорість і підзвітність.

По-друге, реформи передбачали чіткий поділ між військовим командуванням і урядом. Верховний головнокомандувач залишався підзвітним уряду, проте армія отримала більшу автономію в тактичних рішеннях. Крім того, законодавство врегулювало або визначило з більшою точністю, ніж до цього, розподіл функцій між державними установами в межах певної сфери, що має відношення до національної безпеки [89, с. 186].

По-третє, відбулося посилення цивільного контролю. Було створено спеціальні добровольчі організації, громадські групи, які здійснюють нагляд та сприяють налагодженню зв'язків між урядом та громадськістю.

Завдяки проведеним реформам Ізраїлю вдалося захистити свій суверенітет і зберегти демократичні цінності. Варто відмітити, що найважливішим чинником ефективності трансформації державного управління під час війни в Ізраїлі є компроміс між жорстким контролем і свободою дій військового керівництва країни. У випадку запровадження воєнного стану Ізраїльські військові отримують значно ширшу автономію у прийнятті тактичних рішень, але при цьому лишаються підзвітними уряду та парламенту країни.

Не менш цінним для України є досвід Ізраїлю й у сфері організації мобілізаційних механізмів. Усвідомлюючи обмеженість власних ресурсів порівняно з потенціалом противниками, Ізраїль приділяє особливу увагу завчасній підготовці мобілізаційних ресурсів. Завдяки цьому армія країни здатна оперативно та ефективно поповнюватися підготовленими військовослужбовцями у максимально стислі терміни [2, с. 32].

Таким чином, досвід Ізраїлю демонструє, що навіть у країнах із постійною військовою загрозою можливо зберегти демократичні інститути, якщо вони вчасно і правильно адаптуються до нових викликів. Це робить досвід Ізраїлю унікальним.

Такий підхід до трансформації державного управління під час війни можна назвати прогресивним. Він відрізняється від традиційного більшою гнучкістю, посиленою роллю місцевого самоврядування та орієнтацією на довгостроковий характер інституційних змін. На відміну від традиційної моделі, він спрямований не лише на концентрацію влади, а й на децентралізацію управлінських процесів, розподіл повноважень між центральними та місцевими органами, а також на забезпечення прозорості прийняття рішень. Цей підхід виходить із того, що управлінські трансформації, започатковані в умовах війни, не мають обмежуватися періодом надзвичайного стану, а повинні формувати стійку модель публічного управління в післявоєнний період також.

Показовим прикладом реалізації прогресивного підходу є Ізраїль, який упродовж тривалого періоду збройних конфліктів сформував гнучку та інституційно стійку модель державного управління, орієнтовану на постійну готовність державних інститутів до функціонування в умовах війни та збереження демократичних механізмів.

Таким чином, прогресивний підхід до трансформації державного управління під час війни базується на формуванні стійких і довготривалих інституційних змін, що поєднують внутрішню адаптивність системи управління, децентралізацію та правовий контроль. Він дозволяє державі не лише ефективно реагувати на виклики війни, а й водночас зберігати демократичні інститути та забезпечувати поступову інтеграцію до європейського управлінського простору.

Продовжуючи дослідження прогресивний шлях трансформації державного управління під час війни, ми не можемо оминати її типологічні характеристики та не з'ясувати, у чому полягає її специфіка і що саме робить її унікальною.

Як уже було встановлено, ключовими рисами традиційної моделі трансформації державного управління під час війни є: тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян; концентрація влади у виконавчій гілці; застосування механізмів військового управління; локалізація території, на якій діють надзвичайні повноваження; тимчасовий характер трансформацій; а також наявність парламентського або судового контролю. Водночас сучасний досвід деяких воюючих держав свідчить, що війна нерідко стає тригером значно глибшої перебудови управлінських інститутів, зміни ролі виконавчої влади, переосмислення співвідношення між центром і регіонами, а також цивільними та військовими структурами, державою і громадянським суспільством.

У цьому контексті прогресивна модель трансформації не означає автоматичного домінування «м'якших» або більш ліберальних підходів до

управління під час війни. Передусім йдеться про спрямованість змін на удосконалення традиційних механізмів і їх адаптацію до складніших моделей управління в умовах більш тривалої дії воєнного стану. Прогресивна модель трансформації державного управління передбачає, що навіть під час війни зберігається орієнтація на довгостроковий розвиток держави та інституційне посилення системи публічної влади.

У багатьох аспектах типологічні ознаки прогресивної моделі віддзеркалюють ключові риси традиційної моделі. Саме тому типові характеристики прогресивної моделі мають низку спільних рис із традиційним підходом, однак у більшості випадків вони орієнтовані на нормалізацію стану надзвичайності та поступове розширення демократичних механізмів управління, що прямо протилежить основним ідеям традиційного підходу. У цьому значенні до типових характеристик прогресивної моделі трансформації державного управління під час війни ми можемо віднести:

1. обмеження конституційних прав і свобод громадян, що здійснюється в межах правових та конституційних рамок;
2. децентралізацію окремих управлінських функцій;
3. принцип невтручання військового командування у сферу цивільної адміністрації;
4. локалізацію надзвичайних режимів та застосування територіального принципу їх дії;
5. відсутність суто тимчасового характеру трансформацій і орієнтацію на довгострокові інституційні зміни;
6. модернізацію механізмів парламентського і судового контролю, а також збереження постійної комунікації з громадськістю та міжнародною спільнотою.

На відміну від традиційної моделі, що ґрунтується переважно на логіці надзвичайного стану та тимчасового згортання демократичних

процедур, ми розглядаємо прогресивну модель трансформації державного управління під час війни як таку, що виходить із принципів державної стійкості та адаптаційного розвитку. У межах цього підходу країни розглядають війну не лише як загрозу функціонуванню держави, а й як каталізатор довгострокових інституційних змін, модернізації управлінських практик і переосмислення ролі держави у взаємодії з суспільством.

Водночас можна помітити, що окремі риси прогресивної моделі виявляють певну подібність до характеристик традиційної моделі трансформації державного управління під час війни, зокрема щодо обмеження конституційних прав і свобод громадян або застосування територіального принципу дії надзвичайного режиму. Так, наприклад, держави, які дотримуються прогресивного підходу до трансформації державного управління, так само, як і держави з традиційною моделлю, у надзвичайних умовах запроваджують обмеження конституційних прав і свобод.

Показовим прикладом є Ізраїль, де правова основа для обмеження прав у період воєнних дій закріплена в Основному законі «Про людську гідність і свободу». Зокрема, відповідно до статті 12 цього закону, права і свободи можуть бути обмежені лише законом, який відповідає цінностям держави, має легітимну мету та не перевищує меж необхідного [126].

Аналізуючи ізраїльські конституційні надзвичайні повноваження, Орен Гросс у своїй праці підкреслює, що зазначений Основний закон формує модель, у межах якої навіть під час війни обмеження прав повинні залишатися формально виправданими, пропорційними та підконтрольними [113, с. 3-4]. Відтак можна зробити висновок, що обмеження прав в Ізраїлі у воєнний час здійснюється як юридично врегульована складова конституційного порядку, а не як його призупинення, що надає такому підходу вищого рівня правової легітимності.

Схожою за логікою є модель надзвичайного правового регулювання і у Хорватії. Згідно зі статтею 16 Конституції Республіки Хорватія 1991 року, обмеження прав можуть встановлюватися лише законом і мають бути пропорційними природі загрози [90]. Водночас стаття 17 Конституції передбачає, що в умовах війни або надзвичайного стану допускається тимчасове обмеження окремих прав рішенням, ухваленим кваліфікованою більшістю у дві третини голосів парламенту, при цьому, як і в Конституції України, також закріплюється перелік прав, які не можуть бути обмежені [90]. Це дає підстави розглядати хорватську модель як таку, що поєднує воєнно-надзвичайний вимір з європейськими стандартами прав людини, інтегруючи обмеження прав у ширший процес демократичної та правової трансформації держави.

Досвід Ізраїлю та Хорватії продемонстрував, що в державах із прогресивною моделлю трансформації державного управління обмеження конституційних прав і свобод під час війни здійснюється не шляхом виходу за межі конституції, а через механізми, прямо в ній закріплені. Умови, підстави та межі таких обмежень визначаються загальними та спеціальними законами, а їх реалізація контролюється парламентом і національною судовою системою.

Таким чином, на відміну від традиційної моделі трансформації державного управління, у межах якої війна часто означає тимчасове, але істотне звуження конституційних прав і свобод, прогресивний підхід більше орієнтований на збереження та подальший розвиток довоєнного правового курсу навіть у надзвичайних умовах. Це дозволяє розглядати воєнний період не лише як фазу тимчасового обмеження прав, але й як етап якісної перебудови механізмів їхнього захисту та контролю за діями держави.

Другою важливою характеристикою прогресивної моделі трансформації державного управління під час війни, на нашу думку, є

децентралізація окремих управлінських функцій. На відміну від централізації притаманної традиційній моделі, прогресивний підхід передбачає збереження та адаптацію децентралізованого управління.

Значна увага при цьому, як правило, приділяється горизонтальній координації між органами влади різних рівнів, залученню органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, волонтерських рухів та бізнесу до реалізації публічної політики. Така модель може допомогти підвищити оперативність реагування на кризові ситуації та ефективніше використовувати наявні ресурси.

Отже, у воєнний час демократичні держави з прогресивною моделлю трансформації державного управління загалом не відмовляються від децентралізації, а намагаються «переналаштувати» її під умови конфлікту. Це знову добре видно на прикладі Ізраїлю та Хорватії, де навіть в умовах війни місцеве та регіональне самоврядування зберігає свою автономію і включається в управлінські процеси, пов'язані з безпекою та забезпеченням життєдіяльності населення.

У Хорватії війна за незалежність (1991-1995 рр.) співпала з глибокою реформою територіальної організації та місцевого самоврядування. Тому у її Конституції, яка формувалася в процесі війни, вже було закріплено право громадян на місцеве та регіональне самоврядування, а у ст. 132 проголошувалося, що громадянам гарантується право на місцеве та регіональне самоврядування, яке реалізується через представницькі органи, обрані на вільних, прямих і рівних виборах, а також передбачено форми прямої участі громадян (збори, референдуми тощо) [90].

Важливо також згадати, що конституційні положення про надзвичайний стан та оборону (ст. 17) при цьому не містять жодних застережень про призупинення або зміну повноважень місцевого самоврядування [90]. Це можна трактувати як свідчення того, що навіть в умовах війни Конституція Хорватії формально продовжує гарантувати

існування муніципалітетів, міст і жупаній як автономних рівнів публічної влади, підконтрольних передусім у межах конституційності та законності. На це опосередковано вказує й ст. 4, яка наголошує, що принцип поділу влади «обмежується правом на місцеве і регіональне самоврядування, гарантованим Конституцією» [90].

Науковий аналіз хронології хорватських реформ місцевого самоврядування, проведений місцевими ученими, вказує, що саме в перші роки незалежності, коли ще тривала війна, було здійснено радикальний перехід від великої кількості соціалістичних муніципалітетів, напряду підпорядкованих потужному центру, до дворівневої системи місцевого та регіонального самоврядування. Так, наприклад, хорватська дослідниця Марін Шкаріца у своїй статті показує, що вже на початку 1993 року було створено нову систему місцевого врядування - при цьому підкреслюється, що ця реформа мала на меті одночасно «віддалитися від комуністичної спадщини» та «наблизити нові демократичні інститути до громадян» [161, с. 48].

Разом із тим, Марін Шкаріца чесно констатує, що у 1990-х роках Хорватія фактично залишалася «сильно централізованою, ієрархічно керованою державою», у якій ключові публічні послуги, зокрема освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, пожежна безпека тощо, були зосереджені на рівні держави або жупаній, тоді як місцева влада здебільшого виконувала переважно політичну, а не сервісну функцію [161, с. 49].

Таким чином, хорватська модель у період війни за незалежність поєднувала нормативну децентралізацію з де-факто збереженням високим рівнем централізації в ключових секторах, пов'язаних із безпекою та базовими послугами. Проте навіть за таких умов місцеві та регіональні органи влади залишалися важливою ланкою територіальної організації держави.

Варто зазначити, що в Ізраїлі місцеві органи влади також розглядаються як самостійні суб'єкти публічної влади, які діють у межах власної компетенції, навіть за наявності надзвичайного стану. Так, наприклад, Меїр Елран у одній зі своїх робіт прямо підкреслює провідну роль місцевих органів влади в управлінні кризами. Аналізуючи уроки конфліктів на півдні Ізраїлю, він відзначає, що зростаюче усвідомлення центральної ролі місцевої влади як лідера в управлінні надзвичайними ситуаціями є одним з важливих акцентів, до яких закликає Національний орган з надзвичайних ситуацій [100, с. 34].

Отже, аналіз досвіду цих двох країн дає нам підстави стверджувати, що децентралізація в межах прогресивної моделі трансформації державного управління під час війни набуває адаптивного характеру. У хорватському випадку вона поєднувалася з високим рівнем централізованого управління базовими публічними послугами, проте водночас зберігала правовий статус і політичну суб'єктність місцевого та регіонального самоврядування. Натомість, ізраїльська практика демонструє посилення ролі місцевих органів влади як ключових учасників управління кризовими ситуаціями та безпековими викликами, що функціонують у взаємодії з центральними й спеціалізованими інституціями.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у державах із прогресивною моделлю війна не веде до демонтажу децентралізованої архітектури публічної влади, а радше навпаки сприяє її функціональному переосмисленню, у межах якого місцевий рівень зберігає інституційну автономію та залишається важливою ланкою реалізації державної політики навіть в умовах збройного конфлікту.

Не менш важливою ознакою прогресивної моделі трансформації державного управління під час війни є рівень збереження автономії цивільного управління від військового командування. На відміну від

традиційної моделі, де війна часто стає причиною для створення системи військового управління, прогресивний підхід прагне зберегти юридично й інституційно закріплений чіткий поділ сфер відповідальності. При цьому надзвичайний режим реалізується через цивільні органи влади, а не через військові адміністрації, що дозволяє поєднати високий рівень безпеки з інституційною стабільністю демократичного устрою.

Показовим у цьому контексті знову є ізраїльський приклад, де, навіть попри дію надзвичайного режиму та воєнні дії, не створюються військові адміністрації, які могли б перебирати на себе управлінські повноваження органів цивільної влади. У Основному законі «Про військо» чітко зафіксовано, що Збройні сили Ізраїлю не можуть бути автономним центром влади та не мають права самостійно перебирати функції управління територією, а будь-які їхні повноваження, зокрема у сфері внутрішніх надзвичайних заходів, реалізуються виключно в межах рішень уряду [127]. Таким чином, в Ізраїлі інституційно закріплені базові гарантії збереження пріоритету цивільної влади.

Водночас центральним, хоча й не єдиним, елементом у системі взаємодії між військовими структурами та цивільною адміністрацією є Командування тилу. Ця організація відповідає за цивільну оборону та проведення пошуково-рятувальних операцій у цивільному секторі. За своїм правовим статусом вона належить до воєнних структур, однак функціонує не як орган територіального управління, а як координаційний центр, покликаний забезпечувати взаємодію між збройними силами, органами державної влади, місцевого самоврядування та громадянським суспільством.

Так, вже згаданий нещодавно ізраїльський дослідник Меїр Елран підкреслює, що Командування тилу під час війни не володіє інституційною перевагою над цивільними органами влади та не має повноважень прямого адміністративного підпорядкування, оскільки його діяльність залежить від

системної співпраці з міністерствами, органами місцевого самоврядування та громадянським сектором [101, с. 68].

Таким чином, воєнний режим в Ізраїлі не трансформує місцеве врядування у підсистему військового управління, а, навпаки, спирається на інституційну сталість цивільної адміністрації, посилюючи її спроможність через військово-координаційні механізми.

На відміну від низки постсоціалістичних держав, Хорватія під час війни за незалежність 1991-1995 рр. не запроваджувала військових адміністрацій як органів державного управління. Навіть в умовах активного збройного конфлікту органи місцевого та регіонального самоврядування зберігали свій юридичний статус, а у випадках окупації територій виконання їхніх повноважень лише тимчасово обмежувалося фактичними обставинами війни, але не замінювалося військовою владою як легальною формою управління.

Особливо показовою у цьому контексті є стаття 7 Конституції Республіки Хорватія, у якій окреслюється роль Збройних сил держави. У ній прямо зазначено, що за надзвичайних обставин Збройні сили можуть, якщо цього потребує характер загрози, бути залучені для надання допомоги поліції та іншим державним органам [90]. Водночас хорватське законодавство не містить жодних положень про заміщення військовим управлінням органів цивільної влади чи створення на їх місці військових адміністрацій. А Конституція Хорватії водночас зберігає розділ про місцеве та регіональне самоврядування (муніципалітети, міста та жупанії) без застережень щодо його автоматичного припинення у воєнний час.

Це, хоч і опосередковано, але також підтверджує, що навіть у період війни держави з більш прогресивним підходом до трансформації державного управління можуть спиратися насамперед на цивільні органи управління, а не на військову адміністративну вертикаль, що навпаки є

характерним в першу чергу для держав із традиційною моделлю трансформації державного управління під час війни.

Водночас, як ми вже зазначали раніше, не всі характеристики прогресивної моделі демонструють настільки виразний контраст із традиційним підходом. Частина інституційних рішень у воєнний період може виявляти певну зовнішню подібність між цими моделями. До таких елементів належить і локалізація надзвичайного режиму або застосування територіального принципу його дії. Як і в традиційній моделі, залежно від фактичної інтенсивності загроз, прогресивний підхід передбачає концентрацію надзвичайних повноважень у конкретних зонах ризику, тоді як решта території може зберігати правовий режим, максимально наближений до «нормального».

Так, наприклад, у випадку Ізраїлю територіальний характер надзвичайного режиму прямо закладений у законодавстві. Закон про цивільну оборону передбачає стан «Особливої ситуації тилу», яка оголошується, коли існує висока ймовірність нападу на цивільне населення у всій або частині території держави.

Як приклад територіальної гнучкості цього режиму в реальних умовах війни ізраїльські автори часто використовують нещодавні події, які відбулись у 2023 році, коли під час атаки міністр оборони спочатку оголосив «Особливу ситуацію тилу» лише в прикордонному регіоні Гази, а пізніше того ж дня розширив його на всю країну. Надалі уряд неодноразово продовжував дію цього режиму. Причому в останніх рішеннях це застосовувалося знову лише до окремих районів поблизу кордону з сектором Гази. Таким чином, режим «Особливої ситуації тилу» в Ізраїлі не є автоматично загальнодержавним, а пов'язаний із конкретною територією, щодо якої існує підвищена ймовірність атак, як в традиційній моделі трансформації державного управління під час війни.

Цікавим винятком з обох моделей трансформації у даному питанні є хорватський досвід трансформації державного управління під час війни. На відміну від Ізраїлю хорватська модель має іншу правову логіку. Конституційні та законодавчі положення Республіки Хорватія не передбачають можливості оголошення воєнного стану на окремій частині території держави незалежно від характеру воєнних чи надзвичайних обставин. Відповідно до статті 17 Конституції, рішення про обмеження конституційних прав і свобод у разі війни носить загальнодержавний характер, оскільки це стосується всієї системи публічної влади та всіх громадян держави [90].

Такий унітарний підхід до питання трансформації державного управління під час війни має свої переваги з точки зору логіки прогресивної моделі. По-перше, загальнодержавний характер рішення про запровадження воєнного стану потенційно може забезпечити Хорватії вищий рівень політичної легітимності та правової передбачуваності, оскільки він поширюється одразу на всю систему публічної влади одночасно.

По-друге, уніфікований характер впровадження воєнного режиму зменшує ризики нерівномірного застосування надзвичайних повноважень на різних територіях. Таким чином, запровадження воєнного стану для всієї держави сприяє збереженню інституційної цілісності та координації дій органів публічної влади, що є особливо важливим у період війни, коли управлінська система перебуває під зростаючим навантаженням. У порівнянні з ізраїльською моделлю це означає перевагу стабільності та конституційної цілісності.

По-третє, загальнодержавна форма запровадження воєнного режиму у Хорватії краще узгоджується з ключовою тенденцією прогресивної моделі трансформації державного управління під час війни, яка полягає у поступовій інституціоналізації надзвичайних практик. Оскільки

застосування територіального принципу для локалізації воєнного стану може стати перешкодою для впровадження надзвичайних практик у структуру звичайного адміністрування, що унеможлиблює їх перетворення на довготривалі інституційні зміни державного управління.

На відміну від традиційної моделі, де воєнний стан розглядається як тимчасовий виняток із «нормального» правового порядку з подальшим поверненням до довоєнної адміністративної структури, у прогресивному підході воєнно-правові механізми як правило інтегруються у систему звичайного державного управління та продовжують функціонувати вже після завершення активної фази конфлікту.

У такій логіці унітарне, санкціоноване парламентом рішення про воєнний режим виступає не лише засобом кризового реагування, а й інструментом довготривалої трансформації державного управління, у межах якої надзвичайні процедури та безпекові практики перетворюються на стійкі елементи оновленої моделі управління.

У цьому сенсі хорватський досвід демонструє, що у межах більш прогресивної моделі трансформації державного управління перевага може надаватися не стільки територіальній гнучкості надзвичайного режиму, скільки забезпеченню його легітимності, системності та інституційній стійкості, що дозволяє зберігати єдність політико-правового простору держави під час війни та у поствоєнний період.

Отже, можна стверджувати, що локалізація надзвичайного режиму в межах прогресивної моделі трансформації державного управління не має єдиної усталеної форми. Однак, попри різницю правових конструкцій, обидві моделі таким чином демонструють прагнення до довготривалої трансформації системи публічного управління в умовах воєнного конфлікту, що, на нашу думку, є сутнісною рисою прогресивного підходу до трансформації державного управління під час війни.

Завдяки проведеному аналізу традиційної моделі трансформації державного управління під час війни нами вже було з'ясовано, що однією з найважливіших її типових характеристик є переконання в тому, що після завершення надзвичайного періоду обов'язково відбудеться повернення до звичайного правопорядку і жодна надзвичайна норма не створить нових структур чи нової системи цінностей. Проте, як зазначає Андрій Цвіттер, повернення до «нормального» стану часто не відбувається, і надзвичайні практики стають частиною повсякденного адміністрування, формуючи таким чином принципово новий підхід до процесу трансформації державного управління під час війни [182, с.10].

Аналогічну тенденцію фіксує і Марк Неоклеус у статті в якій він доводить, що сучасні демократії поступово трансформували воєнний стан із тимчасового правового режиму на постійний елемент політики безпеки. На його думку, у XX - XXI століттях надзвичайні повноваження дедалі рідше мають чітко окреслені часові межі й дедалі частіше інтегруються в звичайну адміністративну практику [143, с. 504-505].

Подібна еволюція традиційної моделі зазвичай є реакцією системи державного управління на тривале функціонування в умовах перманентної загрози війни. Саме така еволюція інституту надзвичайного управління відбулася у Стародавньому Римі між періодом ранньої республіки та Другою пунічною війною. Клінтон Вокер Кіз у своєму дослідженні звертає увагу на те, що в цей період римської історії інститут надзвичайної диктатури зазнав суттєвих змін: якщо в період ранньої республіки диктатура становила окремий інститут, винесений за межі звичайного конституційного порядку, то до подій Другої пунічної війни вона вже стала його невід'ємною частиною [125, с. 305].

Цю тенденцію підтверджують і спостереження Роберта Дж. Боннера, який показує, що наприкінці республіканського періоду надзвичайні механізми зазнали подальшої інституціоналізації. З одного боку,

демократичні реформи обмежили політичну ефективність традиційної диктатури, а з іншого - консервативні еліти почали компенсувати це використанням альтернативних форм надзвичайної влади, насамперед остаточними рішеннями Сенату (*senatus consultum ultimum*), які фактично покладали на консулів виконання розширених функцій управління [79, с. 146-147]. Саме цей процес, як підкреслює Боннер, свідчить про поступове перетворення диктатури з виняткового правового інституту на одну з ланок ширшої системи надзвичайного управління, інтегрованої в політичний порядок республіки [79, с. 147].

У результаті формується нова, специфічна та водночас більш прогресивна модель трансформації державного управління в умовах війни, для якої характерним є не механічне розширення повноважень надзвичайних органів, а поступове вrostання надзвичайних практик у звичайний конституційний режим. Саме в такій еволюційній логіці надзвичайне управління перестає бути зовнішнім щодо конституційного порядку та починає виконувати функцію його адаптації до довготривалого існування в умовах воєнної загрози [125, с. 299; 56, с. 146].

Цей історичний приклад демонструє, що за умов тривалих або повторюваних криз надзвичайні інструменти управління поступово втрачають свій тимчасовий характер і інтегруються в систему державного управління. У цьому контексті постає феномен так званого «вбудованого винятку», за якого надзвичайні процедури й повноваження не ліквідовуються після завершення кризового періоду, а набувають характеру постійних адміністративних практик.

У сучасних державах подібна логіка простежується насамперед у тих політичних системах, які протягом тривалого часу функціонують у режимі перманентної воєнної чи безпекової загрози. Саме в таких умовах і формується новий напрямок у західній юридичній літературі запропонований Девідом Дайзенгаузом та іншими ученими, який ми

умовно позначаємо як «вбудований виняток» (built-in exception) - концепт, який описує системну інтеграцію надзвичайних повноважень та практик у звичайний правопорядок і структуру державного управління.

Логіка «вбудованого винятку» чітко простежується в тих політичних системах, де війна або постійна безпекова загроза не мають суто епізодичного характеру, а формують довготривале середовище функціонування державних інститутів. Показовим у цьому сенсі є досвід Ізраїлю, де формально проголошений надзвичайний стан зберігався протягом тривалого історичного періоду та став правовою передумовою для поступового розширення й інституціоналізації спеціальних механізмів безпекового та адміністративного управління.

Як зазначає Джон Рейнолдс, ізраїльський правопорядок еволюціонував у напрямку «нормалізації» надзвичайного стану через перенесення частини надзвичайних повноважень у сферу звичайного законодавства та адміністративної практики, що з часом перетворило їх на невід'ємний елемент системи публічного управління [152, с. 4, 6]. Водночас створені у відповідь на воєнні та ракетні загрози спеціалізовані інституції - насамперед Командування тилу - не зникають із завершенням конкретної фази конфлікту, а набувають статусу постійних організаційних структур, інтегрованих у механізми координації між центральними органами влади та місцевим самоврядуванням.

У такий спосіб надзвичайні інструменти зберігають дію і поза межами гострих кризових періодів, трансформуючись у стійкі управлінські практики довготривалого характеру та можуть набувати цивільних рис. Так, наприклад, вже українська дослідниця Анна Терент'єва зазначає, що від моменту створення Командування тилу неодноразово робилися спроби трансформувати його у цивільний орган управління, проте ці спроби залишаються здебільшого нереалізованими [71, с. 322].

Майкл Дженовезе звертає увагу також на те, що з другої половини ХХ століття американська політична та управлінська система також дедалі частіше функціонує у режимі, який він визначає як «permanent emergency», або стан постійної готовності до надзвичайних ситуацій, що поступово нормалізує використання розширених виконавчих повноважень навіть у формально мирний час [111, с. 286-287].

Схожі, хоча й інституційно відмінні процеси можна спостерігати і у Хорватії, де війна за незалежність 1991-1995 рр. стала не стільки тимчасовим відступом від звичайного правопорядку, скільки каталізатором створення нової архітектури публічної влади. Як демонструє у своїй роботі вже згадувана раніше Марін Шкаріца, в Хорватії було реалізовано радикальну реформу територіальної організації та місцевого самоврядування саме в умовах воєнного конфлікту [161, с. 47-48]. Не зважаючи на це хорватам вдалося сформувати нову демократичну систему державного управління, що зберегла свою чинність і в післявоєнний час [161, с. 52].

Таким чином, досвід демократичних країн демонструє, що у межах прогресивної моделі трансформації державного управління не завжди мусять бути обмеженими якимись часовими рамками. Навпаки, ми спостерігаємо тенденцію у результаті якої, надзвичайні механізми управління поступово інтегруються в систему мирного державного управління, набуваючи характеру стабільних адміністративних практик і спрямовуючи еволюцію державного управління у бік довгострокових структурних змін. На нашу думку, саме в цьому полягає найголовніша відмінність прогресивної моделі від традиційної, яка виходить із презумпції обов'язкового повернення до «нормального» стану.

Останньою специфічною рисою прогресивної моделі трансформації державного управління є збереження контролю над виконавчою владою, яка під час війни отримала ширші повноваження для протистояння

загрозам. Так само як в традиційні моделі функції контролю за використанням надзвичайних повноважень належить в першу чергу Парламенту та судовій владі, які наділенні відповідними повноваженнями.

Так, наприклад, згідно з ізраїльським законодавством саме Кнесет уповноважений проголошувати стан надзвичайної ситуації, причому відповідна декларація потребує регулярного поновлення парламентом. Також Основний закон «Про уряд» вимагає, аби всі надзвичайні розпорядження уряду негайно передавалися до Комітету з закордонних справ і оборони Кнесету, який має повноваження їх скасувати простою більшістю [128]. Таким чином, навіть за умов тривалого надзвичайного стану парламент зберігає інструменти впливу на надзвичайні заходи.

Традиційно важлива роль й ізраїльського Верховного суду як потужного контролера надзвичайних повноважень уряду. Так, Сюзі Навот зазначає, що судова система має вирішальне значення у впливі на надзвичайні питання та ізраїльське суспільство [144, с. 1].

Так, наприклад, у 1999 році Асоціація громадянських прав Ізраїлю (ACRI) подала до Верховного суду петицію з проханням припинити надзвичайний стан, стверджуючи, що ця поточна ситуація є як невинуватеною, так і шкідливою для верховенства права, поділу влади та основних законів [144, с. 15].

Попри це, сам факт можливості суспільних організацій звертатися до Верховного суду з подібними вимогами, у поєднанні зі здатність суду впливати на практику застосування надзвичайних повноважень навіть у воєнних умовах, має принципове значення для збереження та розвитку демократичних інститутів в Ізраїлі. Такий механізм забезпечує не лише парламентський контроль над діями уряду, а й створює канал зворотної комунікації між державою та громадянським суспільством, інтегруючи демократичні процедури у сферу надзвичайного управління.

Ще одним важливим каналом зворотного зв'язку між органами державної влади та громадянами під час війни в межах прогресивної моделі трансформації державного управління є право на демонстрації, зібрання та публічні протести. На відміну від цього, у державах із традиційною моделлю трансформації державного управління воєнний стан зазвичай супроводжується істотним звуженням або повною заборонаю масових зібрень як потенційного чинника дестабілізації та загрози безпеці.

У цьому контексті варто знову звернутися до досвіду Ізраїлю, де навіть за умов тривалого надзвичайного стану право на протест не скасовується як таке, а підлягає лише пропорційним обмеженням. У результаті держава може обмежувати форму, час або місце проведення акцій з міркувань безпеки, проте загальна заборона публічних протестів вважається несумісною з конституційними принципами. Факт масових демонстрацій, які відбувалися в Ізраїлі паралельно з активними бойовими діями, зокрема у 2023-2024 роках, свідчить про збереження цього каналу суспільного впливу навіть у період війни.

Схожий досвід можна помітити і в Сполучених Штатах Америки, де право на мирні зібрання та подання петицій уряду прямо гарантоване Першою поправкою до Конституції США і не містить винятків на випадок війни [176]. А історичний досвід США лише підтверджує, що масові мирні акції та протести відбувалися під час усіх ключових воєнних конфліктів XX-XXI століть - від Першої світової війни до війни у В'єтнамі, операцій в Іраку та вже сучасних збройних конфліктів.

Отже, приклади Ізраїлю та США демонструють, що в межах прогресивної моделі трансформації державного управління під час війни право на публічний протест зберігається як важливий елемент демократичного контролю. У цих країнах це право розглядається не як загроза безпеці саме по собі, а як інституційний механізм суспільного контролю за діями влади в період, коли демократичні принципи є найбільш

вразливими. Його обмеження допускається лише в тій мірі, у якій це є об'єктивно необхідним для захисту публічного порядку та безпеки.

Таким чином, на відміну від традиційної моделі, яка трактує війну як тимчасовий відхід від норми, що потребує концентрації влади задля оперативного реагування на загрози, прогресивна модель виходить з усвідомлення того, що війна та інші виклики, які вимагають застосування надзвичайних повноважень, уже давно перетворилися на постійний елемент сучасної політичної реальності.

Водночас практичний досвід свідчить, що розвинуті демократичні держави рідко перебувають у стані перманентних збройних конфліктів. Тому на сьогодні фактично єдиним повноцінним представником прогресивного підходу до трансформації державного управління в умовах війни залишається Ізраїль, який, з моменту свого відновлення перебуваючи у ворожому середовищі, був змушений адаптувати традиційні механізми управління до тривалого та системного функціонування.

Натомість приклади таких країн, як Хорватія, США та Україна, свідчать, що поєднання різних елементів традиційної та прогресивної моделей у межах єдиної управлінської системи можуть створити умови для стійкого функціонування державного управління в умовах тривалої воєнної небезпеки. Саме ця здатність, залежно від обставин, інтегрувати й комбінувати інструменти двох основних моделей зумовлює формування ще однієї - змішаної моделі трансформації державного управління, яка постає як найбільш реалістична та ефективна відповідь на виклики сучасної війни.

2.3. Змішана модель трансформації державного управління: адаптивний підхід

Водночас, досвід деяких сучасних держав складно однозначно віднести ані до традиційної, ані до прогресивної моделі трансформації державного управління під час війни. Зокрема, приклади Хорватії та Боснії і Герцеговини демонструють поєднання різнорідних інституційних рішень, сформованих у контексті збройних конфліктів 1990-х років, що унеможлиблює їх чітку класифікацію в межах двох окреслених підходів.

У цих державах трансформація системи управління відбувалася паралельно з її формуванням шляхом одночасного посилення виконавчої влади, запровадження надзвичайних механізмів управління та, водночас, упровадження елементів децентралізації, колегіальності й зовнішнього контролю. Для Хорватії було характерним поєднання значної концентрації владних повноважень у центральних органах із проведенням системної реформи децентралізації в період активних бойових дій [65, с. 85], тоді як у Боснії і Герцеговині система державного управління еволюціонувала більше під впливом міжнародних інституцій, що сприяло закріпленню складної багаторівневої моделі врядування з розподілом повноважень між різними рівнями та суб'єктами влади [146, с. 25].

Усе це суттєво відрізняє досвід Хорватії та Боснії від класичних моделей централізованої влади у воєнний час. Водночас приклад цих балканських держав демонструє, що ефективна трансформація системи державного управління під час війни можлива не лише шляхом посилення вертикалі влади, а й через гнучку взаємодію між центральними, місцевими та міжнародними структурами, що забезпечує стійкість держави навіть у кризових умовах.

Саме така комбінація елементів традиційного та прогресивного підходів наштовхує на висновок про існування ще однієї - змішаної моделі

трансформації державного управління під час війни. Вона не передбачає домінування одного з підходів, а ґрунтується на ситуативному поєднанні надзвичайних управлінських механізмів із елементами децентралізації, інституційної адаптивності та контролю.

Можна припустити, що змішана модель формується під впливом національних особливостей врядування та відображає прагнення держав поєднати збереження усталених традицій трансформації державного управління із забезпеченням керованості в умовах війни, та водночас закладаючи підґрунтя для подальшої демократичної та інституційної стабілізації.

Такий досвід може бути і в Україні, яка, перебуваючи сьогодні в стані збройної агресії, водночас прагне зберегти демократичний устрій і реалізувати обраний у 2014 році курс на інтеграцію з Європейським Союзом.

У результаті проведеного дослідження нам вдалося чітко виокремити два основні шляхи трансформації державного управління в умовах війни. Обидва вони продемонстрували свою ефективність як у теорії, так і на практиці, що підтверджується досвідом таких країн, як Велика Британія, Франція, Німеччина, Ізраїль та інші. Водночас за останні півстоліття дедалі частіше з'являються держави, які поєднують типологічні риси обох цих моделей у процесі трансформації системи державного управління за умов війни або її потенційної загрози.

До них можна віднести, зокрема, США, Хорватію та Україну, що робить вивчення адаптивних механізмів змішаної моделі трансформації державного управління у воєнний час особливо актуальним. Однак перш ніж відповісти на це питання, необхідно з'ясувати, що собою являє змішана модель трансформації державного управління під час війни та якими є її характерні риси.

Попередній аналіз перед цим традиційної та прогресивної моделей трансформації державного управління під час війни засвідчив, що жодна з них не є універсальною відповіддю на численних викликів сучасних воєнних конфліктів. Кожна з цих моделей виявляється ефективною лише за певних, відмінних між собою, умов функціонування системи державного управління під час війни. З одного боку, традиційний підхід забезпечує оперативність, централізацію та жорстку координацію ресурсів, які необхідні для виживання держави в умовах тимчасового конфлікту. З іншого боку, прогресивна модель дозволяє зберігати в умовах довготривалої воєнної загрози такі характерні риси демократичного державного управління як верховенство права, децентралізація та народовладдя, яке реалізується через участь громадян у прийнятті рішень, що в свою чергу забезпечує підзвітність влади суспільству. Саме від спроби поєднання цих двох різних логік і формується підґрунтя для виникнення змішаної моделі трансформації державного управління у воєнний час.

У межах цієї моделі держава, як правило, намагається інтегрувати окремі ознаки прогресивної моделі, не відмовляючись водночас від характерних рис традиційного підходу до трансформації управління під час війни.

Таким чином, завдяки довільному, зумовленому практичними потребами поєднанню елементів обох підходів виникає абсолютно новий підхід, який логічно можна назвати змішаним. А ключовим його виміром є не стільки набір формальних типологічних характеристик, скільки адаптивний механізм, що дозволяють державному управлінню балансувати між вимогами безпеки та збереженням демократичного порядку навіть у найскладніших обставинах.

Перші виразні ознаки формування змішаної моделі можна простежити вже із середини ХХ століття, коли, як зазначають деякі західні

дослідники, зокрема Майкл Дженовезе, розвинені країни почали стикатися із серйозними труднощами в намаганні поєднати демократичні цілі з передбачуваною потребою в централізованій владі під час криз або надзвичайних періодів [111, с. 283].

Однією з таких країн стали Сполучені Штати Америки після Другої світової війни. Саме на цей період припав початок так званої холодної війни між західними демократіями на чолі з США та тоталітарним соціалістичним блоком, очолюваним Радянським Союзом. Як зазначає Майкл Дженовезе, відтоді американська держава дедалі частіше функціонує в режимі, який можна охарактеризувати як «перманентну надзвичайність», за якого розширені повноваження виконавчої влади застосовуються не лише під час формально оголошеного воєнного стану, а й у відповідь на постійні безпекові загрози [111, с. 286]. Ця риса, зазвичай притаманна країнам із прогресивною моделлю трансформації державного управління під час війни, ще більше закріпилася в системі державного управління США після терактів 11 вересня, які вивели загрозу тероризму на один рівень з воєнними викликами.

Таким чином, після Другої світової війни США дедалі більше рухалися у бік інституціоналізації надзвичайності без формального запровадження воєнного стану. Холодна війна, а згодом і «війна з терором» створили умови, за яких механізми надзвичайного реагування були вбудовані в повсякденне функціонування держави. Це підтверджується також прийняттям таких актів, як Закони про воєнні повноваження 1973 року [177] та про національні надзвичайні ситуації 1976 року [178], які дозволяють президентові активувати сотні спеціальних повноважень без призупинення дії Конституції чи запровадження воєнного управління, що суперечить типовим характеристикам традиційної моделі. Ці закони створили в Сполучених Штатах правову рамку для перманентної

готовності до кризи, водночас формально залишаючи чинними демократичні інститути.

Як зауважує Марк Неоклеус, саме в цьому полягає трансформація сучасної держави, коли «надзвичайне» більше не є винятком, а стає частиною звичайної політики безпеки, яка діє постійно та легітимує розширення виконавчої влади через риторику загрози [143, с.504-505]. У цьому сенсі американська модель після 2001 року набула чітких рис прогресивної логіки управління, не відмовляючись при цьому від конституційної структури стримувань і противаг.

Яскравим нещодавнім прикладом використання таких повноважень стало рішення адміністрації президента Трампа про проведення операції у Венесуелі без погодження з Конгресом, що спричинило хвилю політичної критики та ухвалення Сенатом резолюції, спрямованої на обмеження президентських повноважень щодо застосування збройних сил без схвалення парламенту.

Саме ця тенденція лежить в основі формування змішаної моделі трансформації державного управління у Сполучених Штатах Америки. Водночас у США зберігається низка характерних рис традиційної моделі трансформації державного управління під час війни, зокрема концентрація влади в руках виконавчої гілки та створення воєнних адміністративних структур.

Так, зокрема, цю специфіку американської моделі докладно аналізує Джон Ю у статті, де він доводить, що під час війни або збройного конфлікту адміністративна система Сполучених Штатів Америки зазнає суттєвих змін. Особливу увагу він приділяє тому, що Конгрес і незалежні регуляторні агентства поступаються місцем президентові та його апарату як головному центру ухвалення рішень [181, с.2280].

Ще однією вагомою рисою традиційного підходу, яка очевидно збереглася у США, є можливість створення воєнних адміністрацій, що

можуть повністю або частково, залежно від обставин, перебирати на себе повноваження цивільного управління. Попри масштабну критику цього підходу з боку американських учених, зокрема Роберта Ранкіна та Джона П. Френка, немає достатніх підстав вважати, що ця практика остаточно залишилася в минулому. Відсутність прикладів застосування воєнного управління територіями у США після Гаваїв у 1940-х роках XX століття радше пояснюється відсутністю в цей період масштабних зовнішніх вторгнень, ніж закінченим переходом до прогресивної моделі трансформації державного управління під час війни.

Таким чином, наведені приклади дозволяють зробити висновок, що американська модель трансформації державного управління під час війни не вкладається повною мірою ані в рамки традиційного воєнного стану, ані в прогресивну логіку вбудованої надзвичайності. Натомість вона поєднує ключові елементи обох підходів, формуючи інституційно гібридну конструкцію, у межах якої надзвичайні повноваження виконавчої влади реалізуються без формального запровадження воєнного стану, але й без відмови від можливості жорсткої централізації управління у разі прямої воєнної загрози. Водночас сукупність цих характеристик дає підстави стверджувати, що Сполучені Штати Америки є одним із найбільш репрезентативних прикладів змішаної моделі трансформації державного управління у воєнний час.

Дещо відмінну логіку змішаної моделі трансформації можна простежити на прикладі Хорватії. Як зазначалося раніше, хорватський кейс є показовим насамперед тим, що формування системи державного управління в цій країні відбувалося паралельно з війною за незалежність, що безпосередньо вплинуло на процеси державотворення та демократизації.

Особливі обставини державотворення та зроблений ще на початку цього шляху вибір на користь демократичних цінностей і євроінтеграції

суттєво вплинули на трансформацію системи державного управління під час війни. На відміну від Сполучених Штатів Америки, де цей процес ґрунтується переважно на традиційному підході, хорватська модель має більше ознак прогресивної моделі. Водночас у низці питань вона залишається поєднаною з типовими характеристиками традиційної моделі трансформації.

Однією з таких характеристик є концентрація надзвичайних повноважень у руках виконавчої гілки влади. Як зазначають українські дослідники Наталія Статівка та Юрій Орел, у 1990-х роках Хорватія опинилася в надзвичайно складній ситуації, коли центральна влада була позбавлена можливості ефективно виконувати свої функції на всіх рівнях і для виживання була змушена делегувати частину повноважень на рівень місцевого самоврядування, фактично розпочавши процес децентралізації в умовах війни [65, с. 85]. Водночас вже неодноразово згадана хорватська дослідниця Марін Шкаріца підкреслює, що, попри започатковані у 1990-х роках децентралізаційні процеси, Хорватія все рівно залишалася сильно централізованою та ієрархічно керованою державою [161, с. 49].

Таким чином, навіть у межах однієї типової характеристики хорватська модель поєднала рішення двох різних підходів, що є важливим свідченням адаптивності механізмів змішаної моделі трансформації державного управління.

Окрім питання децентралізації та концентрації повноважень, змішана природа хорватської моделі трансформації державного управління чітко проявляється і в інших ознаках. Ще однією типовою характеристикою, притаманною традиційному підходу в хорватській моделі трансформації державного управління під час війни, є збереження контролю над виконавчою гілкою влади.

У Конституції Республіки Хорватія 1991-го року прописано збереження доволі широких повноважень парламенту та судової гілки

влади. Так, наприклад, стаття 17 цієї Конституції передбачає, що в умовах війни або безпосередньої загрози існуванню держави може бути тимчасово обмежено окремі конституційні права і свободи, але виключно на підставі рішення парламенту, ухваленого більшістю в дві третини від загальної кількості депутатів, з одночасним збереженням переліку прав, які не можуть бути обмежені [90]. Такий високий кворум і конституційно закріплені межі обмежень створюють цілком традиційний парламентський фільтр надзвичайних повноважень, який існує практично в усіх демократичних країнах.

Що стосується ролі судової гілки влади під час війни в Хорватії, то хорватська дослідниця Саня Барич у своїй роботі стверджує, що, хоча «Суду вдалося захистити основні конституційні цінності та принципи (навіть під час війни за Батьківщину), його найбільший успіх виявляється в процесі європеїзації хорватського правового порядку» [81, с. 6]. У цьому сенсі судовий контроль над надзвичайними заходами поступово трансформувався в механізм довгострокової інституційної адаптації системи державного управління до стандартів ЄС та Ради Європи.

Таким чином, формальні механізми парламентського та судового нагляду залишаються ключовими інструментами стримування виконавчої влади, однак відсутність структурованих каналів участі громадянського суспільства у сфері надзвичайного управління означає, що цей контроль має переважно класичний характер. Водночас варто врахувати, що за іншими ознаками, зокрема відсутністю військових адміністрацій і орієнтацією на довгострокові інституційні зміни, хорватська модель все ж є ближчою до прогресивного підходу. Така конфігурація відповідає адаптивній логіці змішаного підходу до трансформації державного управління під час війни, у якій ефективність надзвичайних рішень забезпечується передусім через поєднання різних ознак традиційного та прогресивного підходів.

Досвід трансформації державного управління під час війни в таких країнах, як США та Хорватія, вже свідчить про багатовимірність змішаної моделі. Для неї не характерна чітко визначена конфігурація типових ознак, на відміну від інших моделей. Натомість її конкретний вигляд формується залежно від характеру викликів, з якими стикається система державного управління під час війни в тій чи іншій державі.

Так, у Сполучених Штатах Америки змішана модель трансформації державного управління значною мірою сформувалася в умовах тривалої потенційної воєнної загрози, що існувала в період Холодної війни та згодом у 2000-х роках трансформувалася у логіку «війни з тероризмом». У цьому сенсі американський приклад частково нагадує ізраїльський, оскільки обидві держави стикнулися з проблемою адаптації системи державного управління до умов перманентної загрози. Водночас ключова відмінність між ними полягає в тому, що Сполучені Штати Америки, на відміну від Ізраїлю, не мали безпосередньої загрози іноземного вторгнення на власну територію з часів Другої світової війни, а отже не потребували впровадження повного спектра типових характеристик прогресивної моделі.

У Хорватії ж каталізатором формування змішаної моделі трансформації державного управління в умовах війни стало не існування перманентної загрози безпеці чи територіальній цілісності держави, а процес державотворення, поєднаний з орієнтацією на інтеграцію до Європейського Союзу та імплементацію європейських стандартів публічного управління.

Таким чином, досвід Сполучених Штатів Америки та Хорватії значною мірою є унікальним і корисним, однак він не повною мірою може відображати сучасну динаміку трансформації державного управління в умовах повномасштабної війни. У цьому сенсі Україна є найбільш показовим сучасним прикладом формування змішаної моделі

трансформації державного управління в умовах війни. Функціонування української системи публічного управління під час повномасштабної збройної агресії російської федерації виявляє чітко окреслену гібридність, у межах якої поєднуються елементи як традиційної, так і прогресивної моделей трансформації держави до воєнних умов.

З одного боку, правовий режим воєнного стану, закріплений у Законі України «Про правовий режим воєнного стану», концептуально відповідає усім рисам традиційній моделі. Він передбачає можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод, створення спеціальних органів управління у вигляді військових адміністрацій, делегування розширених повноважень органам виконавчої влади й військовому командуванню для забезпечення оборони тощо [56].

З іншого боку, українська практика свідчить про інше, що трансформація системи державного управління в умовах війни не обмежується запровадженням виняткових або тимчасових інструментів. Вона також супроводжувалася поступовою інтеграцією мирних демократичних адаптивних механізмів у воєнне врядування, що вказує на вихід за межі класичної логіки надзвичайного управління та наближення до прогресивної моделі інституційної еволюції під впливом воєнних викликів.

Одним із найважливіших таких адаптивних механізмів стала децентралізація, результати якої істотно підвищили інституційну спроможність територіальних громад і органів місцевого самоврядування діяти в умовах високої невизначеності та безпекових ризиків [44, с. 72; 38, с. 104-105].

В Україні, як і в більшості країн з традиційною моделлю трансформації державного управління під час війни відбувається об'єктивна централізація влади, зумовлена потребою в оперативності управлінських рішень, єдності командування та концентрації ресурсів. Так,

наприклад, Законі України від 12.05.2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» передбачає делегування розширених повноважень органам виконавчої влади й військовому командуванню необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення небезпеки державній незалежності України, та її територіальній цілісності [56]. Зокрема, згідно з цим законом, військове командування через військові адміністрації отримує можливість брати участь в управлінні на місцевому рівні, координувати діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Запровадження військових адміністрацій, розширення координаційних повноважень центральної влади, спрощення процедур у сфері публічного управління та державної служби формують вертикаль кризового управління, яка орієнтована в першу чергу на забезпечення обороноздатності та публічної безпеки. Така централізація має переважно інструментальний і режимний характер та не спрямована на демонтаж демократичних інститутів, а радше на їх тимчасову адаптацію до екстремальних умов.

Однак, таким чином, війна змушує державу інтегрувати органи місцевого самоврядування в єдину систему кризового управління, де пріоритетом стає безпека, життєзабезпечення територій і оперативність прийняття рішень. Олександр Биков та Вікторія Самань вивчаючи це питання вказують на те, що ключовою ознакою трансформації державного управління під час війни в Україні є утворення військових адміністрацій на базі органів місцевого самоврядування, зокрема в місті Києві. Така модель демонструє гібридизацію влади, оскільки формально самоврядні органи зберігаються, але їхня діяльність коригується та обмежується військово-адміністративними структурами. Це означає тимчасовий відхід від чистої децентралізації на користь мобілізаційної моделі управління.

Водночас Олександр Биков та Вікторія Самань підкреслює, що трансформація не є повною ліквідацією місцевого самоврядування. Навпаки, вони наголошують на необхідності збереження можливості функціонування інституту місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану та збереження демократичних та правових засад функціонування влади на місцях. Оскільки, саме місцеві органи влади продовжують забезпечувати життєдіяльність громад, відновлення інфраструктури, координацію соціальних і гуманітарних процесів навіть в умовах війни, що показує ефективну самоорганізацію суспільства [3, с. 267-268].

Таку думку розвивають і у великому груповому дослідженні на тему «Ukrainian decentralization under martial law: challenges for regional and local self-governance» Марина Рабінович, Тимофій Брік, Андрій Даркович, Валентин Гацько та Мирослава Савісько. У цьому дослідженні автори на прикладі України виділили дві основні моделі трансформації місцевого врядування до умов воєнного стану.

Першу можна умовно назвати військово-адміністративною, яка виникає, коли органи місцевого самоврядування не можуть самостійно діяти. Така модель, як правило, використовується у місцях, які наближені до зони бойових дій, і де безпекова ситуація не дозволяє налагодити повноцінне функціонування цивільних органів управління. У такому випадку створюються місцеві військові адміністрації і формується повна вертикаль військових адміністрацій від місцевого до регіонального рівня [153, с. 416-417].

Таким чином, військові адміністрації фактично перебирають на себе повний спектр власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування та додаткові воєнно-надзвичайні компетенції. Це означає, що місцева влада може зберігатися персонально, але інституційно

змінюється механіка відповідальності та підпорядкування, що лише посилює залежність місцевої влади від центру.

Друга модель передбачає збереження цивільних органів місцевої влади. Це відбувається, коли органи місцевого самоврядування продовжують звичайну роботу над виконанням своїх основних функцій. Однак, за такої моделі вони все одно змушені щоденно взаємодіяти з районними та обласними військовими адміністраціями щодо широкого кола питань, зокрема планування відбудови та мобілізації ресурсів [153, с. 417-418].

За такого сценарію трансформація менш радикальна, але потенційно не менш важлива, оскільки навіть за умови збереження рад і виконкомів, воєнний стан підсилює роль державних адміністрацій на місцях, що змінює стилі комунікації, процедури узгодження, швидкість рішень тощо.

Наприклад, Тетяна Стешенко підкреслює, що війна зумовила часткову централізацію та посилення ролі військового командування і військових адміністрацій в країні. Органи місцевого самоврядування змушені погоджувати окремі повноваження з військовими структурами, виконувати додаткові завдання, пов'язані з реалізацією заходів воєнного стану, що трансформує класичну модель автономного самоврядування в гібридну систему спільного управління [64, с. 106]. Логічним наслідком таких змін може стати поява нових управлінських конфліктів, пов'язаних із перерозподілом повноважень і зміною балансу між центральною та місцевою владою.

Так, Олександр Биков та Вікторія Самань у своїй роботі звертають увагу на зростання конфліктності між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями. Автори фіксують напруження, пов'язане з розширенням повноважень військових адміністрацій, що сприймається місцевими органами влади як загроза автономії [3, с.267-268]. Це може свідчити про спробу структурної централізації влади, яка є типовою

характеристикою традиційної моделі трансформації державного управління під час війни.

Разом із цим, як зазначають більшість українських вчених, саме попередньо проведена реформа децентралізації управління дозволила зберегти керованість на місцевому рівні, забезпечити безперервність надання публічних послуг, організувати гуманітарну підтримку населення та налагодити ефективну взаємодію з військовими структурами й центральними органами виконавчої влади в умовах повномасштабного вторгнення [44, с. 72; 38, с. 104-105]. Таким чином, в Україні децентралізація під час війни виступає не альтернативою централізації, а її функціональним доповненням, створюючи умови для реалізації принципу субсидіарності навіть у межах режиму воєнного стану.

Отже, трансформація державного управління в Україні під час повномасштабної війни характеризується формуванням гібридної моделі, у межах якої поєднуються елементи традиційного та прогресивного підходу до трансформації державного управління у воєнних умовах. Така модель демонструє здатність держави одночасно забезпечувати ефективність, керованість і легітимність влади, що дозволяє розглядати український досвід як релевантний сучасний зразок змішаної трансформації публічного управління в умовах тривалого збройного конфлікту.

Наступним адаптивним механізмом змішаної трансформації державного управління під час війни в Україні є модернізація парламентського і судового контролю, а також збереження постійної комунікації з громадськістю та міжнародною спільнотою.

Основним нормативним актом який визначає повноваження парламенту та судових органів, у тому числі щодо здійснення контролю над виконавчою гілкою влади, під час війни в Україні є Закон «Про правовий режим воєнного стану». Згідно із цим законом, а саме статтею 12, повноваження Верховної Ради України та судів, передбачені

Конституцією, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмеженими [56]. Це положення має принципове значення для процесу трансформацій державного управління в умовах війни, оскільки воно закріплює безперервність демократичного контролю навіть за умов надзвичайної концентрації владних повноважень у виконавчих органах влади.

Збереження повноважень Верховної Ради України означає, що навіть в умовах воєнного стану законодавчий орган залишається ключовим майданчиком політичного представництва та публічної дискусії, а також суб'єктом контролю за діяльністю Кабінету Міністрів, військового командування та інших органів виконавчої влади. Що в свою чергу унеможлиблює повну концентрацію управлінських рішень і перетворення воєнної доцільності на єдиний інструмент державної політики.

Водночас Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає низку інструментів парламентського контролю за розширеними повноваженнями виконавчої влади. Хоча рішення про запровадження воєнного стану ухвалюється Президентом України, воно набуває чинності виключно за згодою Верховної Ради України, що забезпечує парламентський контроль уже на етапі його ініціювання. Упродовж дії воєнного стану парламент також зберігає повноваження щодо контролю за його реалізацією, зокрема через заслуховування звітів уряду, затвердження указів Президента та ініціювання перевірок. Вирішальним механізмом впливу Верховної Ради є контроль за строками дії воєнного стану, що запобігає автоматичному або необмеженому продовженню надзвичайних повноважень виконавчої влади [56].

Таким чином, збереження повноважень парламенту та судів у період воєнного стану свідчить нам про неперервність традиційних механізмів демократичного контролю навіть в умовах війни. Це також створює інституційні передумови для того, щоб обмеження окремих прав і свобод,

зокрема права на мирні зібрання, не трансформувалися у фактичне усунення громадян від участі в публічному управлінні.

Про приналежність української моделі трансформації державного управління до традиційного підходу могла б також свідчити наявність у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» положень про заборону проведення страйків, масових зібрань та акцій [56].

У цьому контексті Артем Сахно відзначає одну з ключових тенденцій трансформації державного управління під час війни, пов'язану із заборонаю проведення масових зібрань і протестів. Він наголошує, що частина 2 статті 39 Конституції України визначає судові органи єдиним суб'єктом, наділеним компетенцією щодо обмеження права громадян на мирні зібрання. Водночас Закон України «Про правовий режим воєнного стану» фактично делегує військовому командуванню та військовим адміністраціям повноваження, які відповідно до Конституції належать судам [66, с. 107]. Це в черговий раз свідчить про традиційність української моделі трансформації державного управління під час війни.

Однак, емпіричним підтвердженням застосування саме змішаного підходу стали нещодавні акції протесту та публічні зібрання в місті Києві, які, попри дію воєнного стану, відбувалися без їх тотальної заборони з боку держави. Це свідчить про те, що на практиці право на мирні зібрання трансформується, але не нівелюється повністю, набуваючи більш контрольованих і ситуативних форм реалізації.

Таким чином, трансформація державного управління в умовах війни в Україні не означає відмови від участі громадян у формуванні публічної політики, а відображає перехід до більш складної, змішаної моделі демократичного врядування. Саме така модель дозволяє зберігати демократичну легітимність влади в умовах воєнного стану та мінімізувати ризик перетворення надзвичайних управлінських практик на постійний режим державного управління.

Висновок до розділу 2

Ми детально описали та охарактеризували три, на нашу думку, основні моделі трансформації державного управління під час війни, а саме: традиційну, прогресивну та змішану. Традиційна модель забезпечує високу швидкість прийняття рішень та ефективну мобілізацію ресурсів за рахунок централізації влади і розширення надзвичайних повноважень виконавчих органів, однак у довгостроковій перспективі вона пов'язана з ризиками послаблення демократичного контролю та звуженням прав і свобод після завершення війни. Прогресивна ж модель, навпаки, орієнтована на збереження демократичної підзвітності, інституційної гнучкості та активної ролі громадянського суспільства, що сприяє підтриманню легітимності влади, проте може поступатися оперативністю управлінських рішень у критичних умовах традиційному підходу.

Водночас проведений аналіз дозволяє стверджувати, що найбільш ефективною в умовах сучасних затяжних і гібридних конфліктів є змішана модель трансформації державного управління, яка здатна поєднувати різні елементи обох моделей залежно від обставин і потреб державного управління, що робить її оптимальною для застосування в умовах сучасної війни.

Отже, можна підсумувати, що змішана модель трансформації державного управління в умовах воєнного часу поєднує елементи як традиційної, так і прогресивної моделей та вирізняється гнучкістю й здатністю адаптуватися до різноманітних внутрішніх і зовнішніх викликів. Вона формується за умов наявності певного рівня інституційної зрілості держави та розвинених демократичних механізмів, але водночас у ситуації обмежень, які зумовлюють необхідність ухвалення урядом не лише рішень у межах чітко регламентованих процедур, а й ситуативних управлінських рішень. Саме тому ця модель визначається як «змішана», оскільки в ній

поєднуються традиційні та прогресивні елементи трансформації державного управління.

Таким чином, змішана модель трансформації державного управління у воєнний час постає не як компроміс між двома протилежними підходами, а як окрема адаптивна конструкція, здатна гнучко реагувати на динаміку воєнних загроз. Її ключовою особливістю є можливість варіативного поєднання елементів централізації, характерних для традиційної моделі, з інституційною гнучкістю та довготривалою адаптивністю, притаманною прогресивному підходу. Саме ця здатність до ситуативного балансування між ефективністю управління та збереженням демократичних і правових обмежень визначає практичну цінність змішаної моделі в умовах сучасних воєнних конфліктів.

Адаптивні механізми змішаної моделі дозволяють державі уникнути як надмірної мілітаризації управління, так і управлінської інерції, що є характерною для мирного часу. Вони забезпечують можливість поступового коригування управлінських рішень залежно від інтенсивності бойових дій, рівня загрози національній безпеці та стану інституційної спроможності держави. У цьому сенсі змішана модель не лише відповідає викликам війни, а й формує основу для подальшого повернення до мирного функціонування без радикального демонтажу управлінських структур.

Досвід США, Хорватії та України, які застосовують змішану модель трансформації державного управління, свідчить, що саме адаптивність і гнучкість стають визначальними чинниками стійкості політико-адміністративної системи в умовах тривалої воєнної небезпеки. Що дозволяє нам розглядати змішану модель як найбільш релевантну для аналізу сучасних процесів трансформації державного управління, зокрема в контексті українського досвіду, де війна виступає не тимчасовим винятком, а довготривалим чинником системних змін.

РОЗДІЛ 3. АДАПТАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Інституційні трансформації системи державного управління в умовах воєнного стану

Сформувавши й обґрунтувавши типологію моделей трансформації державного управління у воєнний час, ми отримуємо можливість дослідити процес інституційних змін цієї системи в Україні та обґрунтувати вибір оптимальної моделі з урахуванням перспектив післявоєнного відновлення.

Насамперед характерною рисою будь-яких трансформацій в умовах війни є централізація управлінських рішень і перерозподіл повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, що в різних формах притаманні всім виокремленим підходам. У результаті чого централізація інститутів державного управління в умовах воєнного часу постає не лише як реакція на кризу, а як складний процес системної перебудови, що охоплює нормативно-правові, організаційні та функціональні зміни, що найчастіше проявляється в переосмисленні ролі законодавчої та виконавчої влади.

У цьому контексті особливої уваги потребує аналіз того, яким чином такі інституційні зміни відображаються на ролі та функціонуванні представницьких органів влади, насамперед парламенту, який у воєнних умовах змушений адаптувати свої процедури, повноваження та форми взаємодії з іншими гілками влади.

Так, наприклад, українська дослідниця Надія Максименцева у концептуальному вимірі розглядає парламентаризм як явище з дуалістичною природою, яке одночасно є і особливою системою

організації державної влади і специфічним політичним інститутом державного управління, покликаним забезпечувати представництво інтересів громадян і формування механізмів публічної влади. Такий підхід дозволяє їй поставити ключове питання «чи вплинуло запровадження воєнного стану на форму та зміст парламентаризму та наскільки пропорційними є відповідні інституційні зміни?» [46, с. 100].

Частково відповідь на це питання ми можемо отримати в сучасних порівняльних дослідженнях, зокрема у аналітичному звіті підготованого у співавторстві Вольфгангом Вагнером, Діркком Петерсом та Козімою Гланом. Їхнє дослідження дає повне уявлення про деякі загальні закономірності та тенденції в повноваженнях парламентського контролю та робить видимим різноманіття процедур, за допомогою яких демократії по всьому світу намагаються знайти баланс між забезпеченням ефективності системи управління у військових умовах та їх демократичною легітимністю.

Як зауважують Вольфганг Вагнер, Дірк Петерс та Козім Глан, рішення про застосування надзвичайних повноважень мають виняткові суспільні наслідки, а тому їх повне виведення з-під парламентського контролю підриває саму сутність демократичного врядування. На основі порівняльного аналізу досвіду 49 держав автори виокремлюють кілька базових моделей перерозподілу надзвичайних повноважень між парламентом і виконавчою владою, зокрема:

- 1) модель обов'язкової попередньої парламентської згоди;
- 2) модель обмеженої або умовної участі парламенту;
- 3) модель домінування виконавчої влади з переважно постфактум контролем [180, с. 26-29].

Модель обов'язкової попередньої парламентської згоди передбачає, що запровадження воєнного стану або наділення виконавчої влади надзвичайними повноваженнями можлива лише після формального

схвалення парламенту. За спостереженням Вагнера, Пітерса і Глана, у таких системах парламент виступає не лише органом контролю, а й співучасником процесу прийняття рішення, що інституційно закріплює принцип цивільного демократичного контролю [180, с. 22-23].

Разом з тим автори зазначають, що навіть у межах цієї моделі часто передбачаються винятки для «невідкладних ситуацій», коли уряд може діяти самостійно з наступним зверненням до парламенту для легітимації вже вжитих заходів. Отже, адаптація парламенту за цієї моделі полягає не у втраті повноважень, а в поєднанні забезпечення ефективності системи управління у військових умовах та їх демократичною легітимністю.

Друга модель, умовної або обмеженої участі парламенту, характеризується тим, що парламент не обов'язково надає попередню згоду на застосування надзвичайних повноважень, однак отримує право бути поінформованим, проводити дебати та в окремих випадках ухвалювати резолюції щодо підтримки або її припинення.

Автори підкреслюють, що в таких системах вирішальне значення має не стільки формальний обсяг повноважень парламенту, скільки політична вага парламентських дебатів і практики звітності уряду. У воєнний час ця модель трансформується в напрямку посилення ролі виконавчої влади, однак парламент зберігає можливість опосередкованого впливу через контроль за фінансуванням та публічним висловлюванням позицій [180, с. 26-28].

Остання модель, домінування виконавчої влади з постфактум контролем парламенту передбачає, що уряд або глава держави може самостійно приймати рішення про використання збройних сил, а участь парламенту обмежується отриманням інформації та можливістю здійснювати подальший нагляд. Вольфганг Вагнер, Дірк Петерс та Козім Глан зауважують, що ця модель, як правило, є характерною для держав з сильними президентськими або напівпрезидентськими системами

державного управління, де воєнні повноваження історично сконцентровані в руках виконавчої влади [180, с. 28-29]. У такому контексті адаптація парламенту полягає не в розширенні формальних прав, а в розвитку комітетних структур, спеціальних слухань та інструментів бюджетного контролю .

Таким чином, запропонована Вольфгангом Вагнером, Діркком Петерсом та Козімою Гланом типологія дозволяє розглядати процес передачі повноважень в умов війни не як одновимірний процес «послаблення» законодавчої влади, а як різновекторну трансформацію, що залежить від конституційної архітектури, політичної традиції та конкретних загроз безпеці. Саме в межах цих моделей доцільно інтерпретувати подальший аналіз досвіду Ізраїлю, Франції та США як різних варіантів інституційного поєднання оперативності та контролю.

Показовим прикладом використання останньої моделі є досвід Ізраїлю, де парламент функціонує в умовах фактичного перманентного надзвичайного стану. Аналітичний огляд підготований «Центром Мінерви з верховенства права в екстремальних умовах» констатує, що базове регулювання надзвичайного стану закріплене в Основному законі про уряд, який визначає порядок його запровадження та роль Кнесету (парламенту) в цьому процесі [114, с. 2]. Згідно з цим законом право оголошувати надзвичайний стан, пов'язаний із війною, належить виключно уряду і реалізується за умови попереднього інформування Комітету у закордонних справах та обороні, а також самого Кнесету (парламенту). У разі якщо Комітет не схвалює таку декларацію, строк її дії спливає через 48 годин після ухвалення урядом. У протилежному випадку дія надзвичайного стану може бути продовжена лише за рішенням Комітету парламенту [128].

Це знаходить своє підтвердження і в процедурних положеннях Регламенту Кнесету. Згідно зі статтею 73 цього Регламенту уряд

зобов'язаний передати надзвичайні укази Спікеру та відповідному комітету, а сам комітет або група з тридцяти депутатів може ініціювати їх скасування через спільний комітет із подальшим винесенням питання на пленарне засідання [129].

При цьому термін дії надзвичайного стану становить до одного року з можливістю поновлення, а з 1948 року, як ми вже зазначали раніше, такий режим продовжується безперервно. За цих умов ключовим інструментом виконавчої влади є «надзвичайні укази», що можуть ухвалюватися «для оборони держави, громадської безпеки та підтримання життєво необхідних послуг», але водночас так само підлягають обов'язковому поданню до Комітету у закордонних справах та оборони Кнесету.

Таким чином, ізраїльський досвід переважно відповідає моделі домінування виконавчої влади з парламентським контролем постфактум, у межах якої адаптація парламенту набуває форми «вбудованого контролю», що поєднує оперативність урядових рішень із їх подальшою інституційною легітимацією через комітетний нагляд та часові обмеження.

Інша модель простежується у Франції, де адаптація парламенту до воєнних та екстраординарних умов також закріплена на конституційному рівні. Так, наприклад, стаття 16 французької Конституції 1958 року надає Президенту право вживати заходів у разі серйозної загрози державі, але водночас прямо встановлює, що парламент продовжує свою роботу і не може бути розпущений протягом дії такого режиму [154]. Поряд із цим стаття 36 зберігає за урядом право оголошення стану облоги, але його продовження понад 12 днів можливе лише за згодою Національних зборів Франції [154].

Спираючись на це Вольфганг Вагнер, Дірк Петерс та Козім Глан вважають, що виконавча влада у Франції займає домінуюче становище. На їхню думку Франція є однією з небагатьох країн, яка має «подвійну

виконавчу владу». Це проявляється у тому, що президент безпосередньо призначає як прем'єр-міністра, так і міністрів кабінету міністрів, які разом складають уряд. Однак, на відміну від інших країн з президентською системою, уряд залежить від підтримки Національних зборів, безпосередньо обраної нижньої палати парламенту [180, с. 52]. Таким чином, хоча президент і має прерогативи у зовнішній політиці та питаннях пов'язаних з національною безпекою, розподіл повноважень між ним та прем'єр-міністром не завжди зрозумілий.

Накладаючи це на запропоновану ними концепцію ми можемо погодитися, що французький досвід найбільшою мірою відповідає моделі обмеженої або умовної участі парламенту, за якої він не наділений правом попереднього санкціонування запровадження надзвичайних повноважень, однак зберігає конституційно гарантовані механізми контролю та впливу на їх тривалість і межі. За таких умов адаптація парламенту у Франції до умов війни полягає не в блокуванні рішень виконавчої влади, а в забезпеченні інституційної присутності парламенту, що в свою чергу створює додаткові запобіжники проти концентрації влади та слугує джерелом демократичної легітимації оголошеного «стану облоги».

Третя модель адаптації парламенту до війни, що ґрунтується насамперед на обов'язковій попередній парламентській згоді можна спостерігати на прикладі Сполучених Штатів Америки. Так, наприклад, у Резолюції про військові повноваження від 1973 року прямо зазначено, що Президент зобов'язаний «у кожному можливому випадку» консультуватися з Конгресом щодо використання національних збройних сил [177, с. 555]. Проте, як підкреслюють Вагнер, Пітерс і Глан, на практиці президенти часто тлумачать вимогу консультацій просто як інформування Конгресу вже після ухвалення рішення, що фактично зменшує реальний вплив парламенту [180, с. 102].

Наведені приклади свідчать, що адаптація законодавчої гілки влади в демократичних державах під час війни має багатовимірний характер. У всіх розглянутих моделях простежується спільна тенденція до посилення оперативних можливостей виконавчої влади шляхом централізації управлінських рішень, однак механізми парламентської участі істотно різняться - від обов'язкового попереднього санкціонування до контролю який вживається вже після прийняття відповідних рішень. Це означає, що ключовим питанням стає не сам факт перерозподілу повноважень, а ті механізми, за допомогою яких політичні інститути адаптуються в систему воєнного врядування та забезпечують демократичну легітимацію надзвичайних рішень.

У цьому контексті особливого значення набуває аналіз українського досвіду. Різними аспектами функціонування українського парламентаризму під час війни присвячено численні праці вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких особливої уваги заслуговують дослідження Надії Максименцевої.

Так, у статті «Парламентаризм у публічному управлінні у період воєнного стану (юридичний аспект)» центральне місце в аналізі посідає Верховна Рада України як інститут, що в умовах воєнного стану зберігає важливу роль у легітимації надзвичайних рішень. У ній Надія Максименцева наголошує, що парламент в Україні не самостійно запроваджує воєнний стан, а затверджує указ Президента про його введення, що відповідає конституційній моделі розподілу владних повноважень [46, с. 100]. Одночасно Президент як Верховний Головнокомандувач концентрує у своїх руках ключові функції у сфері національної безпеки та оборони, що об'єктивно посилює виконавчу вертикаль.

Це відображається і в груповому дослідженні «Legislative-Executive Relations in Ukraine's Wartime Conditions» проведеного вченими

Христиною Пельчар, Еріком С. Геррон та Гейром Флікке. Перш за все, вони звертають увагу на те, що повномасштабне вторгнення росії та запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року спричинили помітні зрушення в системі політичних інститутів державного управління в Україні. З одного боку, президент отримав розширені повноваження для дій в умовах воєнного стану, тоді як парламент продовжує функціонувати як законодавча гілка влади [147, с. 125].

Разом з цим вони зазначають, що важливим чинником інституційного посилення президента ще до війни була концентрація політичної підтримки в парламенті. Як зазначають автори, перемога партії «Слуга народу» на виборах 2019 року створила «однопартійну більшість у парламенті вперше в історії незалежної України», що дозволило президентові контролювати порядок денний та формування уряду [147, с. 123]. Повномасштабна війна, у свою чергу, «ще більше посилила президентську владу», зокрема через активне використання права законодавчої ініціативи та високу частку ухвалених президентських законопроектів [147, с. 125].

Подібно до французького підходу, український досвід централізації засвідчує поєднання конституційно закріпленого посилення виконавчої влади в умовах війни з одночасним збереженням інституційної ролі парламенту у легітимації надзвичайних рішень. В Україні, як і у Франції, законодавчий орган не наділений правом самостійного запровадження воєнного стану, однак зберігає повноваження щодо затвердження указів глави держави про його введення та продовження, а також бере участь у нормативному оформленні режиму надзвичайних повноважень.

У цьому сенсі, накладаючи український досвід на типологію, запропоновану Вольфгангом Вагнером, Дірком Петерсом та Козімою Гланом, можна стверджувати, що він найбільшою мірою відповідає моделі обмеженої або умовної участі парламенту. Адаптація Верховної Ради

України за цієї моделі полягає не в блокуванні рішень виконавчої влади, а в забезпеченні її інституційної присутності в системі воєнного врядування, що слугує джерелом демократичної легітимації надзвичайних рішень і створює додаткові запобіжники проти надмірної концентрації влади.

Так, Надія Максименцева у своїй статті детально аналізує законодавчі новації, які визначають сучасну модель врядування в умовах війни. До них можна віднести: перерозподіл повноважень парламенту щодо діяльності військових адміністрацій, обмеження парламентських повноважень у фінансовій сфері, трансформацію реалізації права на інформацію, зміни в організації роботи фракцій, спроби переведення пленарних засідань та голосування в онлайн-формат, а також нові підходи до організації діяльності Верховної Ради та обліку робочого часу народних депутатів [46, с. 100].

Особливо важливим в контексті вивчення централізації управлінських рішень є передання частини фінансових повноважень від парламенту до органів виконавчої влади, зокрема щодо залучення міжнародних позик та внесення змін до відповідних договорів без ратифікації Верховною Радою. Що лише в чергове засвідчує посилення виконавчої автономії з міркувань оперативності, але водночас зменшує рівень парламентського впливу на стратегічні фінансові рішення. Як зазначає Надія Максименцева, подібні зміни можуть призвести до неконтрольованого втягнення держави у боргові зобов'язання на багато поколінь вперед [46, с. 101].

Окрему увагу в цій статті також приділено проблемі реалізації права на інформацію щодо законопроектів і прийнятих законів. Авторка зазначає, що в умовах війни інформація часто або не надходить, або публікується із суттєвими затримками у 2-3 тижні, що може розцінюватися як порушення права громадян на інформацію та обов'язку влади забезпечувати відкритість своєї діяльності [46, с. 101].

Надія Максименцева разом з Максим Максименцевим продовжили дослідження того, як воєнна агресія російської федерації проти України спричинила трансформацію представницької демократії та парламентаризму, а разом із ними - і політичних інститутів державного управління [147, с. 43]. Вони звертають увагу на таких особливостях організації роботи Верховної Ради в умовах війни як: безперервність пленарних засідань, право керівництва парламенту визначати місце, час і порядок роботи та голосування, перерозподіл окремих повноважень щодо діяльності військових адміністрацій, обрання і звільнення посадових осіб, обмеження фінансової компетенції парламенту, а також спроби адаптації процедур законодавчого процесу до надзвичайних умов з метою забезпечення оперативності та стійкості державного управління.

Описані зміни в організації парламентської діяльності свідчать про більш загальний процес - посилення централізації управлінських рішень і зміщення балансу повноважень між гілками влади в умовах війни. Коли частина функцій законодавчої гілки обмежується або перерозподіляється на користь виконавчої влади задля оперативності, трансформується сама архітектура стримувань і противаг, на якій ґрунтується демократичний порядок. Відтак рівень демократії безпосередньо залежить від того, наскільки такі зміни є тимчасовими, контрольованими або інституційно зрівноваженими, адже саме концентрація повноважень у виконавчому центрі визначає міру збереження або звуження демократичних стандартів управління.

Як зазначає австрійський дослідник Андрій Цвіттер, «надзвичайний стан та закони про виняткові повноваження однією з фундаментальних своїх характеристик мають те, що законодавча влада переходить до виконавчої влади - іншими словами, демократії стають менш демократичними» [123, с. 2]. Це спостереження дає підстави розглядати війну не лише як зовнішній виклик для держави, а й як системний чинник,

що зумовлює централізацію управлінських рішень і перерозподіл повноважень між гілками влади, впливаючи тим самим на рівень демократичності політичного режиму.

Посилення виконавчої гілки влади в умовах війни зумовлює суттєві зміни у взаємодії між центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Одним із проявів такої трансформації в державах із традиційною та змішаною моделями воєнного управління є запровадження системи військового управління, яка залежно від національної специфіки може набувати форми військових адміністрацій, інституту військового командування тощо.

У цьому контексті, як наголошував Чарльз Фермен, принципово важливо забезпечити автономність цивільної адміністрації від військової влади, оскільки наділення військового керівництва надзвичайними повноваженнями може створювати потенційні ризики для гарантій громадянських свобод [105, с. 597].

Це свідчить про те, що, попри поширену думку, трансформація державного управління в умовах війни може відбуватися не лише у напрямі посилення централізації, а в окремих випадках - і в бік децентралізації управлінських рішень. Така особливість у свою чергу є типовою характеристикою виокремленої нами прогресивної моделі, а в певних конфігураціях і змішаній моделі трансформації державного управління в умовах війни.

Водночас українські вчені одностайно сходяться на тому, що реформа децентралізації, розпочата у 2014 році, створила міцне підґрунтя для формування спроможних територіальних громад та відіграла вагомую роль у процесі посилення органів місцевого самоврядування як базового рівня публічної влади. Як зазначають Павло Крайній та Наталія Нечаєва-Юрійчук, реформа місцевого самоврядування була реалізована вже в умовах російської агресії, хоч ще і у її гібридній фазі, що зумовило

особливий характер її правового регулювання [27, с. 62]. Це означає, що трансформація системи публічної влади в Україні від самого початку відбувалася в умовах безпекових викликів.

Запровадження воєнного стану Указом Президента України №64/2022 спричинило необхідність адаптації правового статусу органів місцевого самоврядування та їх взаємодії з органами державної влади, зокрема військовими адміністраціями. За спостереженням Марини Рабінович, Тимофія Брика, Андрія Дарковича, Валентина Гацько та Мирослави Савісько, воєнний стан передбачає посилення ролі держави у місцевих справах, що потенційно може суперечити самій ідеї децентралізації, заснованій на локальній автономії [153, с. 413].

Юридичний аналіз змін, внесених режимом воєнного стану, дозволяє виділити два основних сценарії функціонування місцевої влади. Перший - створення військових адміністрацій на територіях, де органи місцевого самоврядування не можуть здійснювати свої повноваження. Другий варіант передбачає продовження діяльності органів місцевого самоврядування із одночасною необхідністю щоденної координації з районними та обласними військовими адміністраціями [153, с. 412-413].

Схожі сценарії функціонування місцевої влади на Гаваях під час дії положення про воєнний стан виділив Роберт Ранкін у своєму дослідженні. Він зосередив увагу на функціях управління та визначив три шляхи його трансформації: перший шлях полягав у тому, щоб повністю передати цивільні функції управління військовим до закінчення війни; другий шлях полягав у тому, щоб відмовитись від воєнного стану та повернути всі повноваження цивільним органам влади; третя можливість полягала в тому, щоб залишити більшість функцій управління цивільній адміністрації, за винятком випадків, коли це стосується безпосередньо військових зусиль [150, с.285]. Врешті уряд Сполучених Штатів Америки у процесі комунікації з місцевим населенням схилився до останнього.

Подібну трансформація взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану можна проаналізувати і на прикладі України, де повномасштабна збройна агресія російської федерації зумовила радикальну перебудову механізмів функціонування публічної влади. Якщо у довоєнний період відносини між центральною владою та територіальними громадами формувалися в межах логіки децентралізації, то з введенням правового режиму воєнного стану ця модель набула гібридного характеру, поєднавши елементи централізації зі збереженням інституційної автономії місцевих органів влади. У межах концепції Роберта Ранкіна цей спосіб взаємодії найбільше відповідає третьому підходу, який полягає в збереженні більшості управлінських функцій за цивільною адміністрацією, за винятком тих випадків, що безпосередньо стосуються ведення воєнних дій [150, с. 285].

Оскільки організаційна природа цих адміністрацій має гібридний характер, військові адміністрації можуть інтегрувати окремі функції місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, перебираючи на себе їхні повноваження. Це, своєю чергою, може призводити до конфліктів між цивільними та військовими органами управління. Така ситуація створює нові виклики для трансформації взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, особливо в регіонах, де здійснення публічного управління є ускладненим або фактично неможливим [145, с. 183].

Олександра Бикова та Вікторія Самань також звертають увагу на те, що цивільні й військові адміністрації під час війни періодично стикаються з проблемою розмежування повноважень, що неминуче спричиняє конфлікти. На їхню думку, з метою їх запобігання військові адміністрації не повинні руйнувати або підміняти вже сформовану систему місцевого самоврядування, а мають реагувати на виклики шляхом налагодження

ефективних механізмів та інструментів оперативного прийняття рішень на місцевому рівні в умовах війни [3, с. 267-268].

Українською особливістю такої трансформації стало те, що навіть за умов утворення військових адміністрацій не відбулося повного витіснення місцевого самоврядування. У багатьох випадках колишні керівники громад призначалися очільниками військових адміністрацій, що забезпечувало інституційну тяглість та збереження локального управлінського досвіду [153, с. 413].

У свою чергу, Т.В. Стешенко та А.С. Зозуля підкреслюють, що органи місцевого самоврядування усіх рівнів співпрацюють із військовим командуванням та військовими адміністраціями, погоджуючи окремі повноваження та отримуючи додаткові завдання, пов'язані з реалізацією заходів воєнного стану [64, с. 104]. Така модель взаємодії свідчить не про формальну підпорядкованість, а про функціональну інтеграцію місцевого самоврядування в систему управління держави під час війни.

Андрій Миколук акцентує увагу на тому, що ефективність взаємодії між органами державної влади, керівництвом територіальних громад та представниками громадських і волонтерських організацій дозволила уникнути гострих криз в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації [44, с. 67]. Отже, воєнний стан не зруйнував горизонтальні зв'язки, сформовані внаслідок децентралізації, а навпаки, активізував їх.

Андрій Миколук визначає основні завдання, покладені на громади в умовах війни, зокрема: взаємодію з військовими адміністраціями; підтримку військового командування; роботу з внутрішньо переміщеними особами; реагування на виклики окупації; співпрацю з волонтерами, громадськими ініціативами та міжнародними партнерами [44, с.70].

Водночас трансформація взаємодії супроводжується низкою ризиків. М. Рабінович та співавтори звертають увагу на те, що широкі та гнучкі правові положення щодо створення військових адміністрацій можуть

створювати простір для потенційного політичного зловживання [153, с. 413-414]. Таким чином, надзвичайні повноваження державних органів потребують чітких процедурних гарантій і контролю.

Окремий вимір трансформації взаємодії стосується фінансових ресурсів. Централізація фондів відновлення, за висновками дослідників, може призводити до нерівномірного розподілу ресурсів і, як наслідок, до послаблення автономії громад у визначенні власних пріоритетів розвитку [153, с. 414]. Це змінює характер взаємодії між державними органами та органів місцевого самоврядування із партнерського на більш ієрархічний.

В українських дослідженнях також наголошується, що, попри запровадження воєнного стану, інститути місцевого самоврядування зберігають значний потенціал функціонування та здатні приймати рішення, спрямовані на забезпечення життєдіяльності громад [3, с. 267]. Це свідчить про те, що трансформація взаємодії має адаптаційний, а не руйнівний характер.

Отже, український приклад свідчить, що воєнний стан не обов'язково передбачає скасування довоєнної системи місцевого самоврядування, як це характерно для традиційного підходу, а натомість трансформує її у формат функціональної взаємозалежності між державними та місцевими органами влади. Це, своєю чергою, дозволяє уникнути надмірного перевантаження центрального апарату та водночас зберегти спроможність територіальних громад до самостійного реагування на кризові виклики. Ефективність такої змішаної моделі визначається насамперед здатністю забезпечити баланс між безпековими імперативами та принципами місцевої демократії, що в перспективі може стати одним із ключових критеріїв повоєнної інституційної стійкості України.

Інституційні трансформації системи державного управління в Україні під час війни свідчать про її надзвичайно ефективну адаптивність на всіх рівнях - від найвищого до більш локального. Така здатність органів

публічної влади безперервно виконувати ключові функції, а також адаптуватися до нових умов без руйнування легітимності та керованості, якої ніхто не очікував у XIX ст. свідчить про високий рівень інституційної стійкості органів державного управління в умовах війни. Зокрема, моніторинговий звіт SIGMA зафіксував, що в умовах повномасштабної агресії державна продовжила функціонувати та надавати послуги громадянам і бізнесу, демонструючи «високу стійкість і гнучкість» [53,с. 7].

Водночас інституційна стійкість системи державного управління в умовах тривалої війни не може розглядатися виключно як наслідок оперативної мобілізації ресурсів чи концентрації владних повноважень. Її сутність полягає у здатності публічної влади вдало поєднати посилення управлінської вертикалі з одночасним збереженням багаторівневої структури держави та механізмів демократичної легітимації. Саме це поєднання забезпечує трансформація державного управління під час війни.

Тривала війна створює умови, за яких первинні надзвичайні механізми реагування поступово трансформуються у відносно стабілізовані управлінські практики. Якщо на початковому етапі, для традиційної моделі трансформації державного управління пріоритетом є швидкість і централізованість прийняття рішень, то в умовах затяжного конфлікту визначальною стає здатність системи адаптувати ці механізми до постійного функціонування без руйнування інституційної рівноваги. У цьому сенсі стійкість забезпечується прогресивною моделлю трансформації, яка не лише концентрує надзвичайні повноваження, а й у здатна уникнути їх безконтрольної інституціоналізації.

В українських реаліях особливо важливим чинником інституційної адаптивності стала збережена багаторівневість публічного управління. Попри перерозподіл повноважень і посилення координаційної ролі центральних органів, система публічного управління змогла зберегти

спроможність до надання адміністративних та інших послуг населенню, що свідчить про її структурну стійкість та інституційну зрілість [53, с. 7].

Суттєвим є також те, що тривала війна формує нову логіку співвідношення між ефективністю та легітимністю. Якщо у традиційній короткостроковій перспективі пріоритет може надаватися оперативності рішень, то у прогресивній довгостроковій - саме збереження суспільної довіри та конституційної стабільності стає ключовою умовою стійкості. Відтак інституційна адаптивність полягає не лише у технічному вдосконаленні процедур, а й у здатності влади підтримувати баланс між вимогами безпеки та демократичними стандартами.

Таким чином, інституційна стійкість органів публічної влади в умовах тривалої війни є результатом складного процесу структурної перебудови системи державного управління, у межах якого концентрація повноважень поєднується з функціональною гнучкістю, а централізація - із збереженням багаторівневої моделі врядування. Саме така конфігурація, на нашу думку, може забезпечити не лише здатність держави реагувати на поточні воєнні загрози, а й сформує міцне підґрунтя для післявоєнної модернізації та відновлення інституційної рівноваги.

3.2. Механізми функціонування державного управління в умовах воєнного стану

Не менш важливим питанням у контексті дослідження особливостей адаптації системи державного управління України в умовах воєнного стану є визначення відповідних механізмів її забезпечення. Оскільки будь-які зміни в системі державного управління потребують належного нормативно-правового закріплення, саме правові інструменти виступають ключовою передумовою їх легітимності, інституційної визначеності та практичної реалізації.

У цьому зв'язку нормативно-правові механізми слід розглядати не лише як формальну сукупність законів і підзаконних актів, а як цілісну систему правового регулювання, що визначає порядок запровадження воєнного стану, межі та обсяг повноважень органів державної влади, процедури їх взаємодії, а також гарантії парламентського й судового контролю. Саме через ці механізми забезпечується баланс між потребами оперативного управління в умовах збройної агресії та збереженням конституційних принципів, зокрема верховенства права, поділу влади та пропорційності обмежень прав і свобод.

У світовій практиці сформувалися два основних нормативно-правових механізми забезпечення функціонування державного управління в умовах війни. Ці механізми отримали теоретичне осмислення у концепції «конституційної диктатури» та концепції «вбудованого винятку», які ми вже розглядали раніше.

Перший підхід передбачає тимчасову концентрацію владних повноважень у межах конституційно визначеного надзвичайного режиму з метою оперативного реагування на екзистенційну загрозу державі. Теоретичне осмислення концепції «конституційної диктатури» здійснювали такі відомі вчені, як Карл Фрідріх та Клінтон Россітер. У

сучасному конституційно-правовому дискурсі їхні ідеї отримали подальший розвиток у працях низки дослідників, зокрема Гійом Тюссо. Так, наприклад, Тюссо стверджує, що сила надзвичайних повноважень полягає в рідкисності їх застосування, що нібито підтверджує їхню легітимність [166, с. 516].

Цей підхід знаходить відображення у закріпленні в конституціях і спеціальному законодавстві процедур запровадження воєнного або надзвичайного стану, визначенні суб'єктів прийняття рішень, обсягу делегованих повноважень та строків їх дії. Водночас ключовим елементом такого механізму виступає принцип тимчасовості та контрольованості надзвичайних повноважень, що покликаний запобігти їх трансформації з виняткового інструменту захисту держави на постійну форму здійснення влади. Саме тому нормативно-правові механізми в межах цієї моделі мають поєднувати розширення управлінських можливостей із чітко визначеними процедурними гарантіями парламентського й судового контролю.

Ось як про це пише Андрій Цвіттер: «причиною існування правових норм щодо надзвичайних станів є забезпечення виживання держави та її громадян та повернення ситуації до нормального стану шляхом тимчасової зміни структури державних функцій на користь ефективності та результативності» [182, с. 6].

Другий підхід, навпаки, ґрунтується на необхідності інтеграції виняткових повноважень у загальну систему правового регулювання без створення окремого «позасистемного» режиму. Прихильники концепції «вбудованого винятку» сформувалися пізніше - як результат критичного переосмислення теорії «конституційної диктатури». Серед них є такі відомі вчені як Роберт Лівінгстон Шуйлер, Марк Неоклеус, Девід Дайзенгауз, Андрій Цвіттер та інші. На їхню думку, головна проблема класичного підходу полягає в тому, що тимчасові надзвичайні механізми з

часом можуть інституціоналізуватися та зберігатися в нормативно-правовій системі, створюючи суттєві ризики для демократичних цінностей і принципу верховенства права.

Це створює необхідність такої побудови правового регулювання, за якої навіть у період воєнного стану органи державної влади діятимуть у межах загальних процедур і принципів конституційного порядку. Відповідно, механізми забезпечення функціонування державного управління мають передбачати не лише розширення повноважень, а й чіткі стандарти їх застосування, пропорційність обмежень прав і свобод, а також не лише ефективні інструменти парламентського та судового контролю, але й активніше залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень. Саме такий механізм покликана мінімізувати ризик «конституційної диктатури» та забезпечити збереження демократичної легітимності влади в умовах воєнного стану.

Так, наприклад, Андрій Цвіттер зазначає, що навіть у разі запровадження національного надзвичайного стану, коли виконавчі та адміністративні органи підпадають під менші законодавчі обмеження, вони все одно залишаються пов'язаними правом, оскільки їхні надзвичайні повноваження безпосередньо впливають із конституції [182, с. 15]. Це означає, що держава яка вважає себе правовою, повинна залишатися такою за будь-яких обставин, зокрема й під час надзвичайної ситуації [182, с. 16].

У межах запропонованої нами концепції ці механізми репрезентовані двома основними моделями трансформації державного управління в умовах війни: традиційною та прогресивною.

Традиційна модель відповідає логіці концентрації повноважень у межах спеціального правового режиму та передбачає чітке нормативне визначення порядку запровадження воєнного стану, розширення компетенції виконавчої влади, а також встановлення процедур парламентського схвалення й подальшого контролю.

Натомість прогресивна модель орієнтується на інституційне «вбудовування» виняткових механізмів у загальну систему конституційного регулювання, що забезпечує безперервність функціонування органів державної влади без створення окремої позасистемної правової конструкції.

Український нормативно-правовий механізм забезпечення функціонування державного управління в умовах воєнного стану може бути яскравим прикладом традиційного підходу. Оскільки, Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» передбачає значне розширення повноважень виконавчої влади в умовах збройної агресії. У статтях цього закону закріплено можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод громадян, для мобілізації людських і матеріальних ресурсів, а також введення спеціального режиму управління в окремих адміністративно-територіальних одиницях. Згідно з законом, військове командування разом із військовими адміністраціями отримує можливість брати участь в управлінні на місцевому рівні, координувати діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [56].

Крім того, Кабінет Міністрів України отримує право ухвалювати нормативно-правові акти з обмеженим обсягом обговорення, забезпечуючи таким чином оперативність у реагуванні на виклики безпеки. Також дозволяється вилучення майна у приватних осіб для потреб оборони, запровадження трудової повинності, комендантської години та інших надзвичайних заходів, що дуже нагадує закон «Про надзвичайні повноваження (оборону)» 1940 р. прийнятий у Великій Британії під час Другої світової війни [99].

Водночас закон України передбачає низку механізмів контролю над розширеними повноваженнями виконавчої влади. Передусім, рішення про введення воєнного стану ухвалює Президент України, але виключно за

згодою Верховної Ради України, що забезпечує парламентський контроль на етапі ініціювання. Крім того, протягом дії воєнного стану Рада зберігає за собою право контролювати його реалізацію шляхом заслуховування звітів уряду, затвердження указів Президента та призначення перевірок. Однак найважливішим інструментом впливу Верховної Ради на реалізацію режиму воєнного стану є контроль за терміном його дії, що унеможливорює автоматичне або необмежене продовження надзвичайних повноважень виконавчої влади.

Таким чином, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» формалізує саме традиційний підхід до трансформації державного управління в умовах війни, а саме - надання виконавчій владі тимчасових широких інструментів прийняття рішень в поєднанні із механізмами стримування й протидії з боку законодавчої гілки влади.

У таких умовах організаційно-управлінські механізми координації та прийняття рішень в умовах війни не є спонтанними, а формуються як відповідь на комплекс системних викликів, що постають перед державою в умовах воєнного стану. Війна докорінно змінює середовище функціонування публічної влади, зумовлюючи необхідність переосмислення управлінських пріоритетів, адаптації організаційних структур, перегляду процедур ухвалення рішень та впровадження нових форматів взаємодії між суб'єктами публічного управління.

Суттєвим внеском у дослідження природи викликів воєнного часу є робота Микола Іжі та Лариса Курносенко «Публічне управління в умовах викликів воєнного стану». Війна, за їхніми висновками, спричинила появу низки викликів для влади на всіх рівнях управління, подолання яких потребує зміни підходів до роботи публічних службовців, переосмислення пріоритетів публічної політики та формування нових форм співпраці між державними органами, бізнесом і громадянським суспільством [25, с. 13-14].

Вони визначають основні групи викликів, що впливають на стійкість держави в умовах війни та матимуть довгострокові наслідки для повоєнного розвитку: безпекові, ресурсні, інтеграційні та інформаційні [25, с. 14-15]. Безпекові виклики пов'язані з необхідністю забезпечення фізичної безпеки населення, захисту критичної інфраструктури та безперервності функціонування органів влади. Реагування на цю групу викликів потребує суттєвих змін на рівні організації діяльності органів державного управління, налагодження чітких механізмів міжвідомчої координації, перерозподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади, а також формування спеціалізованих інституцій, відповідальних за управління захистом цивільного населення в умовах кризових ситуацій.

У цьому контексті показовим є досвід Держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій, яка ґрунтується на інтеграції цивільної оборони до загальної системи національної безпеки. Як зазначає українська дослідниця Анна Терент'єва, в Ізраїлі завдання із захисту цивільного населення в умовах кризових ситуацій покладено саме на цивільну оборону, яка є складовою системи національної безпеки та орієнтована на реагування на різноманітні військові й терористичні загрози, зокрема ракетні й бомбові атаки, що так знайомо українцям [71, с. 310].

Вона підкреслює, що державна політика у сфері безпеки цивільного населення в Ізраїлі реалізується узгоджено на державному та місцевому рівнях, де на центральну владу покладено формування стратегічних програм підвищення обороноздатності, тоді як органи місцевого самоврядування відповідають за створення оборонної інфраструктури та розроблення порядків розгортання сил і засобів захисту населення на підвідомчих територіях [71, с. 310-311]. Такий підхід забезпечує поєднання

централізованого стратегічного управління з децентралізованою відповідальністю за практичну реалізацію заходів безпеки.

Важливим елементом ізраїльської моделі є також концепція «захисту тилу», у межах якої управління в умовах надзвичайних ситуацій природного, техногенного характеру та бойових дій розглядається як складова загальної системи оборони держави [71, с. 313]. Реалізація цієї концепції інституційно забезпечується діяльністю Командування внутрішнього фронту (тилу) Ізраїлю, місія якого полягає у посиленні національної стійкості та врятуванні життів цивільного населення шляхом підготовки до дій у докризовий період [71, с. 322-323].

Крім того, ізраїльський досвід демонструє важливість нормативного закріплення вимог до інфраструктури цивільного захисту. Зокрема, законодавством передбачено обов'язкове облаштування у житлових будинках кімнат безпеки або бомбосховищ, що мають броньовані конструкції та автономні системи вентиляції з фільтрацією повітря [71, с. 315]. Це свідчить про поєднання управлінських, інженерних і правових інструментів у реалізації безпекової політики.

Таким чином, ізраїльська модель реагування на безпекові виклики базується на інституційній інтеграції цивільного захисту в систему національної безпеки, чіткому розмежуванні повноважень між рівнями влади, розвитку спеціалізованих органів управління та активному залученні населення до дотримання безпекових протоколів. Застосування подібних підходів у національному контексті може сприяти підвищенню спроможності системи державного управління України забезпечувати захист населення та зберігати ефективність держави в умовах війни.

Ресурсні ж виклики проявляються у різкому скороченні фінансових, матеріальних та людських ресурсів, що обмежує спроможність держави реалізовувати публічні політики в традиційному форматі. Реагування на цю групу викликів, як правило, передбачає перехід до режиму цільової

мобілізації ресурсів (фінансів, промислових потужностей, робочої сили та логістики), а також створення або посилення спеціалізованих координаційних інституцій, здатних у централізований спосіб розподіляти дефіцитні ресурси й синхронізувати потреби фронту та тилу.

Вивчаючи досвід країн-учасниць Другої світової війни Марк Гаррісон наголошує, що всі основні воюючі держави стикалися зі складною проблемою балансування потреб збройних сил і військового виробництва з потребами цивільного сектору, а надмірна мобілізація праці та інших ресурсів могла створювати загрозу економічній і соціальній стійкості [118, с. 19].

Показовим прикладом інституційної відповіді на ресурсні та мобілізаційні виклики є досвід США, де ще в міжвоєнний період формувалися передумови для централізації закупівель, планування промислової мобілізації та координації розподілу матеріалів. Так, Алан Гропман зазначає, що після ухвалення National Defense Act (1920) у Сполучених Штатах Америки було сформовано більш уніфікований апарат закупівель і закладено основу для планування майбутньої індустріальної мобілізації [115, с. 14]. Автор звертає увагу на численні організації (агенції, бюро, ради тощо), створені урядом для забезпечення узгодження мобілізації матеріалів та промислових потужностей між різними суб'єктами сектору безпеки й оборони. Усі ці організації підпорядковувалися безпосередньо президентові. Таким чином, реагування на ресурсні виклики в американській моделі набувало форми інституціоналізованого планування та міжвідомчої координації, що дозволяло відходити від фрагментованих рішень окремих відомств.

Подібна інституційна логіка простежується й у досвіді Великої Британії, де війна прискорила формування Міністерства постачання і регіональних механізмів управління оборонним виробництвом. Леон Губерман зазначає, що загроза війни сприяла створенню Міністерства

постачання у 1939 р., однак уряд на старті намагався зберегти «нормальні комерційні підходи» до закупівель і обрав найслабшу (політично прийнятну) модель управління промисловою мобілізацією [116, с. 11]. На практиці, за його спостереженням, це призводило до посилення конкуренції між виробниками за державні замовлення й ускладнювали регіональну координацію [116, с. 11].

Водночас посилення ресурсних обмежень (дефіцит робочої сили, потужностей, часу) стимулювало перехід до системи краще адаптованої до умов воєнного часу. Так, наприклад, Леон Губерман відмічає створені на початку 1940 р. районні ради до яких входили представники Міністерства постачання, і які відповідали за покращення координації між виробництвами, хоча і мали обмежений вплив [116, с. 12]. Паралельно Велика Британія нарощувала власне державне виробництво. Так, той самий автор фіксує, що вже до середини 1940 р. у Вельсі шість Королівських артилерійських заводів Міністерства постачання перебували на стадії будівництва або входили у виробництво [116, с. 12]. Це дає підстави трактувати реакцію на ресурсні виклики під час другої світової війни у Великобританії як комбінацію рішень:

1. інституційної перебудови управління закупівлями та виробництвом, зокрема створення спеціального міністерства;
2. створення спеціальних органів які відповідали за координацію ресурсів;
3. розширення державної присутності у виробничих ланцюгах, коли ринкові механізми не гарантували потрібної швидкості й масштабів мобілізації.

У підсумку реагування на ресурсні виклики під час війни доцільно розглядати як комплекс управлінських рішень, що включає централізоване планування потреб і розподілу дефіцитних ресурсів, а також створення спеціалізованих організацій для посилення координації між державою та

виробничим сектором. Такі рішення можуть також сприяти подоланню окремих інтеграційних викликів, про які згадують Микола Іжа та Лариса Курносенко, зокрема в частині налагодження координації дій державних, бізнесових і громадських інститутів у процесі ухвалення управлінських рішень в умовах війни. Саме ці кроки формують підґрунтя для підвищення стійкості держави на полі бою та в тилу.

Не менш важливими групами викликів, які виокремлюють у своїй роботі Микола Іжа та Лариса Курносенко, є інформаційні виклики, пов'язані з протидією дезінформації, кіберзагрозам і забезпеченням стійких публічних комунікацій.

Як наголошують українські дослідники Тетяна Ковальова, Юрій Токар та Юлія Колодич, перебіг російсько-української війни наочно підтверджує, що інформаційна грамотність суспільства та безпека населення є критично важливими для безпеки держави, оскільки їхній брак унеможлиблює здатність усвідомлено і реалістично сприймати й аналізувати події та може призводити до посилення загроз і значних негативних наслідків. Це означає, що забезпечення інформаційної безпеки виходить за межі суто технічних заходів і має охоплювати розвиток медіаграмотності як складника національної стійкості.

Окремим проявом викликів війни, які безпосередньо впливають на інституційно-організаційні зміни, є трансформація сфери надання адміністративних послуг. За спостереженнями І. Криворучко, у перші місяці воєнного стану було виправдано призупинено надання окремих адміністративних послуг та доступ до державних реєстрів із подальшим поетапним відновленням їх роботи, що супроводжувалося ухваленням оперативних управлінських рішень щодо продовження дії документів, автоматичного подовження соціальних виплат, запровадження цифрових інструментів («ЄДокумент», «ЄДопомога» тощо) [28, с. 42-43]. Це свідчить

про необхідність гнучкого перегляду організаційних процедур та посилення ролі цифрових технологій у структурі публічного управління.

У свою чергу, Микола Іжа та Лариса Курносенко наголошують, що система надання адміністративних послуг адаптувалася до умов воєнного стану завдяки урядовим рішенням щодо невідкладності та екстериторіальності окремих послуг, а також активному впровадженню електронних сервісів, зокрема мобільного застосунку «Дія» [25, с. 18-19]. Такі зміни актуалізують потребу в інституційному закріпленні нових організаційних моделей сервісної та цифрової держави.

Виклики воєнного часу суттєво вплинули й на кадровий потенціал публічної служби. Як зазначено у моніторинговому звіті програми SIGMA, державна служба в Україні сильно постраждала внаслідок збройної агресії росії та наступного введення воєнного стану [53, с.82]. Так, наприклад, війна не лише вплинула на розширення інституційних рамок державної служби, зокрема через створення військових адміністрацій. Але і також вплинула на кадри, оскільки багато державних службовців виїхали з країни, перемістилися в інші регіони або були мобілізовані.

Микола Іжа та Лариса Курносенко також зазначають, що значна частина державних службовців була змушена змінити місце проживання або перейти на дистанційний формат роботи, що зумовило необхідність нормативного врегулювання дистанційної праці та спрощення процедур добору кадрів на державну службу в умовах воєнного стану [25, с. 19-20].

Річний звіт НАДС за 2022 рік конкретизує масштаби кадрових втрат у державній службі внаслідок війни. Зокрема, за даними Національного агентства України з питань державної служби, протягом 2022 року 4 355 державних службовців виїхали за кордон, 4 713 перебували на окупованих територіях або в зонах бойових дій, 108 загинули, 80 отримали поранення, 205 зникли безвісти, а 3 637 були мобілізовані [51, с. 6]. Деякі з цих показників продовжують зростати і досі, наприклад, станом на 2024 рік

було мобілізовано вже 4 316 державних службовців. Такі показники свідчать про системний характер кадрової кризи, яка безпосередньо впливає на спроможність органів влади реалізовувати свої функції [52, с. 5].

Водночас у звіті програми SIGMA підкреслюється, що, попри надзвичайні умови, система державного управління продемонструвала високу гнучкість і здатність зберігати функціонування та надання послуг громадянам і бізнесу, а загальна ефективність державного управління залишається майже на довоєнному рівні [53, с.8]. Це свідчить про наявність певного запасу інституційної стійкості, однак не знімає гостроти проблем у сфері управління людськими ресурсами.

У цьому контексті зафіксована дослідниками здатність системи державного управління зберігати функціональність в умовах війни вказує на наявність адаптивного потенціалу інституційної стійкості. Галина Зеленько підкреслює, що в перший рік повномасштабної війни регрес показників інституційної спроможності за більшістю напрямів був незначним, а держава фактично продемонструвала максимально можливу гнучкість у межах чинного правового режиму воєнного стану, активізувавши діяльність органів влади та запобігши виникненню кризи керованості [19, с. 51-52]. Це дозволяє розглядати інституційно-організаційні зміни воєнного часу як чинник підтримання керованості та цілісності держави.

Разом із тим Марія Масик-Бесова звертає увагу, що головною проблемою у сфері гарантування інституційної стійкості органів державної влади є фрагментарність і несистемність заходів, а також брак термінологічної та концептуальної визначеності щодо гарантування інституційної стійкості та відсутність профільних законів, що істотно гальмує процеси її посилення [45, с. 123]. У контексті війни це означає, що

окремі організаційні рішення мають бути інтегровані в цілісну систему управління, а не залишатися сукупністю ізольованих практик.

Крім того, авторка зазначає, що з огляду на обмеженість ресурсів держави та наявні системи національної безпеки й кризового менеджменту доцільно формувати систему забезпечення інституційної стійкості шляхом імплементації принципів стійкості в різних секторах управління з урахуванням системних зв'язків між ними [45, с. 125]. Це безпосередньо корелює з логікою інституційно-організаційних трансформацій державного управління під час війни, коли відбувається переосмислення архітектури управління, посилення міжвідомчої координації та запровадження гнучкіших механізмів ухвалення рішень.

Отже, організаційно-управлінські механізми трансформації державного управління під час війни виникають як результат реагування на сукупність безпекових, соціально-економічних, ресурсних, кадрових та інформаційних викликів, що робить із них одну з ключових умов забезпечення життєздатності держави та її спроможності реагувати на масштабні виклики. Досвід зарубіжних країн і сучасної України свідчить, що війна завжди призводить до зміни архітектури влади, модифікації та адаптації органів державного управління до нових умов. Водночас характер цих змін залежить не лише від політичної традиції, але і від інституційної зрілості та ресурсних можливостей держави.

Під час роботи над цим дослідженням нам неодноразово доводилося звертатися до прикладів функціонування державного управління в інших країнах, що сформувалися ще в період, коли комп'ютери займали цілі приміщення, а найпоширенішими засобами комунікації залишалися письмові повідомлення або телефонний зв'язок через дротові мережі. Натомість сьогодні світ істотно просунувся в розвитку інструментів комунікації, що пов'язано з цифровізацією публічного управління та перенесенням значної частини управлінських процесів у цифровий

простір. За останнє десятиліття використання урядом України сучасних технологій для надання державних послуг також значно зросло [170, с. 60].

Ця обставина принципово змінює характер функціонування державного управління в умовах війни. Якщо раніше швидкість прийняття рішень і передачі інформації суттєво обмежувалася технічними можливостями, то сучасні цифрові технології можуть забезпечити майже миттєву координацію між центральними та місцевими органами влади, оперативний обмін даними, дистанційне ухвалення управлінських рішень і безперервність надання публічних послуг навіть в умовах фізичної загрози інституціям, як це було у 2022 році [53, с. 142-143].

У цьому контексті комунікаційні та цифрові механізми набувають системоутворюючого значення для функціонування державного управління, оскільки саме вони забезпечують безперервність управлінських процесів, оперативність прийняття рішень і підтримання легітимності влади. Сучасна війна трансформує систему управління, зміщуючи акцент із процедурної стабільності на швидкість реакції, адаптивність та інформаційну стійкість. У такій ситуації ефективність держави визначається не лише нормативно-правовими чи організаційними механізмами, а й спроможністю вибудувати цілісну комунікаційно-цифрову інфраструктуру, здатну функціонувати в умовах руйнування фізичних мереж, постійних кіберзагроз та інформаційно-психологічних атак.

У цьому контексті важливою є інституційна роль Міністерства цифрової трансформації України, яке інтегрує цифрові рішення в систему публічного управління, координує розвиток електронних сервісів і забезпечує їх функціонування в умовах підвищених ризиків [53, с. 8]. Комунікація дедалі більше переходить у цифрове середовище, що дозволяє державі оперативно поширювати офіційну інформацію, формувати єдину інформаційну позицію і таким чином протидіяти ворожій дезінформації.

Разом із тим цифрова трансформація створює нові виклики. Зокрема зростає ризик кібератак на державні реєстри та критичну інформаційну інфраструктуру, що вимагає інтеграції механізмів кіберзахисту у систему державного управління. Так, наприклад, Ігор Ткаченко у своєму дослідженні наголошує, що під час повномасштабної війни цифрова інфраструктура держави стала ціллю системних кібератак, спрямованих не лише на технічне порушення роботи сервісів, а й на досягнення стратегічних цілей - кіберрозвідки, руйнування критичної інфраструктури та проведення психологічних операцій. Також він підкреслює, що урядові системи, які забезпечують комунікацію, прийняття рішень та надання електронних послуг, «стали особливо вразливими до кіберзагроз» в умовах сучасного збройного конфлікту [170, с. 60].

Такі дії ворога змусили український уряд вживати активних заходів для забезпечення стійкості державних електронних послуг, цифрової безпеки та цілісності урядової інформаційно-комунікативної інфраструктури, а також для захисту персональних даних протягом усього конфлікту [170, с. 59]. На нашу думку, це перетворює цифровий простір на повноцінний окремий вимір протистояння, у якому відсутні чітко визначені конвенційні обмеження, усталені правила та гарантії гуманності. Саме тому сучасна трансформація державного управління в умовах війни є неможливою без урахування комунікаційних і цифрових механізмів його функціонування.

Особливого значення в цьому контексті набуває концептуальне розуміння е-урядування не лише як технічної модернізації, а як трансформаційного процесу. Ігор Ткаченко вказує на те, що е-урядування охоплює ширші зміни в адміністративних практиках, механізмах надання послуг і взаємодії між державою та громадянами [170, с. 60–61]. Це означає, що стратегічні комунікації держави в цифровому середовищі

стають вже не просто допоміжними, а системоутворюючими елементами публічного управління.

Яскравим прикладом адаптації комунікаційних та цифрових механізмів функціонування державного управління в умовах війни став застосунок «Дія», який фактично виконує функцію комунікаційного хабу між державою та громадянами, забезпечуючи доступ до соціальної підтримки, реєстраційних процедур та інших критично важливих сервісів навіть у зонах активних бойових дій [53, с. 141]. Швидке відновлення роботи електронних сервісів після початкового їх обмеження на початку вторгнення стало свідченням інституційної гнучкості та здатності адаптуватися до нових ризиків.

Водночас варто звернути увагу на те, що попри значні досягнення у впровадженні окремих цифрових рішень, в Україні процес трансформації комунікаційних і цифрових механізмів функціонування державного управління потребує вирішення низки проблемних питань, які у своєму дослідженні також визначає Ігор Ткаченко.

По-перше, він підкреслює, що Україна не адаптувала стратегію електронного врядування ані до умов повномасштабної війни, ані до викликів післявоєнного періоду [170, с. 64]. Це свідчить про необхідність її концептуального оновлення з урахуванням не лише нових світових тенденцій е-урядування, але і безпекових ризиків та завдань повоєнного відновлення.

По-друге, важливим чинником, що зумовлює відставання України у сфері цифрового та інформаційного розвитку, на думку Ігоря Ткаченка, є суттєва невідповідність і застарілість як законодавчої бази, так і моделі інституційного управління в цій сфері [170, с. 64]. Відтак особливої актуальності набуває приведення ключових нормативно-правових актів у відповідність до стратегічних цілей держави та сучасних технологічних тенденцій, що дозволить забезпечити узгодженість цифрової політики з

потребами безпеки, управлінської ефективності та інституційної стійкості в умовах війни.

Таким чином, попри помітний прогрес у цифровізації, трансформація комунікаційних і цифрових механізмів державного управління залишається незавершеною. Ключові проблеми полягають у відсутності адаптованої до війни та повоєнного періоду стратегії е-урядування, а також у застарілості нормативної та інституційної бази, що потребує системного оновлення цифрової політики - з урахуванням безпекових ризиків, технологічних змін і завдань повоєнного відновлення держави.

Водночас, варто зауважити, що сама цифрова трансформація не є самоціллю, а лише створює інструментальну основу для реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя. Саме через комунікаційно-цифрові механізми сьогодні значною мірою забезпечується надання соціальної підтримки, координація гуманітарної допомоги, функціонування освітніх і медичних сервісів, а також взаємодія держави з громадянами в умовах воєнного стану. Тому логічним продовженням дослідження процесу трансформації державного управління під час війни є аналіз того, як зміни в управлінських механізмах вплинули на зміст, пріоритети та інструменти державної політики в соціальній та гуманітарній сферах в умовах воєнного стану.

3.3. Трансформація державної політики в соціальній та гуманітарній сферах в умовах воєнного стану

Досліджуючи механізми та моделі трансформації системи державного управління в умовах війни, ми маємо враховувати й особливості їхнього впливу на соціальну та гуманітарну сфери. Це зумовлено тим, що під час війни цей напрям державної політики набуває стратегічного значення, оскільки його ефективність безпосередньо впливає на стійкість суспільства, його мобілізаційну спроможність та рівень підтримки населенням державних рішень.

Можна припустити, що в межах традиційної моделі трансформації державного управління соціальна політика в умовах війни продовжує підпорядковуватися логіці централізації, жорсткого перерозподілу ресурсів і пріоритетності безпекових завдань. Це простежується, зокрема, на прикладі Великобританії та Сполучених Штатів Америки під час Другої світової війни. Так, наприклад, британський Закон про надзвичайні повноваження (оборону) 1939 року передбачав поширення урядового контролю на багато аспектів повсякденного життя під час війни, зокрема на нормування продуктів харчування тощо [59].

Приклад Сполучених Штатів Америки також свідчить про подекуди надмірну централізацію державного управління в соціальній та гуманітарній сферах. Характерною особливістю цієї практики стала передача всіх функцій цивільної влади на Гаваях військовому керівництву, що з часом спричинило відкриті дискусії щодо доцільності таких радикальних заходів.

Доволі детальний перелік частини функцій, які перейняли військові, наводить у своїй статті Роберт Ранкін: контроль за цінами; нормування товарів для цивільного населення; управління лікарнями; контроль виробництва та розподілу продуктів харчування; регулювання орендної

плати; контроль транспортної мережі та дорожнього руху; забезпечення охорони здоров'я, санітарії та профілактики захворювань серед цивільного населення; ліцензування та регулювання підприємницької діяльності; здійснення судових проваджень; контроль імпорту та експорту; цензура поштової кореспонденції; регулювання обігу алкогольних напоїв і наркотичних речовин; нагляд за школами та дітьми; управління іноземним майном; організація збору та утилізації сміття й відходів; регулювання банківської діяльності, валютних операцій і обігу цінних паперів; координація цивільної оборони; а також вирішення трудових і профспілкових питань [150, с. 286–287].

Згодом американська громадськість домоглася повернення більшості невійськових функцій управління, зокрема тих, що пов'язані із соціальними та гуманітарними питаннями, цивільній адміністрації на Гаваях. Водночас за військовими залишалися функції управління, пов'язані переважно із забезпеченням безпеки цивільного населення та протидією ворожим діям [150, с. 286–287].

Таким чином, світовий досвід демонструє, що в сучасних умовах традиційна централізація соціальної та гуманітарної політики під час війни покликана забезпечити оперативність ухвалення рішень і концентрацію ресурсів, однак водночас містить ризики надмірної бюрократизації, зниження інституційної гнучкості та обмеження участі громадянського суспільства. Тому постає питання, чи залишається такий підхід до адаптації державної політики в соціальній та гуманітарній сферах актуальним сьогодні та чи може він бути ефективно застосований в Україні. Відповідаючи на це питання доцільно звернутися до наукових розвідок українських вчених і з'ясувати основні пріоритети соціальної та гуманітарної державної політики під час війни в Україні.

Наприклад, Ірина Криворучко підкреслює, що публічне управління в умовах війни має одночасно забезпечувати розв'язання нагальних

соціально-економічних проблем, підтримання якості життя населення та формування інституційного середовища, орієнтованого на нові ціннісні засади розвитку суспільства [28, с. 38-42].

Значно ґрунтовніше сучасні викликів і пріоритети соціально-гуманітарної політики України в умовах повномасштабної війни аналізують у своїй роботі Дмитро Мельничук та Ірина Войналович. У результаті проведеного дослідження вони визначають, що «пріоритетними завданнями державної соціально-гуманітарної політики України під час війни мають стати: регулювання зовнішніх міграцій населення та створення стимулів для повернення вітчизняних емігрантів, посилення соціальної захищеності внутрішньо переміщених осіб, збереження та розвиток соціальної інфраструктури, а саме покращення якості освітніх послуг та активізація процесів посилення суспільної єдності, відновлення стійкості системи охорони здоров'я, вирішення проблем житлового забезпечення внутрішньо переміщених осіб, підвищення ефективності функціонування системи соціальної підтримки населення, формування банків та раціональне використання комунального, соціального і службового житла, послаблення загроз демографічних диспропорцій розвитку областей та територіальних громад України» [48, с. 294].

Вони детально аналізують масштабні демографічні та міграційні зрушення, спричинені війною, які виступають каталізатором трансформації управлінських рішень у соціальній сфері. На їхню думку, масові зовнішні міграції та внутрішні переміщення населення змінюють просторову конфігурацію соціальних потреб, що унеможлиблює застосування уніфікованих централізованих рішень. Це об'єктивно підштовхує державу до територіально диференційованої моделі управління, де ключова роль відводиться регіональному та місцевому рівням [48, с. 291].

Інші дослідники також підкреслюють, що держава вже не може ефективно діяти виключно через централізовані механізми під час війни. Зокрема, Еда Мерісалу, Олексій Деміхов, Наталія Летуновська та Леонід Таранюк у своєму груповому дослідженні також відзначають, що в умовах війни ключове значення набуває децентралізація управлінських рішень, де місцеві органи влади, громадські організації, волонтерські ініціативи та міжнародні партнери стають невід'ємними елементами системи публічного управління [140, с. 2].

Таким чином, саме на локальному рівні відбувається практична реалізація політики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, що трансформує традиційні уявлення про вертикаль державного управління, яка традиційно формується під час війни.

Окрім цього, особливе місце в статті Дмитро Мельничук та Ірина Войналович займає аналіз освітньої політики як інструменту державного управління в умовах війни. Автори розглядають освіту не лише як сферу надання послуг, а як механізм відтворення людського потенціалу, суспільної єдності та національної ідентичності. Так, наприклад, вони зазначають, що розвиток сфери освіти має слугувати посиленню суспільної єдності, а її змістовна складова має посилювати патріотичне виховання молодих поколінь [48, с. 292].

У цьому контексті, Дмитро Мельничук та Ірина Войналович акцентують увагу також на важливості впровадження єдиної інформаційної системи соціальної сфери [48, с. 292]. Така система має забезпечити кращу координацію дій органів державної влади з місцевим самоврядуванням та посилити прозорості управлінських рішень. Водночас впровадження такої інформаційної системи сприяє формуванню спільного соціального простору, у межах якого громадяни включаються в єдину систему взаємодії з державою, що об'єктивно підсилює потенціал соціально-гуманітарної політики держави під час війни.

Таким чином, аналіз історичного досвіду функціонування державного управління під час війни та сучасних наукових підходів дозволяє нам зробити висновок, що традиційна модель централізованого управління соціальною та гуманітарною сферою, попри свою ефективність у забезпеченні швидкої координації дій держави, вже не повністю відповідає складності сучасних суспільних викликів. Масові міграційні процеси, територіальна диференціація соціальних потреб, необхідність швидкої взаємодії між державними інституціями, місцевим самоврядуванням, громадянським суспільством та міжнародними партнерами формують нові вимоги до механізмів вироблення та реалізації державної політики.

У цих умовах соціальна та гуманітарна політика дедалі більше виходить за межі виключно централізованої вертикалі управління та набуває ознак багаторівневої системи взаємодії різних акторів публічного управління. Саме тому сучасний науковий дискурс дедалі частіше звертається до альтернативних підходів організації управління соціальною сферою під час війни, які передбачають ширше залучення місцевих громад, громадянського суспільства, цифрових інструментів та мережових механізмів координації.

Це, своєю чергою, підводить нас до розгляду прогресивної моделі трансформації державного управління в соціальній та гуманітарній сфері, яка базується на принципах децентралізації, партнерства держави й суспільства, гнучкості управлінських рішень та використанні сучасних інституційних і цифрових механізмів забезпечення соціальної стійкості під час війни.

Отже, ми змогли виокремити як основний напрямок функціонування державного управління під час війни в соціально-гуманітарній сфері посилення суспільної єдності, яке об'єднує усі вищезазначені виклики. Посилення суспільної єдності в умовах війни не завжди є спонтанним

соціальним ефектом, а здебільшого виступає результатом цілеспрямованої політики держави в соціально-гуманітарній сфері. Держава в таких умовах вимушена переорієнтовувати соціальну та гуманітарну політику з логіки мирного часу на прогресивну модель, у межах якої ключовим завданням стає збереження соціальної цілісності та довіри між громадянами і владою.

Зокрема, Галина Зеленько у своїй роботі також відзначає, що інституційна спроможність держави під час війни забезпечується поєднанням адекватної реакції органів державної влади на виклики воєнного часу та мобілізації суспільства, а необхідною умовою підтримання дієвості такого поєднання є створення ефективних інститутів суспільного залучення, які ґрунтуються на довірі громадян до державних органів різних рівнів і здатності інституцій бути ефективними та гарантувати безпеку [19, с. 49]. У таких умовах, взаємодія держави з громадськістю набуває особливого значення, оскільки саме від їх ефективності залежить здатність держави забезпечувати ці базові потреби.

Як зазначає Ірина Криворучко, в умовах військової агресії особливої актуальності набувають питання злагодженої взаємодії між органами влади та громадянським суспільством, оскільки лише за умов конструктивного діалогу та узгоджених дій між усіма учасниками управлінського процесу держава здатна забезпечити стійкість, збереження керованості та протидію загрозам [28, с. 39-40].

Провівши компаративний аналіз, у одному зі своїх попередніх досліджень, ми можемо стверджувати, що зв'язки з громадськістю мають щонайменше два основних вектори сприйняття: класичний та технічний. У класичному розумінні, представленому Р. Харлоу, С. Блеком, М. Бутко та іншими дослідниками, зв'язки з громадськістю розглядаються як інструмент впливу громадянського суспільства або просто громадськості на ухвалення та реалізацію державних рішень [117, с. 105]. У цьому разі організації є споживачами інформації про суспільні настрої і вподобання,

що допомагає їм краще виконувати свої управлінські функції та сприяє укоріненню демократичних цінностей в державі. Під час війни такий підхід допомагає владним інститутам отримати ширшу підтримку та довіру з боку громадян, а суспільству зберегти свій вплив на ухвалення політичних і управлінських рішень в країні.

Технічний вектор орієнтується на протилежну комунікацію суб'єктів, в якій зв'язки з громадськістю сприймаються як механізм впливу організації на громадську думку. Втіленням цього підходу є пропаганда. Її важливість була продемонстрована під час Другої світової війни. Досвід нацистської Німеччини та радянського союзу - двох найжорстокіших і найкривавіших режимів в середині минулого століття довів, що пропаганда є найнеобхіднішим елементом управління громадською думкою для тоталітарної держави в стані війни. Проте, подібна форма комунікації може бути неефективною без врахування інформації про настрої населення та завчасного передбачення тенденцій, про які Рекс Харлоу писав у своєму визначені.

Зокрема, український історик Ярослав Грицак порівнюючи різні підходи до українського питання з боку радянського союзу та нацистської Німеччини у своїй роботі «Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX ст.» помітив разючу відмінність у підходах двох тоталітарних режимів. Він зазначає: «У ході звільнення України більшовики почали відверту гру на українських патріотичних почуттях. Фраза «національна суверенна українська держава у формі Української РСР» з певного моменту стала все частіше повторюватися у радянських газетах і радіопрограмах... 10 жовтня 1943 р. було прийняте рішення заснувати орден Богдана Хмельницького. Тоді фронти, які вели бої на території України отримали назви українських, а частка українців в деяких арміях цих фронтів сягала 60-80%... Для посилення ролі національного фактору Верховна Рада СРСР схвалила реформу конституції, яка

передбачала право республік на свої власні військові формування, а також право встановлювати прямі зовнішні зв'язки» тощо [16, с. 451].

Це дозволяє нам зробити висновок, що радянський союз вдало використовував зв'язки з населенням (відсутність громадянського суспільства і демократичних інститутів в радянському союзі не дозволяє нам використовувати термін «зв'язки з громадськістю») поєднавши пропаганду з отриманою інформацією про настрої місцевого населення. Наслідком такої комунікації стало зростання частки українців серед мобілізованого населення майже утричі та прихильне ставлення до наступаючих радянських військ.

Натомість відсутність ефективних зв'язків з місцевим населенням та «непоступливість» німецького управління не дозволило реалізувати потенціал надпотужної нацистської пропаганди. Ось як про це пише Я. Грицак: «Гнучкість політики Москви стосовно нововідвойованої території разюче контрастувала з непоступливістю фашистського керівництва... німецька пропаганда змушена була представляти свої воєнні дії як війну за інтереси не лише Німеччини, а й за визволення європейських народів від більшовицької загрози. Допускалося формування національних військових частин... Але всі ці заходи мали виключно пропагандистський характер і ніким не були по-справжньому втілені в життя» [16, с. 452-453].

Відсутність ефективної комунікації з населенням та великі розбіжності між словом та ділом призвели до того, що нацисти не змогли заручитися підтримкою місцевого українського населення перед радянським наступом у 1945 році. Натомість правильне поєднання отриманої інформації про суспільні настрої та пропаганди змогло забезпечити радянські війська більшою підтримкою серед місцевого населення.

Проте приклад тоталітарних країн є не може бути використаний в повній мірі іншими країнами, оскільки вони не мають державних

інститутів які б були підзвітні громадськості. Нацистська Німеччина та Радянський союз використовували комунікацію виключно для формування бажаної громадської думки. Дещо інакше працюють зв'язки з громадськістю в демократичних країнах. Тут також існує й активно використовується пропаганда, для отримання широкої підтримки державних ініціатив, але державні інститути в демократичних країнах все рівно лишаються підзвітними та контролюються громадянами. Така система є одним із основних і найважливіших принципів демократії - підзвітність влади. Однак, під час війни цей принцип обмежує гнучкість і швидкість прийняття рішень, які є критично необхідними в таких умовах. Не менш небезпечним для демократій є вплив ворожої пропаганди на громадську думку.

Зовсім інакше були побудовані зв'язки з громадськістю під час Другої світової війни у Сполучених Штатах. Тут не було такої масової пропаганди як у Німеччині чи Радянському союзі, навпаки, Управління військової інформації Рузвельта проголосило «стратегію істини», або «стратегію правди»[82, с. 10]. На відміну від ворогів та, навіть, деяких союзників американський уряд заохочував поширення правдивої інформації про події на фронті. Зокрема, ЗМІ було надано дозвіл повідомляти громадськості про всі успіхи та невдачі союзників у цій війні [82, с. 6-7]. Все це мало нагадати громадськості про важливість боротьби і про страшні наслідки байдужості. Таким чином уряд всіляко намагався мобілізувати громадськість, яка поступово стомлювалася від тривалого і дорогого конфлікту[108, с. 59].

Однак, досвід США під час війни у В'єтнамі вже свідчить, як погано побудовані зв'язки з громадськістю можуть призвести до поразки у війні. Відсутність чітких формулювань, постійна зміна риторики та спроби видати бажане за дійсне призвело до того, що навіть найвище керівництво США не розуміло цілей цієї війни. Опитування проведене Дугласом

Кіннарлом свідчить, що сімдесят відсотків американських генералів не розуміли американських військових цілей у В'єтнамі [131, с. 25]. Під час цієї війни уряд США з самого початку намагався не привертати багато уваги до конфлікту. Тому зв'язки з громадськістю переважно слугували для того, щоб «викликати пасивну підтримку далекого конфлікту» серед громадян, а не мобілізувати їх на війну, як це було в роки Другої світової війни [82, с. 8]. Згодом, зв'язки з громадськістю і зовсім перетворилася лише на засіб контролю з потужною цензурою [108, с. 64]. Відсутність правдивої та повної інформації з офіційних джерел у демократичній країні призвела до поширення недовіри до системи державних інститутів і активізації антивоєнних протестів, які до того ж підбурювалися чутками про поразки на полі бою.

Таким чином, система державного управління в умовах війни потребує налагодження правдивого та ефективного зв'язку з громадськістю. Такий зв'язок може бути забезпечений у межах прогресивної моделі трансформації державного управління, у якій комунікація розглядається не лише як інструмент інформування населення, а й як механізм підтримання суспільної довіри, залучення громадянського суспільства до спільного реагування на виклики війни та забезпечення демократичної легітимності державних рішень. Це, своєю чергою, дозволяє системі державного управління вирішувати низку важливих завдань.

По-перше, покращить розуміння владою потреб громадськості. У часи війни уряду важливо мати ясне розуміння потреб і очікувань громадськості. За допомогою регулярних досліджень громадської думки, опитувань і соціологічних досліджень, держава може отримати інформацію про стан думки громадськості, її ставлення до військових дій, підтримку військової кампанії та потреби населення. Це дозволить уряду

адаптувати свою комунікаційну стратегію та діяти відповідно до очікувань громадськості [37, с. 109].

По-друге, забезпечить прозорість та доступ до офіційної інформації. Уряду важливо забезпечити відкритість та доступність інформації під час війни. Громадськість повинна мати можливість ознайомитися з офіційною інформацією щодо військових дій, стратегічних планів та прогресу в боротьбі. Чесна та точна інформація зменшує розповсюдження чуток, запобігає паніці, сприяє довірі до уряду, а також запобігає і протидіє інформаційно-психологічним атакам ворога. Крім того, створення прозорих комунікаційних каналів, таких як прес-конференції, офіційні заяви та використання соціальних медіа, дозволяє забезпечити широкий доступ громадськості до оновленої інформації [117, с. 109].

По-третє, дозволить залучати громадськість до дій військового управління. Адже під час війни важливо швидко мобілізувати громадян до потреб військового управління. Як зазначає Тетяна Лушагіна, ефективність комунікації може «вимірюватися здатністю населення давати зворотній зв'язок» через організацію добровольчих підрозділів, участь у волонтерській діяльності тощо [38, с. 486]. Також це може включати військові тренування для громадськості та залучення до процесу прийняття рішень та консультацій з експертами. На думку М. Волосюк та Ю. Богач особливість комунікаційної політики під час війни полягає у «визначенні спільних цінностей і наданні можливостей громадськості бути залученими до рішень, які впливають на їхнє життя» [9, с. 87]. Залучення громадськості підвищує рівень свідомості населення щодо ситуації, сприяє взаєморозумінню між урядом та громадськістю, а також підтримує мобілізацію суспільства.

По-четверте, покращить комунікацію системи державного управління зі засобами масової інформації. Засоби масової інформації відіграють ключову роль у поширенні інформації під час війни. Ефективна

комунікація зі засобами масової інформації, яка включає надання достовірної інформації, підтримку свободи преси та співпрацю з журналістами, допомагає контролювати імідж країни та розповсюдження інформації, а також впливає на публічну думку, внутрішню та зовнішню політику [117, с. 109].

Досвід сучасної російсько-української війни демонструє, що українське керівництво чудово засвоїло історичний досвід і вдало використовує його. Попри важку ситуацію в країні пов'язану із повномасштабним вторгненням та впровадження військового стану після 24 лютого держава не втратили зв'язок з громадянським суспільством. Прикладом такого зв'язку може бути запропоноване Президентом України від 28 червня 2023 року загальнонаціональне обговорення п'яти основних орієнтирів для Української доктрини [60]. Незважаючи на воєнні дії українська держава та державне управління продовжують запрошувати суспільство до обговорення важливих питань і дослухаються до порад громадськості. Таким чином, використання досліджень та відкритого спілкування з громадянами допомагає державним органам навіть під час війни бути готовими до різних змін шляхом завчасного передбачення тенденцій.

Отже, зв'язки з громадськістю побудовані на правдивій та повній інформації можуть бути надзвичайно ефективним методом залучення громадян. Адже саме довіра громадян до держави та державних інститутів є запорукою єдності та міцності. Це, у свою чергу, дозволить системі державного управління під час війни вирішити ряд важливих завдань, таких як: розуміння потреб громадськості, прозорість та доступ до інформації, залучення громадськості до дій військового управління та якісна комунікація зі засобами масової інформації.

У цьому контексті не можна не помітити принципової різниці між традиційною та прогресивною моделями трансформації в соціальній та

гуманітарній сферах. На противагу традиційній логіці централізації, прогресивний підхід передбачає збереження демократичної підзвітності та партнерства держави з громадянським суспільством навіть в умовах воєнного стану. У соціально-гуманітарній сфері це проявляється у розвитку механізмів горизонтальної координації, а також у дотриманні стандартів прав людини. Сучасний український досвід також продемонстрував, що в нинішніх умовах такий підхід може реалізовуватися через залучення волонтерських і міжнародних організацій, цифровізацію соціальних сервісів тощо. Таким чином, прогресивна модель передусім спрямована на зміцнення довіри до держави, проте в умовах інтенсивної фази війни може уповільнювати процес ухвалення рішень і потребувати високого рівня інституційної спроможності.

Однак, поєднання традиційного та прогресивного підходів у межах змішаної моделі дозволяє не лише підвищити ефективність державного управління в умовах війни, але й зберегти високий рівень суспільної легітимності влади. Саме баланс між управлінською ефективністю та демократичною підзвітністю стає ключовою умовою підтримання довіри громадян до державних інститутів у період тривалого воєнного конфлікту.

Отже, воєнні трансформації державного управління безпосередньо впливають на рівень суспільної легітимності та довіри до влади. Ефективність соціальної та гуманітарної політики, здатність держави взаємодіяти з громадянським суспільством, а також збереження балансу між централізацією управління та демократичною підзвітністю формують основу стійкості політичної системи у воєнний період. Український досвід повномасштабної війни демонструє, що саме адаптивна змішана модель трансформації державного управління є найбільш придатною для забезпечення такого балансу, оскільки вона поєднує оперативність прийняття рішень із збереженням суспільної довіри до держави.

Висновок до розділу 3

Підсумовуючи все вищезазначене маємо констатувати, що процес трансформації державного управління України в умовах воєнного стану має комплексний, багаторівневий і динамічний характер, охоплюючи інституційні, функціональні та політико-змістовні зміни. Війна виступає не лише фактором дестабілізації, а й каталізатором глибинної перебудови управлінських механізмів, що змінює логіку взаємодії між ефективністю державного управління та демократичною легітимністю.

По-перше, інституційні трансформації системи державного управління України засвідчили закономірне посилення виконавчої влади та централізацію процесів прийняття рішень. Перерозподіл повноважень між органами державної влади, утворення військових адміністрацій, а також трансформація ролі місцевого самоврядування підтверджують домінування логіки оперативності та мобілізаційної ефективності в умовах воєнного стану. Водночас ці процеси не супроводжувалися повним демонтажем демократичних інститутів, що свідчить про збереження базових елементів конституційного порядку.

По-друге, механізми функціонування державного управління в умовах війни набули ознак гнучкості та адаптивності. Нормативно-правове регулювання зазнало суттєвого розширення через делегування повноважень виконавчій владі, проте загалом залишалось в межах конституційного поля. Організаційно-управлінські та цифрові інструменти забезпечили підвищення швидкості ухвалення рішень і координації між різними рівнями влади, що стало ключовим чинником збереження керованості держави в умовах повномасштабної війни.

По-третє, трансформація державної політики у соціальній та гуманітарній сферах засвідчила зміщення пріоритетів у бік забезпечення базових потреб населення, підтримки вразливих груп і збереження

соціальної стабільності. Водночас важливим результатом стало збереження високого рівня суспільної довіри до державних інституцій, що виступає критичною умовою легітимності управлінських рішень у кризових умовах.

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що трансформація системи державного управління України в умовах воєнного стану не відповідає повністю ані традиційній моделі, ані прогресивній моделі. Натомість український досвід демонструє формування змішаної (адаптивної) моделі, яка поєднує елементи обох підходів.

Саме така модель дозволяє поєднати традиційний та прогресивний підходи, що сприяє не лише підвищенню ефективності державного управління в умовах війни, але й зберігає високий рівень суспільної легітимності влади. Саме баланс між управлінською ефективністю та демократичною підзвітністю стає ключовою умовою підтримання довіри громадян до державних інститутів у період тривалого воєнного конфлікту.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливе наукове завдання, яке полягає у комплексному теоретико-методологічному обґрунтуванні закономірностей, моделей та механізмів трансформації державного управління в умовах війни як особливої форми кризового функціонування демократичної держави. На основі системного аналізу класичних і сучасних теорій, зарубіжного досвіду та української практики періоду повномасштабної війни сформульовано такі висновки та рекомендації:

1. Узагальнено класичні та сучасні теоретичні підходи до пояснення трансформації державного управління під час війни. Встановлено, що у працях Р. Шуйлера, Дж. Ферлі, Г. Тінгстена, К. Фрідріха, К. Россітера та інших дослідників війна розглядається як чинник перерозподілу владних повноважень, насамперед на користь виконавчої влади. Доведено, що концепції «конституційної диктатури» та «вбудованого винятку» відображають різні стадії легітимації надзвичайної влади - від її тимчасового характеру до тенденції інституційної нормалізації.

Обґрунтовано, що війна не лише дестабілізує політичну систему, а й виступає структуроутворювальним фактором, який змінює логіку функціонування інститутів державної влади, формуючи специфічний режим кризового управління.

2. Досліджено еволюцію механізмів делегування та концентрації владних повноважень у демократичних державах під час воєнних конфліктів. Встановлено, що історично трансформація балансу гілок влади відбувається через легітимні конституційні процедури делегування повноважень виконавчій владі, зокрема шляхом ухвалення повноважних

законів, актів про надзвичайні повноваження та спеціальних режимів воєнного стану.

Доведено, що в більшості демократичних країн концентрація влади має формально тимчасовий характер, однак на практиці часто супроводжується інституційною інерцією та частковою нормалізацією надзвичайних механізмів після завершення війни. Таким чином, еволюція механізмів делегування владних повноважень у демократичних державах свідчить про поступовий перехід від ситуативного розширення виконавчої влади до інституційно врегульованих моделей кризового управління.

3. Сформовано та теоретично обґрунтовано типологію моделей трансформації державного управління у воєнний час - традиційну, прогресивну та змішану.

Традиційна модель характеризується тимчасовою концентрацією повноважень у виконавчій владі, централізацією управління, посиленням адміністративно-командних методів та парламентським контролем. Вона забезпечує оперативність і мобілізаційний потенціал, однак у довгостроковій перспективі містить ризики зниження демократичної підзвітності.

Прогресивна модель передбачає збереження демократичних процедур, розширення механізмів публічної підзвітності, інституційну гнучкість і партнерство з громадянським суспільством в умовах довгострокової війни. Вона сприяє легітимності влади, але може поступатися швидкістю прийняття рішень у критичних умовах.

Змішана модель визначається як найбільш гнучка, оскільки здатна поєднувати різні елементи обох моделей залежно від обставин і потреб державного управління. Це робить її оптимальною для застосування в умовах сучасної війни.

4. Проаналізовано інституційну трансформацію системи державного управління України в умовах воєнного стану. Встановлено, що

повномасштабна війна зумовила: централізацію управлінських рішень та перерозподіл повноважень на користь центральних органів виконавчої влади; посилення координаційної ролі Президента та Кабінету Міністрів України; трансформацію взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування, включаючи створення військових адміністрацій; адаптацію процедур стратегічного планування до умов постійної загрози. Водночас доведено, що українська модель воєнного управління зберігає ключові елементи парламентського та судового контролю, що дозволяє уникнути переходу до авторитарних практик.

5. Обґрунтовано вибір оптимальної моделі трансформації державного управління України в умовах війни з урахуванням перспектив післявоєнного відновлення. Доведено, що для умов тривалої повномасштабної війни найбільш ефективною є змішана (адаптивна) модель, яка поєднує централізацію стратегічних управлінських рішень із збереженням механізмів демократичного контролю, інституційної гнучкості та публічної підзвітності.

Встановлено, що така модель дозволяє забезпечити мобілізаційну спроможність держави в умовах воєнної загрози, одночасно закладаючи інституційні передумови для післявоєнного відновлення, модернізації публічного управління та євроінтеграційної трансформації. Обґрунтовано, що оптимальна модель повинна передбачати чітке нормативне визначення меж надзвичайних повноважень, розвиток цифрових управлінських інструментів, зміцнення горизонтальної координації між органами влади та інтеграцію стратегічного планування відбудови вже на етапі воєнного функціонування держави.

Таким чином, запропонована змішана модель виступає не лише інструментом ефективного управління під час війни, але й концептуальною основою довгострокової інституційної модернізації України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алешкевич, Я. А. (2012). Еволюція давньоримських інститутів верховної влади. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», (28), 71-80. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/2335>
2. Борщевський, В. В., Василиця, О. Б., & Матвеев, Є. Е. (2022). Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування, 2(76), 30-35. <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.5>
3. Биков, О. М., & Самань, В. В. (2022). Функціонування місцевого самоврядування в Україні у період правового режиму воєнного стану. Право та державне управління, 3, 266-269. <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.3.40>
4. Білик, О. В. (2023). Особливості стратегічного управління конкурентоспроможністю регіону під час війни та у поствоєнний період. Державне управління: удосконалення та розвиток, 6. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.6.9>
5. Буханевич, О. М., & Забожчук, О. В. (2023). Військові адміністрації та місцеві органи влади: Правові аспекти розподілу повноважень в умовах воєнного стану. Правова позиція, 1(38), 110-114. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.21>
6. Білик, О. І., & Казаков, Р. В. (2024). Сутність інновацій у публічному управлінні: теоретичний аспект. Наукові інновації та передові технології, 5(33), 77-87. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-77-87](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-77-87)
7. Болотіна, Є. В., & Ширкова, А. Д. (2019). Трансформація моделі адміністративно-державного управління. Економічний вісник

- Донбасу, 1(55), 118–123.
[https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1\(55\)-118-123](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1(55)-118-123)
8. Верховна Рада України. (1996). Конституція України.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
 9. Волосюк, М., & Богач, Ю. (2022). Локальна комунікаційна політика в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови. У Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови України (матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, с. 86-88). Тернопіль: Західноукраїнський національний університет.
<http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/45949>
 10. Варенья, Н. М. (2024). Державне управління в умовах військових загроз: український досвід адаптації до кризових ситуацій. Публічне управління і політика, 2, 1–8.
<https://doi.org/10.70651/3041-2498/2024.2.01>
 11. Воротін, В. Є., & Проданик, В. М. (2024). Ресурсно-екологічна складова регіонального управління за умов воєнного стану в Україні: Стратегія європейського державотворення. Державне будівництво, 2(36), 196–206. <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-15>
 12. Гоббс, Т. (2000). Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної (Т. Польська, В. Малахов, наук. ред.; Р. Димерец, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошніченко, Т. Олійник, пер.). Київ: Дух і Літера.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf?
 13. Горбань, Ю. О. (2015). Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісник Національної академії державного управління при

- Президентів України, (1), 136-141.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21
14. Гончарук, Н., & Чередниченко, А. (2022). Модернізація публічного управління в Україні в умовах війни та в поствоєнний період у контексті європейських цінностей. Аспекти публічного управління, 10(6), 46-54. <https://doi.org/10.15421/152243>
 15. Галунець, Н. І., Ключник, А. В., & Гусенко, А. А. (2024). Вплив війни на розвиток публічної служби в Україні: виклики та можливості. Наукові перспективи, 4(46), 90-104. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4\(46\)-90-104](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4(46)-90-104)
 16. Грицак, Я. (2022). Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing.
 17. Гончарук, Н. Т., & Самойлов, А. П. (2025). Європейський досвід розподілу компетенцій між органами муніципальної та державної влади. Державне будівництво, 1(37), 469–481. <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-1-33>
 18. Гриньо, Д. Д. (2023). Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. Часопис Київського університету права, 2023(2), 45–48. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.08>
 19. Зеленько, Г. І. (2024). Інституційна спроможність України в умовах війни. Вісник Національної академії наук України, 9, 49-58. <https://doi.org/10.15407/visn2024.09.049>
 20. Зінкевич, В. К. (2023). Проблеми правового статусу військових адміністрацій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 79(2), 64-68. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.9>
 21. Зубчик, О. А., Дерун, Т. В., Легкий, С. В., & Ткаченко, І. В. (2023). Порівняльний аналіз публічного управління як інструменту формування та реалізації інвестиційної політики України в умовах

- пандемії та стану війни. Актуальні питання у сучасній науці, 12(18), 227–245. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12\(18\)-227-245](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12(18)-227-245)
- 22.Зубчик О., Обушна Н., Рубан Ю., & Гребонько Є. (2024). Механізми нового публічного менеджменту у підвищенні ефективності урядових структур Великобританії в умовах трансформацій. Актуальні питання у сучасній науці, 11(29), 343–353. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-11\(29\)-343-353](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-11(29)-343-353)
- 23.Зубчик О.А., Ковальчук М.М., Магеррамов А., Венгер-Рущенко Є. В. Проєктне управління як спосіб підвищення ефективності системи публічного управління в умовах складності та невизначеності. «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2023. № 14(28) 2023. С. 85-102 [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14\(28\)-85-101](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-85-101)
- 24.Задорожна, М. І. (2017). Державне управління в умовах гібридної війни: маніпуляція суспільною свідомістю. Публічне адміністрування: теорія та практика, 2(18). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2017_2_9
- 25.Іжа, М., & Курносенко, Л. (2023). Публічне управління в умовах викликів воєнного стану. Публічне управління та регіональний розвиток, (19), 11-30. <https://doi.org/10.34132/pard2023.19.01>
- 26.Іжа, М., Пахомова, Т., Липач, О., Якубовський, О., & Ахламов, А. (2023). Моделювання забезпечення кібербезпеки соціально-економічної системи в умовах воєнного стану. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 3(50), 224–233. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4075>
- 27.Крайній, П., & Нечаєва-Юрійчук, Н. (2022). Місцеве самоврядування України в умовах російської збройної агресії: відповідь на виклики

- воєнного часу. Влада та управління: збірник наукових праць, 9, 60-72. <https://journals.chnu.edu.ua/vtu/article/download/610/617/1210>
- 28.Криворучко, І. (2023). Публічне управління в умовах війни: виклики та перспективи. Теорія та практика державного управління, 2(77), 38-53. <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2023-2-03>
- 29.Кучук, А. М. (2024). Реформування публічного управління в умовах воєнного часу: аксіологічний аспект. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (12). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-09>
- 30.Круглов, В. (2024). Моделі ефективного публічного управління в умовах воєнного стану. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення, (10), 64-73. <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-10-64-73>
- 31.Кабінет Міністрів України. (2021). Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки (розпорядження № 831-р від 21 липня 2021 р.) https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reform%20office/01_strategy_ukr.pdf
- 32.Криворучко, І. В., & Зубчик, О. А. (2024). Інституційний розвиток місцевого самоврядування в умовах війни в Україні. Інвестиції: практика та досвід, 3, 144–152. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.3.144>
- 33.Корощенко, М. М. (2024). Процеси реформування в системі державного управління в умовах російсько-української війни: адаптивний сценарій. Бізнес Інформ, 1, 6–13. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-6-13>
- 34.Ковальова, Т. В., Токар, Ю. В., & Колодич, Ю. О. (2024). Протидія інформаційним загрозам в умовах російсько-української війни: роль

- ГО «Детектор медіа». Обрії друкарства, 1(15), 162–174.
[https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1\(15\).307819](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1(15).307819)
35. Лок, Дж. (2020). Два трактати про правління (П. Содомора, Пер.). Наш Формат.
36. Логвін, Д. (2025). Закордонний досвід трансформації державного управління під час війни. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління, 2(22), 73-79. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2025/22-10/14>
37. Логвін, Д. (2024). Зв'язки з громадськістю в системі державного управління під час війни. Науковий вісник: Державне управління, (2(16)), 101-113.
[https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-2\(16\)-101-113](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-2(16)-101-113)
38. Лушагіна, Т. (2023). Комунікативна політика органів публічної влади під час війни. Публічне управління та регіональний розвиток, 20, 471-491. <https://doi.org/10.34132/pard2023.20.09>
39. Литвинчук, О. І. (2025). Діяльність адміністративних органів в умовах воєнного стану: загальний концепт. Аналітично-порівняльне правознавство, (6, ч. 2), 346–350.
<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.56>
40. Логвін, Д. С. (2025). Зміст та функції державного управління під час війни. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (17), 11-17.
<https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-17-02-11>
41. Личенко, І. О. (2022). Система публічного управління України: трансформаційні зміни періоду війни. International Scientific Journal “Internauka”. Series: “Juridical Sciences”, (8).
<https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-8>
42. Летнянчин, Л. І., & Яворський, В. О. (2024). Обмеження в реалізації прав людини та основоположних свобод в умовах воєнного стану

- через призму практики Європейського суду з прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 86(1), 220–225. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.32>
43. Миколюк А. В. (2022). Публічне управління в умовах воєнного стану: питання ефективності. Публічне управління та адміністрування в Україні, 29, 45-48. <https://doi.org/10.32843/%20pma2663-5240-2022.29.8>
44. Миколюк, А. В. (2022). Робота органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування, (2), 67-73. <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2022.2.9>
45. Масик-Бєсова, М. З. (2024). Інституційна стійкість органів державної влади у забезпеченні національної безпеки України. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування, 35(74), № 1, 122-126. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/21>
46. Максименцева, Н. О. (2022). Парламентаризм у публічному управлінні у період воєнного стану (юридичний аспект). Юридичний науковий електронний журнал, 10, 99-102. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/20>
47. Максименцева, Н., & Максименцев, М. (2024). Представницька демократія і парламентаризм в умовах воєнного стану. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління, 19(1), 43-47. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2024/19-8/22>
48. Мельничук, Д., & Войналович, І. (2023). Сучасні виклики та пріоритети соціально гуманітарної політики України. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 316(2), 290-295. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-316-2-46>

49. Минько, О. В., Луговський, І. С., & Адамчук, М. М. (2019). Пропозиції щодо розвитку системи цивільно-військового співробітництва у формуваннях Національної гвардії України та проблемні питання її логістичного забезпечення. *Честь і закон*, 1(68), 79–87. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chiz_2019_1_12
50. Назарян, А. (2024). Шляхи підвищення ефективності функціонування державного управління в умовах війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*, 19(1), 132-136. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2024/19-21/22>
51. Національне агентство України з питань державної служби. (2023). Публічний звіт Голови Національного агентства України з питань державної служби за 2022 рік. https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82_2022.pdf
52. Національне агентство України з питань державної служби. (2024). Річний звіт Національного агентства України з питань державної служби за 2024 рік. Київ: НАДС. <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/PRO%20NADS/PLANI%20TA%20ZVITI/%20%D0%A4%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B%20%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf>
53. OECD/SIGMA. (2024). Державне управління в Україні: Оцінювання на відповідність Принципам державного управління (Моніторингові звіти Програми SIGMA). https://www.sigmaweb.org/content/dam/sigma/uk/publications/reports/2024/02/public-administration-in-ukraine_27a46a58/b0dd70ef-uk.pdf

- 54.OECD. (2023). Принципи державного управління (видання 2023 року). OECD Publishing.
<https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administrati-on-2023-edition-UKR.pdf>
- 55.Пономаренко, О. С., Морозюк, Ю. В., & Нинюк, М. А. (2024). Вплив воєнних дій на ефективність державного управління в Україні.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.12068517>
- 56.Про правовий режим воєнного стану, Закон України № 389-VIII (2025) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- 57.Петечел, Н. (2024). Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. International Journal «Law & Society», 141-146.
<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/download/7726/7935/23538>
- 58.Президент України. (2022, 24 лютого). Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>
- 59.Президент України. (2022, 24 лютого). Указ № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій».
<https://zakon.rada.gov.ua/go/68/2022>
- 60.Президент України. (2023, 28 червня). Україна перемоги буде країною, гідною своїх героїв: Виступ Президента на пленарному засіданні Верховної Ради з нагоди 27-ї річниці ухвалення Конституції. Офіційне інтернет-представництво Президента України.
<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-peremogi-bude-krayinoyu-gi-dnoyu-svoyih-geroyiv-vist-83869>
- 61.Програма USAID «РАДА: Наступне покоління». (2024). Парламент в умовах війни: приклад України (десята сесія Верховної Ради України

- IX скликання, 5 вересня 2023 року – 5 лютого 2024 року)
<https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74995.pdf>
- 62.Петровський, П. М. (2022). Актуальність наукового обґрунтування публічно-управлінської діяльності в умовах війни. Демократичне врядування, 2(30), 1–13. <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.001>
- 63.Соколов, О. Є. (2021). Механізми публічного управління в подоланні криз у незалежній Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки, 32(71)(3), 298-303. <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2021/3.44>
- 64.Стешенко, Т. В., & Зозуля, А. С. (2024). Місцеве самоврядування та реформа децентралізації під час воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал, 3, 104-107. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/22>
- 65.Статівка, Н., & Орел, Ю. (2024). Забезпечення стійкості управління та безперервності надання публічних послуг в умовах воєнного стану і умовах надзвичайних ситуацій в Україні. Теорія та практика державного управління, 2(79), 77-98. <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2024-2-04>
- 66.Сахно, А. П. (2023). Адміністративно-правове регулювання реалізації права на мирні зібрання в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 79(2), 104-108. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.15>
- 67.Сурмін, Ю. П., Бакуменко, В. Д., Михненко, А. М., Розпутенко, І. В., Гогіна, Л. М., Загайнова, Л. І. та ін. (2010). Енциклопедичний словник з державного управління. НАДУ. <https://pumo.stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/02/encyklopedychnyj-slovnyk-z-derzhavnogo-upravlinnya.pdf>

- 68.Сердюк, Л. (2022). Законодавчо визначені підстави правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Спеціальний випуск № 2, 269–272. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-269-272>
- 69.Сивак, Т. В., & Гончарук, Н. Т. (2024). Інноваційні підходи до забезпечення стратегічного менеджменту у сфері публічного управління України. Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування, 3, 105–113. <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2024.3.16>
- 70.Самойленко, Л. Я., & Танцюра, Л. (2024). Публічне управління України: проблеми в умовах війни. [матеріали наукової публікації / збірника]. <https://jppasa.donnu.edu.ua/article/view/15707>
- 71.Терент'єва, А. (2023). Досвід Держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. Науковий вісник: Державне управління, 2(14), 310-333. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-310-333](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-310-333)
- 72.Трещов, М. М., & Наумик, А. С. (2023). Цифровізація воюючої держави: необхідність та переваги. Проблеми сучасних трансформацій: серія право, публічне управління та адміністрування, (9). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-9-02-10>
- 73.Токар, А. М., & Гаврік, Р. О. (2024). Адміністративно-правовий статус військових адміністрацій як суб'єктів публічної адміністрації. Аналітично-порівняльне правознавство, (6), 664–668. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.109>
- 74.Хожило, М. Е. (2024). Трансформація системи державного управління в сучасній Україні: Аналіз основних принципів та підходів. Державне будівництво, 2(36), 117–128. <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-08>

- 75.Ціцерон, М. Т. (2023). Про закони. Про державу. Про природу богів (В. Литвинов, Пер.; 2-ге вид.). Априорі.
- 76.Чечотка, В. Д. (2023). Особливості функціонування публічного управління в Україні в умовах війни. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування, 34(73), № 5, 7-12. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.5/02>
- 77.Шевчук , О., & Кравченко , О. (2023). Реформування державного управління під час війни. Grail of Science, (26), 107-109. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.04.2023.016>
- 78.Шаповалов, І. І. (2025). Особливості адміністративно-правового статусу військових адміністрацій. Право та інновації, 1(49), 124-129. [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-1\(49\)-16](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-1(49)-16)
- 79.Bonner, R. J. (1922). Emergency Government in Rome and Athens. The Classical Journal, 18(3), 144-152. <http://www.jstor.org/stable/3289221>
- 80.Bellenghi, G. (2024). The European Parliament's proposal for an EU state of emergency clause: A comparative and constitutional analysis. Croatian Yearbook of European Law and Policy, 20, 1-30. <https://doi.org/10.3935/cyelp.20.2024.586>
- 81.Barić, S. (2016). The transformative role of the Constitutional Court of the Republic of Croatia: From the ex-Yu to the EU (Working Paper No. 6/2016). Analitika - Center for Social Research. https://www.researchgate.net/publication/371450273_The_Transformative_Role_of_the_Constitutional_Court_of_the_Republic_of_Croatia_From_the_ex-Yu_to_the_EU
- 82.Brewer, S. (2009). Why America fights: Patriotism and war propaganda from the Philippines to Iraq. New York, NY: Oxford University Press. https://archive.org/details/whyamericafights0000brew?utm_source=chatgpt.com

83. Bradley, M., & Roberts, M. R. (2015). The structure and pricing of corporate debt covenants. *Quarterly Journal of Finance*, 5(2), 1550001. <https://doi.org/10.1142/S2010139215500019>
84. Barak-Erez, D. (2012). The national security constitution and the Israeli condition. In D. Cole, F. Fabbrini, & A. Vidaschi (Eds.), *Secrecy, national security and the vindication of constitutional law* (pp. 429–444). Edward Elgar Publishing.
85. Bendor, A. L. (2003). The Israeli constitution and the fight against terrorism. *Constitutional Forum*, 13(2), 37–41. <https://doi.org/10.21991/C97D4S>
86. Carr, C. T. (1940). Crisis Legislation in Britain. *Columbia Law Review*, 40(8), 1309-1325. <https://doi.org/10.2307/1117363>
87. Cotter, C. P. (1953). Constitutionalizing Emergency Powers: The British Experience. *Stanford Law Review*, 5(3), 382-417. <https://doi.org/10.2307/1226448>
88. Caruso, A. (2024). Patterns of (Extra)Ordinary Repression: The “Political” State of Siege in France, Italy, Germany, and their Colonial Empires, c. 1790-1900. *Bulletin of the German Historical Institute* 74. https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00007310/caruso_repression.pdf
89. Cohen, A., & Cohen, S. (2014). *Israel’s National Security Law: Political Dynamics and Historical Development*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203806142>
90. Croatian Parliament. (2010). *Constitution of the Republic of Croatia (consolidated text)*. Narodne novine. https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://ecnl.org/sites/default/files/files/2021/CroatiaConstitution.pdf&ved=2ahUKEwj5_K1vrqSAxU41AIHHeIYK2MQFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw3sk_mdC4oxwihnPR0MamVS

- 91.Cohn, S. F. (1936). Martial Law in Washington Territory. *The Pacific Northwest Quarterly*, 27(3), 195–218.
<http://www.jstor.org/stable/40486131>
- 92.Cohen, A., & Lavi, M. (2025, June 19). Operation Rising Lion: A special home front situation. Israel Democracy Institute.
<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://en.idi.org.il/articles/59763&ved=2ahUKEwj6hNiv7YCUAxxwIHHYbJENwQFnoECBYQAQ&usg=AOvVaw2x8GX89008-hd8y72MKIr8>
- 93.Dyzenhaus, D. (2009). The Puzzle of Martial Law. *The University of Toronto Law Journal*, 59(1), 1-64. <http://www.jstor.org/stable/40211246>
- 94.Dyzenhaus, D. (2006). *The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511618246>
- 95.Drogula, F. K. (2007). Imperium, potestas, and the pomerium in the Roman Republic. *Historia*, 56(4), 419-452.
<https://doi.org/10.25162/historia-2007-0027>
- 96.de Wilde, M. (2012). The dictator's trust: regulating and constraining emergency powers in the roman republic. *History of Political Thought*, 33(4), 555-577. <http://www.jstor.org/stable/26225778>
- 97.Emergency Powers (Defence) Act 1939. (б. д.). Parliament of the United Kingdom.
<https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/yourcountry/collections/collections-second-world-war/second-world-war-legislation/emergency-powers-defence-act-c20-1940-/>
- 98.Emergency Powers (Defence) Act, 1939 Volume 363: debated on Wednesday 31 July 1940. (б. д.). Parliament of the United Kingdom.
[https://hansard.parliament.uk/commons/1940-07-31/debates/b7ac7a4b-299b-4483-966b-5e7741a2a4df/EmergencyPowers\(Defence\)Act1939](https://hansard.parliament.uk/commons/1940-07-31/debates/b7ac7a4b-299b-4483-966b-5e7741a2a4df/EmergencyPowers(Defence)Act1939)

99. Emergency Powers (Defence) Act 1940. (б. д.). Parliament of the United Kingdom.
<https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/yourcountry/collections/collections-second-world-war/second-world-war-legislation/emergency-powers-defence-act-c20-1940-1/>
100. Elran, M. (2009). The civilian front: Between needs and responses. In Strategic survey for Israel 2009 (pp. 29-38). Institute for National Security Studies.
<https://www.inss.org.il/publication/the-civilian-front-between-needs-and-responses/>
101. Elran, M. (2016). The Israeli Home Front Command: Missions, challenges, and future prospects. Military and Strategic Affairs, 8(1), 59-74.
<https://www.inss.org.il/publication/the-israeli-home-front-command-missions-challenges-and-future-prospects/>
102. Fairlie, J. A. (1918). British War Cabinets. Michigan Law Review, 16(7), 471-495. <https://doi.org/10.2307/1276063>
103. Friedrich, C. J. (1950). Constitutional government and democracy: Theory and practice in Europe and America (Rev. ed.). Ginn and Company. <https://archive.org/details/constitutionalgo00frie>
104. Friedrich, C. J. (1950). Military Government and Dictatorship. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 267, 1-7. <http://www.jstor.org/stable/1026722>
105. Fairman, C. (1928). The Law of Martial Rule. The American Political Science Review, 22(3), 591-616. <https://doi.org/10.2307/1945619>
106. Frank, J. P. (1944). Ex Parte Milligan v. The Five Companies: Martial Law in Hawaii. Columbia Law Review, 44(5), 639-668.
<https://doi.org/10.2307/1117929>

107. Ferejohn, J., & Pasquino, P. (2004). The law of the exception: A typology of emergency powers. *International Journal of Constitutional Law*, 2(2), 210-239. <https://doi.org/10.1093/icon/2.2.210>
108. Foley, C. (2015). An analysis of American propaganda in World War II and the Vietnam War (Honors thesis, Bridgewater State University). Bridgewater State University Honors Program Theses and Projects. https://vc.bridgew.edu/honors_proj/90
109. Fountis, A. (2023). Reversing Carl Schmitt: The state of exception in Ukraine after the 24th of February 2022. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 2(57), 140–148. <https://doi.org/10.21564/2663-5704.57.277934>
110. Filipova, N. (2023). Characteristics of public administration under martial law. *Socio World Social Research & Behavioral Sciences*, 13(03), 38–44. <https://doi.org/10.36962/SWD13032023-38>
111. Genovese, M. A. (1979). Democratic Theory and the Emergency Powers of the President. *Presidential Studies Quarterly*, 9(3), 283-289. <http://www.jstor.org/stable/27547483>
112. Gross, O., & Ní Aoláin, F. (2006). *Law in times of crisis: Emergency powers in theory and practice*. Cambridge University Press. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=975291
113. Gross, O. (2004). Providing for the unexpected: Constitutional emergency provisions. *Israel Yearbook on Human Rights*, 33, 1-32. <https://doi.org/10.1163/221161204X00016>
114. Gimpelson, I., Karavokkyris, G., Lachman, I., Lurie, G., Pacholska, M., Shwartz, T., & Orpeli, Y. (2016). Emergency laws and regulations in Israel. Minerva Center for the Rule of Law under Extreme Conditions. https://minervaextremelaw.haifa.ac.il/images/Emergency_Laws_and_Regulations_-in_Israel-_19-_Jan2016.pdf

115. Gropman, A. L. (1996). Mobilizing U.S. industry in World War II: Myth and reality (McNair Paper No. 50). Institute for National Strategic Studies, National Defense University.
<https://www.files.ethz.ch/isn/23588/mcnair50.pdf>
116. Gooberman, L. (2024). Public governance of private munitions businesses in regional Britain, the case of Wales, 1938 to 1945. *Business History*, 66(1), 201-220. <https://doi.org/10.1080/00076791.2021.1979520>
117. Greene, M. (2025, February 3). National Emergencies Act: Expedited procedures in the House and Senate (CRS Report No. R46567). Congressional Research Service.
<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46567>
118. Harrison, M. (1988). Resource mobilization for World War II: The U.S.A., U.K., U.S.S.R., and Germany, 1938-1945. *The Economic History Review*, 41(2), 171-192.
<https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/mharrison/public/ehr88postprint.pdf>
119. Ilnytslyi, O., & Ilkiv, N. (2023). Features of public administration ensuring security under the legal regime of martial law in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*, 1(18), 125–135.
<https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.1-a000109>
120. Jennings, W. I. (1940). The Emergency Powers (Defence) (No. 2) Act, 1940. *The Modern Law Review*, 4(2), 132-136.
<http://www.jstor.org/stable/1090251>
121. Jefatura del Estado. (1981, June 1). Ley Orgánica 4/1981, de 1 de junio, de los estados de alarma, excepción y sitio. *Boletín Oficial del Estado*, 134. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1981-12774>
122. Jakab, A. (2006). German Constitutional Law and Doctrine on State of Emergency - Paradigms and Dilemmas of a Traditional (Continental)

- Discourse. German Law Journal, 7(5), 453-477.
<https://doi.org/10.1017/S207183220000479X>
123. Klieman, A. S. (1979). Preparing for the Hour of Need: Emergency Powers in the United States. *The Review of Politics*, 41(2), 235-255.
<http://www.jstor.org/stable/1406925>
 124. Kravchenko, S. O. (2016). Trends of the global evolution of state governance systems. *Публічне управління та митне адміністрування*, 2(15), 42-48.
https://www.customs-admin.umsf.in.ua/archive/2016/2/2_2016.pdf
 125. Keyes, C. W. (1917). The Constitutional Position of the Roman Dictatorship. *Studies in Philology*, 14(4), 298-305.
<http://www.jstor.org/stable/4171715>
 126. Knesset. (1992). Basic Law: Human Dignity and Liberty.
<https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawLiberty.pdf>
 127. Knesset. (1976). Basic Law: The Military.
<https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawTheMilitary.pdf>
 128. Knesset. (2001). Basic Law: The Government.
<https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/86611/ISR86611.pdf>
 129. Knesset. (n.d.). Rules of Procedure of the Knesset: Section F - State of emergency, Chapter Two - Emergency regulations.
<https://main.knesset.gov.il/EN/activity/Documents/RulesOfProcedure/ChapterF2.pdf>
 130. Kimble, J. (2006). Mobilizing the home front: War bonds and domestic propaganda. College Station, TX: Texas A&M University Press.
https://books.google.com.ua/books?id=Z-qQaRerrrQC&redir_esc=y

131. Kinnard, D. (1977). The war managers. Hanover, NH: University Press of New England.
https://archive.org/details/warmanagers0000kinn?utm_source=chatgpt.com
132. Kharkovshchenko, Y., Kostiuk, O., Piletsky, E., Zubchuk, O., & Turenko, V. (2024). The religious landscape amidst warfare in Ukraine: Assessing the situation. *Multidisciplinary Science Journal*, 6.
<https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0728>
133. Kozhyna, A., Diachenko, S., Zubchuk, O., & Tkachenko, I. (2026). Digital transformation of banking structures as a tool for implementing the anti-crisis investment policy of Ukraine. *Public Management and Policy*, 2(18). <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2026.2.02>
134. Kreidenko, V., Hoshovskyi, V., Kravchuk, O., Dvulit, M.-M., & Dzeha, V. (2024). Parliamentary capacity in Ukraine's post-war public governance system. *Multidisciplinary Reviews*, 8, e2024spe060.
<https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe060>
135. Kryshchanovych, M., Voronov, O., Verytelnyk, S., Bondarenko, O., & Butnyk, O. (2024). Aspects of public administration in the context of regional development during martial law. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. <https://doi.org/10.33543/j.140243.6165>
136. Kysil, L. E. (2023). Separate aspects of organizational and legal support of management activities of public administration bodies in war and post-war conditions. *Almanac of Law*, (14), 227–234.
<https://doi.org/10.33663/2524-017X-2023-14-227-234>
137. Livingston Schuyler, R. (1918). The British War Cabinet. *Political Science Quarterly*, 33(3), 378-395. <https://doi.org/10.2307/2141903>
138. Lafuente Balle, J. M. (1990). Los estados de alarma, excepción y sitio (II). *Revista de Derecho Político*, 31, 27-67.
<https://doi.org/10.5944/rdp.31.1990.8441>

139. Lurie, G. (2021). Ministerial emergency powers over court administration in the Israeli judiciary. *International Journal for Court Administration*, 12(2), 8. <https://doi.org/10.36745/ijca.383>
140. Merisalu, E., Demikhov, O., Letunovska, N. Taraniuk, L. (2024). Public administration system of social security transformation in Ukraine within the war: Housing, food, and medical care aspects. *Economic Sustainability and Business Practices*, 1(1), 1-8. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2024.3-01>
141. Mintrom, M. (2016). Herbert A. Simon, *Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organization*. In M. Lodge, E. C. Page, & S. J. Balla (Eds.), *The Oxford handbook of classics in public policy and administration*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199646135.013.22>
142. Mehozay, Y. (2012). The Fluid Jurisprudence of Israel's Emergency Powers: Legal Patchwork as a Governing Norm. *Law & Society Review*, 46(1), 137–166. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2012.00475.x>
143. Neocleous, M. (2007). From Martial Law to the War on Terror. *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*, 10(4), 489-513. <https://doi.org/10.1525/nclr.2007.10.4.489>
144. Navot, S. (2018). Emergency as a state of mind: The case of Israel. *European Constitutional Law Review*. <https://ssrn.com/abstract=3247520>
145. Nehara, R., Kalchuk, O., Riabchenko, O., Kapitanets, S., & Marusiak, O. (2025). System of public administration entities in times of war: The Ukrainian experience. *CERIDAP - Rivista Interdisciplinare sul Diritto delle Amministrazioni Pubbliche*, 2/2025. <https://doi.org/10.13130/2723-9195/2025-2-20>
146. Pivnenko, O. (2024). International experience of public administration in the field of overcoming the consequences of military operations. *Public*

- Policy and Accounting, (1(9), 22-26.
[https://doi.org/10.26642/ppa-2024-1\(9\)-22-26](https://doi.org/10.26642/ppa-2024-1(9)-22-26)
147. Pelchar, K., Herron, E. S., & Flikke, G. (2025). Legislative-Executive Relations in Ukraine's Wartime Conditions. *PS: Political Science & Politics*, 58(1), 125-127. <https://doi.org/10.1017/S1049096524000763>
 148. Rossiter, C. L. (1948). *Constitutional dictatorship: Crisis government in the modern democracies*. Princeton University Press.
<https://archive.org/details/constitutional031287mbp/page/n5/mode/2up>
 149. Radin, M. (1942). Martial Law and the State of Siege. *California Law Review*, 30(6), 634-647. <https://doi.org/10.2307/3477166>
 150. Rankin, R. S. (1943). Hawaii Under Martial Law. *The Journal of Politics*, 5(3), 270-290. <https://doi.org/10.2307/2125908>
 151. République française. (2026). Code de la défense (édition du 13 janvier 2026; dernière modification 1 janvier 2026).
<https://codes.droit.org/PDF/Code%20de%20la%20d%C3%A9fense.pdf>
 152. Reynolds, J. (2013). "Intent to regularise": The Israeli Supreme Court and the normalisation of emergency. *Adalah's Newsletter*, 104, 1-6.
<https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/Public/files/English/Publications/Articles/Intent-to-regularise-Supreme-Court-State-Emergency-Reynolds-2013.pdf>
 153. Rabinovych, M., Brik, T., Darkovich, A., Hatsko, V., & Savisko, M. (2025). Ukrainian decentralization under martial law: challenges for regional and local self-governance. *Post-Soviet Affairs*, 41(5), 411-435.
<https://doi.org/10.1080/1060586X.2025.2520167>
 154. République française. (1958/2024). Constitution du 4 octobre 1958 (version consolidée au 8 mars 2024).
<https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/2024-03/constitution-1958-vingt-cinquieme-revision.pdf>

155. Robinson, R. L. (1940). The Courts (Emergency Powers) Act, 1939. *The Modern Law Review*, 3(4), 295–298.
<http://www.jstor.org/stable/1089929>
156. Reiter, D., & Stam, A. C. (1998). Democracy, War Initiation, and Victory. *The American Political Science Review*, 92(2), 377–389.
<https://doi.org/10.2307/2585670>
157. Razumkov Centre. (2025, April). Ukraine's European integration: Current state, challenges, prospects: Expert opinions and positions.
<https://www.jstor.org/stable/resrep70012>
158. Relyea, H. C. (1976). Declaring and Terminating a State of National Emergency. *Presidential Studies Quarterly*, 6(4), 36–42.
<http://www.jstor.org/stable/20556861>
159. Schuyler, R. L. (1918). The British War Cabinet. *Political Science Quarterly*, 33(3), 378-395. <https://doi.org/10.2307/2141903>
160. Sørensen, G. (2001). War and State-Making: Why Doesn't It Work in the Third World? *Security Dialogue*, 32(3), 341-354.
<http://www.jstor.org/stable/26298020>
161. Škarica, M. (2021). Process of local government fragmentation in Croatia: From a big-bang to a status quo. *Miscellanea Geographica - Regional Studies on Development*, 25(1), 46-53.
<https://doi.org/10.2478/mgrsd-2020-0043>
162. Shtogryn, M., Ostapiak, V., & Kosiuk, O. (2023). Transformation of public administration mechanisms in the context of war. *Coordinates of Public Administration*, (1), 247–260.
<https://doi.org/10.62664/cpa.2023.01.12>
163. Tingsten, H. (1930). Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget: Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. Förlagsaktiebolaget i Malmö Boktryckeri.

https://www.tingstensamlingen.se/publication/4974075/file/4979922.pdf?utm_source=chatgpt.com

164. Tewari, R. B. (1960). martial law in the united states. Journal of the Indian Law Institute, 2(4), 539-563. <http://www.jstor.org/stable/43949609>
165. Thomas Poole, Constitutional exceptionalism and the common law, International Journal of Constitutional Law, Volume 7, Issue 2, April 2009, Pages 247-274, <https://doi.org/10.1093/icon/mop006>
166. Tusseau, G. (2011). The Concept of Constitutional Emergency Power: A Theoretical and Comparative Approach. ARSP: Archiv Für Rechts- Und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy, 97(4), 498-530. <http://www.jstor.org/stable/23681137>
167. Tilly, C. (1990). Coercion, capital, and European states, AD 990-1990. Basil Blackwell. <https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/ps240/06%20Domestic%20Organizations%20and%20International%20Behavior/Tilly%20-%20Coercion,%20capital%20and%20European%20states%20%5BCh%201,3,6%5D.pdf>
168. Taylor, B. D., & Botea, R. (2008). Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World. *International Studies Review*, 10(1), 27-56. <http://www.jstor.org/stable/25481929>
169. Townshend, C. (1982). Martial Law: Legal and Administrative Problems of Civil Emergency in Britain and the Empire, 1800-1940. The Historical Journal, 25(1), 167-195. <http://www.jstor.org/stable/2638811>
170. Tkachenko, I. (2024). Enhancing institutional capacity of the ICT-enabled governance during the times of war. Visnyk of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration, 1(19), 59-66. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2024/19-11/22>

171. The emergency powers act, 1939: Far-Reaching Legislation to Ensure Public Safety. (1939). Irish Jurist, 5(4), 54–56.
<http://www.jstor.org/stable/44506106>
172. The Economist Intelligence Unit. (2022). Democracy Index 2021: The China challenge. [eiu-democracy-index-2021.pdf](#)
173. The Economist Intelligence Unit. (2023). Democracy Index 2022: Frontline democracy and the battle for Ukraine. Economist Intelligence Unit. [Democracy-Index-2022_FV2.pdf](#)
174. The Economist Intelligence Unit. (2024). Democracy Index 2023: Age of conflict. The Economist Intelligence Unit. [Democracy-Index-2023-Final-report.pdf](#)
175. The Economist Intelligence Unit. (2025). Democracy Index 2024: What's wrong with representative democracy? The Economist Intelligence Unit. [Democracy-Index-2024](#)
176. United States Senate, Office of the Secretary. (1994). The Constitution of the United States of America (S. Pub. No. 103-21). U.S. Government Printing Office.
https://www.senate.gov/civics/resources/pdf/US_Constitution-Senate_Publication_103-21.pdf
177. United States Congress. (1973). War Powers Resolution, Pub. L. No. 93-148, 87 Stat. 555-560.
<https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-87/pdf/STATUTE-87-Pg555.pdf>
178. United States Congress. (1976). National Emergencies Act (Public Law 94-412, as amended through P.L. 117-81).
<https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-10385/pdf/COMPS-10385.pdf>

179. Walker, L. (1989). Woodrow Wilson, Progressive Reform, and Public Administration. *Political Science Quarterly*, 104(3), 509-525.
<https://doi.org/10.2307/2151276>
180. Wagner, W. M., Peters, D., & Glahn, C. (2010). Parliamentary War Powers Around the World, 1989-2004. A New Dataset. (Occasional Papers; No. 22). Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces.
https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/OP_22.pdf
181. Yoo, J. (2009). Administration of war. *Duke Law Journal*, 58(8), 2277-2311. <http://www.jstor.org/stable/20684792>
182. Zwitter, A. (2012). The Rule of Law in Times of Crisis: A Legal Theory on the State of Emergency in the Liberal Democracy. *ARSP: Archiv Für Rechts- Und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, 98(1), 95-111.
<http://www.jstor.org/stable/24769102>

ДОДАТОК

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ТА ВІДОМОСТІ ПРО
АПРОБАЦІЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статті опубліковані у фахових виданнях України

1. Логвін, Д. (2024). Зв'язки з громадськістю в системі державного управління під час війни. Науковий вісник: Державне управління, (2(16)), 101-113.
[https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-2\(16\)-101-113](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-2(16)-101-113)
2. Логвін, Д. С. (2025). Зміст та функції державного управління під час війни. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (17), 11-17.
<https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-17-02-11>
3. Логвін, Д. (2025). Закордонний досвід трансформації державного управління під час війни. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління, 2(22), 73-79. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2025/22-10/14>

Тези опубліковані за матеріалами конференцій

4. Логвін, Д. С. (2023). Трансформація публічного управління під час війни: історичний аспект. У Л. Г. Комаха (Ред.), Шевченківська весна - 2023: публічне управління та державна служба: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (с. 310-311). Київ: ННІ ПУДС КНУ.
<https://ipacs.knu.ua/pages/osn/1/files/69f94e31-a546-4b48-8ef4-5aeef6f756d2.pdf>
5. Логвін, Д. С. (2023). Адаптація європейських стандартів управління в умовах воєнного стану. У Л. Г. Комаха (Ред.), Глобалізаційні виклики: управління майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (с. 369-370). Київ: ННІ ПУДС КНУ.

<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi76/0056751.pdf>

6. Логвін, Д. С. (2024). Післявоєнне відновлення України у сфері державного управління. У Л. Г. Комаха & Т. П. Паламарчук (Ред.), Шевченківська весна - 2024: публічне управління та державна служба: матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (с. 31). Київ: ННІ ПУДС КНУ.

<https://ipacs.knu.ua/pages/osn/1/files/7d132607-be54-4446-b919-798e58bbefff.pdf>

7. Logvin, D. S. (2025). Challenges of Public Administration during the War. In Proceedings of the International Scientific and Practical Conference “Modernization of the Economy: Current Challenges and Strategic Development Guidelines” (pp. 66-67). Boston, USA: Golden Quill Publishing. <https://www.economics.in.ua/2025/08/20.html>